

**T.C.
ZONGULDAK KARAELMAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**EKONOMİK ENTEGRASYONUN DOĞRUDAN
YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
SEÇİLMİŞ BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYON
ÖRNEKLERİ**

**Hazırlayan
Tuğba Mıstaçoğlu**

Zonguldak 2010

**T.C.
ZONGULDAK KARAELMAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**EKONOMİK ENTEGRASYONUN DOĞRUDAN
YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
SEÇİLMİŞ BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYON
ÖRNEKLERİ**

**Hazırlayan
Tuğba Mıstaçoğlu**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hamza Çeştepe**

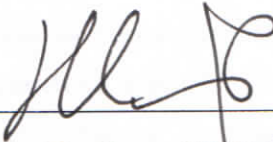
Zonguldak 2010

T.C.
ZONGULDAK KARAEKELMAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

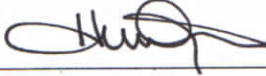
TEZ ONAYI

Enstitümüzün İktisat Anabilim Dalında 2007528203015 numaralı Tuğba Mıstaçoğlu'nun hazırladığı “Ekonomik Entegrasyonun Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Örnekleri” konulu ~~DOKTORA~~/YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 04/02/2010 Perşembe günü saat 14:00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OYBİRLİĞİYLE/~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

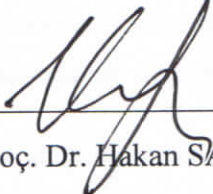
Başkan _____

Doç. Dr. Hasan VERGİL

Üye _____

Doç. Dr. Hamza ÇEŞTEPE (Danışman)

Üye _____

Yrd. Doç. Dr. Hakan SARIBAŞ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

02/02/2010

Prof. Dr. Turhan KORKMAZ
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum	: ZKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı
Tez Başlığı	: Ekonomik Entegrasyonun Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Ekonomik Entegrasyon Örnekleri
Tez Yazarı	: Tuğba Mıstaçoğlu
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Hamza Çeştepe
Tez Türü, Yılı	: Yüksek Lisans Tezi, 2010
Sayfa Adedi	: 145

Doğrudan yabancı yatırımları ve ekonomik entegrasyon hareketlerinin ülkelerin büyüme ve gelişmeleri üzerinde etkisinin artması, son dönemlerde bu iki konuda yapılan çalışmaların sayısını da arttırmıştır. Bölgesel entegrasyon anlaşmalarının doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda genellikle; resmi bölgesel entegrasyon anlaşmalarının bölgesel ticareti ve doğrudan yabancı yatırımı canlandırdığı vurgulanmıştır. Yapılan çalışmalarda genel olarak tek bir bölgesel ekonomik entegrasyonun seçildiği ve birliğe üye olan bu ülkelerin doğrudan yatırımlarında meydana gelen değişmelerin incelendiği görülmektedir. Bu çalışmada ise ekonomik entegrasyonun doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini incelemek için; Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA), Güney Doğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN), Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) olmak üzere dört bölgesel entegrasyon seçilmiş, entegrasyona üyeliğin yarattığı etki gruplar arasında karşılaştırma yapılarak değerlendirilmiştir.

Ekonomik entegrasyonun doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla, seçilmiş bölgesel ekonomik entegrasyonlarda doğrudan yabancı yatırımların ve bunların ev sahibi ülkeye girişini etkileyen diğer faktörlerin gelişimi verildikten sonra ekonometrik bir analiz yapılmıştır. Modelde AB grubu için 1993-2007 dönemi, NAFTA, ASEAN ve MERCOSUR grupları içinse ülkelerin 1980-2007 dönemi verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre; seçilen bölgesel ekonomik entegrasyonlara üyeliğin ülkelerin doğrudan yabancı yatırımları üzerinde olumlu etkisi olduğu ve bu etkinin seçilen gruplardaki ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Entegrasyon, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Gümrük Birliği Teorisi, Panel Veri Analizi.

ABSTRACT

Institution : ZKU Institute of Social Sciences, Department of Economics
Title : The Effect Of Economic Integration on Foreign Direct Investments: The Case of Selected Regional Economic Integrations
Author : Tuğba Mıstaçoğlu
Adviser : Assoc. Prof. Dr. Hamza Çeştepe
Type of Thesis, Year : MSc. Thesis, 2010
Total Number of Pages : 145

Direct foreign investment and economic integration, growth and development of motion effect on the country increased recently in the number of studies conducted in these two issues has also increased. Regional integration agreements on foreign direct investment usually in studies investigating the effect; official regional integration of regional trade agreements and foreign direct investment has portrayed are emphasized. Studies in general, a single regional economic integration and unity has been selected as a member of the changes occurring in this country of direct investment has been examined can be seen. In this study the economic integration of foreign direct investments, the impact to review the European Union (EU), North American Free Trade Agreement (NAFTA), South East Asian Nations Association (ASEAN), South American Common Market (MERCOSUR) on four selected regional integration integration into the effects of membership between the groups were evaluated by comparison.

Economic integration of direct foreign investments, in order to reveal the impact, in selected regional economic integration, foreign direct investments and their entry into the host country, other factors affecting the development of econometric analysis have been made. Model for the 1993-2007 period in the EU group, NAFTA, ASEAN and the MERCOSUR group of countries for the 1980-2007 period the data were made using a panel data analysis. According to the analysis results, membership in regional economic integration of the selected countries to have a positive impact on foreign direct investment and selected groups of this effect varies according to countries level of development that have emerged.

Keywords: Economic Integration, Foreign Direct Investment, Customs Union Theory, Panel Data Analysis.

ÖNSÖZ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki ekonomik gelişmeler incelendiğinde, özellikle dünya çapında liberalleşme hareketleri ve bazı ülkelerin kendi aralarındaki ekonomik ilişkilerini serbestleştirmelerini içeren, ekonomik entegrasyon hareketleri dikkat çekmektedir. Ekonomik entegrasyon hareketlerinin üye ülkelere etkileri, temel olarak statik etkiler ve dinamik etkiler olarak ikiye ayrılmıştır. Statik etkiler, ekonomik entegrasyonların kısa dönemli etkilerini, dinamik etkiler ise daha uzun dönemli etkilerini ifade etmektedir. Ekonomik entegrasyonların en önemli dinamik etkilerinden biri yabancı yatırımları teşvik etkisidir.

Bu tezin ele alınış amacı temel olarak ekonomik entegrasyonun doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki olası etkilerini açıklayabilmektir. Bu amaçla seçilen bölgesel ekonomik entegrasyonlar (AB, ASEAN, NAFTA ve MERCOSUR) ile entegrasyona üye ülkelerin doğrudan yabancı yatırımları arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Bu tezin hazırlanmasında değerli vakitlerini ve yardımlarını esirgemeyen danışmanım Sayın Doç. Dr. Hamza ÇEŞTEPE' ye, ekonometrik analiz aşamasında yol gösterici ve yardımcı olan Sayın Doç. Dr. Hasan VERGİL'e ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Hakan SARIBAŞ'a teşekkürlerini sunarım.

Son olarak sadece bu tez süresince değil hayatımın her aşamasında maddi ve manevi her türlü desteklerini benden esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1
1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARLA İLGİLİ TEORİK ÇERÇEVE.....	5
1.1. Genel Olarak Yabancı Sermaye Akımları.....	5
1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Tanımı	5
1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Nedenleri	7
1.3.1. Hammadde Kaynakları.....	8
1.3.2. Faaliyetlerin Bütünleşmesi.....	8
1.3.3. Unvanların ve Sırların korunması	9
1.3.4. Ürünün Yaşam Dönemi Hipotezi.....	9
1.3.5. İthalatçı Ülkenin Koyduğu Tarife ve Kotalardan Kaçınma	9
1.3.6. Yurtiçi Kısıtlamalardan Kurtulma.....	9
1.3.7. Üretim Esnekliği	10
1.3.8. Yatırımları Uluslararası Çeşitlendirme	10
1.3.9. Ucuz Yabancı Faktör Kullanımı	11
1.3.10. Yabancı Teknoloji Kullanılması	11
1.3.11. Monopol Avantajından Yararlanma	11
1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri	11
1.4.1. Kaynak Ülke Açısından Belirleyici Faktörler.....	12
1.4.2. Ev Sahibi Ülke Açısından Belirleyici Faktörler.....	13
1.4.2.1. Politik Faktörler	14
1.4.2.1.1. Siyasi ve Sosyal istikrar	14
1.4.2.1.2. Vergi Politikası	15
1.4.2.1.3. Ülkenin Siyasi Rolü	16

1.4.2.1.4. Ekonomik Entegrasyona Üyelik	16
1.4.2.1.5. Özelleştirme Politikası	16
1.4.2.1.6. Bürokratik İşlemler	17
1.4.2.2. Ekonomik Faktörler	18
1.4.2.2.1. Piyasa Büyüklüğü	18
1.4.2.2.2. Büyüme	19
1.4.2.2.3. Fiyat Düzeyinin İstikrarı	19
1.4.2.2.4. Döviz Kuru	20
1.4.2.2.5. Dışa Açıklık Seviyesi	21
1.4.2.2.6. Yurt İçi Yatırımlar	21
1.4.2.2.7. İşgücü Maliyetleri	22
1.4.2.2.8. Altyapı	23
1.4.2.3. Yerel Faktörler	23
1.4.2.3.1. Kültürel ve Psikolojik Faktörler	23
1.4.2.3.2. Coğrafi Konum	24
1.4.2.3.3. Şeffaflık Seviyesi ve Yolsuzluklar	24
1.4.2.3.4. Kurumsal Yapı	24
1.5. Doğrudan Yabancı Yatırımları Açıklayan Teoriler	25
1.5.1. Doğrudan Yabancı Yatırımları Açıklamaya Yönelik Tam Rekabet Varsayımına Dayalı Teoriler	25
1.5.2. Doğrudan Yabancı Yatırımları Açıklamaya Yönelik Aksak Rekabet Varsayımına Dayalı Teoriler	30
1.6. Çokuluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar	32
1.6.1. Çokuluslu Şirketlerin Doğrudan Yatırım Yapma Amaçları	34
1.6.2. Çokuluslu Şirketlerin Etkili Bölge Seçimi ile İlgili Başlıca Faktörler	35
1.7. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülke Ekonomisine Etkileri	36
1.7.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Piyasa Rekabeti Üzerine Etkileri	39
1.7.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Sanayide Yoğunlaşma Üzerindeki Etkileri	39
1.7.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Firmaların Performansına Olan Etkileri	40
1.7.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Anti-Rekabetçi Etkileri	41
1.7.4.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlardan Kaynaklanan Danışıklı Uygulamalar	42
1.7.4.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlardan Kaynaklanan Tekelleşmeye Yönelik Birleşme ve Edinmeler	43

1.7.4.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlardan Kaynaklanan Yıkıcı Davranışlar	43
1.7.4.4. Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Devlet Politikaları.....	43
1.8. Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketleri	44
1.8.1. Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketleri	46
1.8.2. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketleri.....	49
1.8.2.1. 1980 Öncesi Dönem.....	50
1.8.2.2. 1980 Sonrası Dönem	52
1.8.2.3. Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı	55
1.8.2.4. Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkelere Göre Dağılımı.....	56
2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK ENTEGRASYON	58
2.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı	58
2.2. Ekonomik Entegrasyon Çeşitleri.....	59
2.2.1. Tercihli Ticaret Anlaşması.....	60
2.2.2. Serbest Ticaret Bölgesi	60
2.2.3. Gümrük Birliği	61
2.2.4. Ortak Pazar	62
2.2.5. Ekonomik ve Parasal Birlik	63
2.2.6. Siyasi Birlik.....	63
2.3. Gümrük Birliği Teorisi.....	64
2.3.1. Teoriye Viner Öncesi Katkılar	64
2.3.2. Viner Teorisi	65
2.3.3. Teoriye Viner Sonrası Katkılar	66
2.4. Gümrük Birliğinin Ekonomik Etkileri	68
2.4.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri.....	69
2.4.1.1. Üretim Etkisi	70
2.4.1.2. Tüketim Etkisi	73
2.4.1.3. Üretim ve Tüketim Etkisinin Birlikte İncelenmesi	74
2.4.1.4. Ticaret Hadleri Etkisi	77
2.4.2. Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri	78
2.4.2.1. Ölçek Ekonomileri Etkisi.....	79
2.4.2.2. Rekabet Etkisi	81
2.4.2.3. Yatırımları Teşvik Etkisi.....	82
2.4.2.4. Dışsal Ekonomiler Etkisi	83

2.4.2.5. Kutuplaşma (Yoğunlaşma) Etkisi	84
2.4.2.6. Teknolojik İlerleme Etkisi	85
2.5. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Entegrasyon ile İlişkisi	85
2.6. Seçilmiş Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlarda DYY'ın Gelişimi.....	88
2.6.1. Seçilmiş AB Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	88
2.6.2. MERCOSUR Bölgesinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar	92
2.6.3. ASEAN ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	96
2.6.4. NAFTA'da Doğrudan Yabancı Yatırım	99
3. EKONOMİK ENTEGRASYONUN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR	
ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ	104
3.1. Literatür Taraması	104
3.2. Model	109
3.3. Veriler	112
3.4. Yöntem.....	113
3.5. Durağanlık Kavramı.....	117
3.5.1. Panel Birim Kök Testleri	118
3.5.2. Panel Birim Kök Testlerinin Sonuçları	120
3.6. Tahmin Sonuçları	125
SONUÇ	131
KAYNAKÇA.....	135

TABLÖLER LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1: Ev Sahibi Ülke İçin Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri.....	14
Tablo 1.2: Özelleştirme Yoluyla Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Tutarları (milyon \$) (2000-2007).	17
Tablo 1.3: Doğrudan Yatırımların Başlıca Amacı (%).....	34
Tablo 1.4: En Önemli Bölge Faktörleri (%)	35
Tablo 1.5: Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (milyar \$).....	47
Tablo 1.6: Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişlerinin Bölgesel Dağılımı (milyar \$)....	48
Tablo 1.7: 1954-1979 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye (milyon \$).	51
Tablo 1.8: DYY'lerin Yıllara Göre Dağılımı (1980-2003) (milyon \$)	53
Tablo 1.9: DYY'lerin Yıllara Göre Dağılımı (2004-2008) (milyon \$)	55
Tablo 1.10: Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin Sektörlere Göre Dağılımı (milyon \$)	56
Tablo 1.11: Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin Ülkelere Göre Dağılımı	57
Tablo 3.1: AB için Panel Birim Kök Testi Sonuçları	121
Tablo 3.2: NAFTA için Panel Birim Kök Testi	122
Tablo 3.3: ASEAN için Panel Birim Kök Testi	123
Tablo 3.4: MERCOSUR için Panel Birim Kök Testi	124
Tablo 3.5: Regresyon Analizi Sonuçları	125

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1: Uluslararası Sermaye Akımlarının Üretim ve Refah Etkileri.....	27
Şekil 2.1: Ticaret Yaratıcı ve Ticaret Saptırıcı Etki I.....	71
Şekil 2.2: Ticaret Yaratıcı ve Ticaret Saptırıcı Etki II	72
Şekil 2.3: GB'nin Üretim ve Tüketim Etkileri: İkili analiz	76
Şekil 2.4: GB'nin Üretim ve Tüketim Etkileri: Üçlü analiz	76
Şekil 2.5: AB Ülkelerine Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyon \$).....	89
Şekil 2.6: Seçilmiş AB Ülkelerinde GSYİH (Milyar \$)	90
Şekil 2.7: Seçilmiş AB Ülkelerinde Kişi Başına Düşen GSYİH (ABD Doları)	91
Şekil 2.8: Seçilmiş AB Ülkelerinde Enerji Tüketimi (Kwh)	91
Şekil 2.9: Seçilmiş AB Ülkelerinde Enflasyon Değişim Oranları	92
Şekil 2.10: MERCOSUR Ülkelerine Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyon \$)....	93
Şekil 2.11: MERCOSUR Ülkelerinde GSYİH Oranları (Milyar \$)	94
Şekil 2.12: MERCOSUR Ülkelerinde Kişi Başına Düşen GSYİH (ABD Doları) ..	94
Şekil 2.13: MERCOSUR Ülkelerinde Enerji Tüketimi	95
Şekil 2.14: MERCOSUR Ülkelerinde Enflasyon Oranlarındaki Değişme.....	95
Şekil 2.15: ASEAN Ülkelerine Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyon \$).....	96
Şekil 2.16: ASEAN Ülkelerinde GSYİH (Milyar \$)	97
Şekil 2.17: ASEAN Ülkelerinde Kişi Başına Düşen GSYİH (ABD Doları).....	98
Şekil 2.18: ASEAN Ülkelerinde Enerji Tüketimi.....	98
Şekil 2.19: ASEAN Ülkelerinde Enflasyon Oranlarındaki Değişme.....	99
Şekil 2.20: NAFTA Ülkelerine Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyon \$)...	100
Şekil 2.21: NAFTA Ülkelerinde GSYİH (Milyar \$)	101
Şekil 2.22: NAFTA Ülkelerinde Kişi Başına Düşen GSYİH (ABD Doları).....	102
Şekil 2.23: NAFTA Ülkelerinde Enerji Tüketimi.....	102
Şekil 2.24: NAFTA Ülkelerinde Enflasyon Oranlarındaki Değişme.....	103

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birlesik Devletleri
ADF	: Geliştirilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller)
ASEAN	: Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (Association of South East Asian Nations)
ATO	: Ankara Ticaret Odası
CUSFTA	: Kanada-ABD Serbest Ticaret Anlaşması (The Canada –Us Free Trade Agreement)
ÇUŞ	: Çokuluslu Şirket
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI- Foreign Direct İnvenstment)
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (European Free Trade Association)
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlasması (General Agreement onTariffs and Trade)
GB	: Gümrük Birliği
IPS	: İm, Perasan ve Shin
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
LAFTA	: Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (Latin American Free Trade Area)
LL	: Levin Ve Lin
LLC	: Levin-Lin-Chu
MERCOSUR	: Güney Ortak Pazarı (The Common Market of the South)
MW	: Maddala ve Wu
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (North American Free Trade Agreement)
OECD	: Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Örgütü (Organisation For Economic Cooperation and Development)
PTA	: Tercihli Ticaret Anlaşması (Preferantial Trade Agreement)

TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development)
WDI	: Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators)
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)
YASED	: Yabancı Sermaye Derneği

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki ekonomik gelişmeler incelendiğinde özellikle iki gelişmenin dünya ekonomi sahnesinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, dünya çapında liberalleşme hareketleri ve ikincisi, bazı ülkelerin kendi aralarındaki ekonomik ilişkilerini serbestleştirmelerini içeren, bölgesel entegrasyon hareketleri ya da ekonomik entegrasyon hareketleridir. Ekonomik entegrasyon, global ekonomik ortamı şekillendiren yaygın bir olgudur. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa Birliği'nin başarısıyla bölgesel entegrasyonlar diğer bölgelere de yayılan bir eğilim göstermişlerdir. Bu entegrasyonların temel amacı, bir bölgenin belli alanlarda sınırları kaldırması ile tüm bölgenin kalkınmasının sağlanmasıdır. Bu amaçla AB'nin yanı sıra CUSFTA (Kanada-A.B.D. Serbest Ticaret Anlaşması), NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması), MERCOSUR (Güney Ortak Pazarı), CER (Avusturalya- Yeni Zelanda Yakın Ekonomik İlişkiler), ASEAN (Güneydoğu Asya Ulusları Birliği) gibi bölgesel ekonomik entegrasyonlar ve bunların şekillendirdiği ticaret ortamı, bölgesel ekonomilerin gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuştur.

Ekonomik entegrasyon hareketlerindeki artışla birlikte, iktisat literatüründe ekonomik entegrasyonların katılımcı ülkeler ve entegrasyon dışında kalan ülkeler üzerine etkilerini inceleyen çalışmalar ortaya çıkmıştır. Ekonomik entegrasyonların etkileri, temel olarak statik etkiler ve dinamik etkiler olarak ikiye ayrılmıştır. Statik etkiler, bir defalık olan "ticaret yaratma" ve "ticaret saptırma" etkilerine atfedilirken; dinamik etkiler, ekonomik entegrasyonların daha uzun dönemli etkilerini ifade etmektedir. Ekonomik entegrasyonların en önemli dinamik etkilerinden biri yabancı yatırımları teşvik etkisidir.

Ekonomik entegrasyon, birliğe üye ülkeler arasında ticareti serbestleştirip pazarın büyümesini sağlayarak birlik içi sermayenin daha karlı ve daha verimli olan ülkelere, birlik dışı sermayenin de birlik içine yönelmesini sağlar. Bunun sonucunda birlik içerisinde üretim, yatırım ve gelir artar. Ekonomik entegrasyon, tarifelerin yeniden yükselmeyeceği konusunda işadamlarına güven sağlayarak yatırımların riskini azaltıp karlılığı yükseltirken, piyasa hacminin genişlemesine, birlik içinde

Üretim daha etkin ellerde toplanmasına ve bölgeye büyük ölçüde yabancı sermaye yatırımının çekilmesine neden olur. Yatırımların ve buna bağlı olarak rekabetin artması, bölge içerisinde kaynakların daha iyi kullanılmasına yol açarak verimliliğin ve refahın yükselmesini sağlar. Yoğun rekabet ortamı ve ölçek ekonomileri ile birlikte ekonomik entegrasyonun sağlayacağı gelir artışları tasarrufların artmasına neden olur ve böylelikle toplam yatırımların gelir içindeki payı da büyür.

Ekonomik entegrasyon ile DYY arasındaki güçlü ilişki nedeniyle bölgesel entegrasyon iktisadına ilgi artmıştır. Ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar iktisadi birleşmenin iki temel elemanı olarak görüldüğünden, en güncel çalışmalar bölgesel entegrasyon anlaşmaları ile ticaret oluşumu, ticaret hadlerindeki değişmeler, bölgesel entegrasyona ye olmayan ülkelerden ye ülkelere DYY artışları arasındaki ilişkileri incelemektedir. Doğrudan yatırım olgusunu tanımlamaya yönelik çalışmalarda, doğrudan yatırım akımlarını etkileyen faktörler arasında, pazar büyüklüğü, iktisadi büyüme oranı, işgücü maliyeti, döviz kuru, vergi, dışa açıklık ve mali teşvikler sayılabilmektedir. Doğrudan yatırımları etkileyen iktisadi faktörlerin yanında, siyasi istikrar, yatırım ortamına ilişkin uluslararası anlaşmalar, bölgesel ticaret anlaşmaları ve zelleştirme politikalarının da doğrudan yatırım akımları üzerinde önemli etkileri olduğu vurgulanmaktadır. Ticaret anlaşmalarının doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda genel olarak; resmi bölgesel entegrasyon anlaşmalarının bölgesel ticareti ve DYY'ı canlandırığı pek çok çalışmada vurgulanmıştır. Resmi anlaşmalar sonucu bölgesel hükümetlerin piyasa politikalarına uyacakları taahhüdü vermeleriyle yatırımcıların güveni kazanılmış ve bölge içi ve dışından yatırımlar artmıştır. Aynı şekilde, ticaret engellerinin sınırlandırılması piyasaların derinliğini arttırıp bu piyasaları yabancı yatırımcılar için cazip hale getirmiştir.

Literatürde ekonomik entegrasyonun doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini inceleyen özellikle AB ile ilgili çeşitli ampirik çalışmalar bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda genel olarak tek bir bölgesel ekonomik entegrasyonun seçildiği ve birliğe ye olan bu ülkelerin doğrudan yatırımlarında meydana gelen hareketlerin incelendiği görülmektedir. Bu çalışmada ise ekonomik entegrasyonun doğrudan

yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini incelemek için; Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA), Güney Doğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN), Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) olmak üzere 4 tane bölgesel entegrasyon seçilmiştir. Böylece tek bir bölgesel entegrasyonda değerlendirme yapmak yerine, entegrasyona üyeliğin yarattığı etki seçilen bölgesel entegrasyonlarda karşılaştırma yapılarak değerlendirilmiştir. AB grubunda, tam üyeliğinin olası etkisinin ölçülmesi için Türkiye'yle birlikte 2004 sonrası birliğe tam üyeliği gerçekleşen gelişmekte olan ülkelerin 1993-2007 dönemi, NAFTA, ASEAN ve MERCOSUR gruplarında ise ülkelerin 1980-2007 dönemi incelenmiştir. Çalışmada ülkelere DYY girişleri, ekonomik entegrasyon için oluşturulan kukla değişken ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca ülkelerin pazar genişliğini gösteren GSYİH, ihracat ve ekonomik istikrarsızlık da DYY girişlerini etkileyen faktörler olarak modele dahil edilmiştir. AB, ASEAN ve MERCOSUR grupları için kurulan modeller sabit etkiler panel veri analizine göre, NAFTA için kurulan model ise ortak sabitli panel veri analizine göre tahmin edilmiştir.

Çalışma giriş ve sonuç dışında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikli olarak doğrudan yabancı yatırımlar ile ilgili teorik çerçeve ve kavramların açıklanmasına yer verilmiştir. Daha sonra doğrudan yabancı yatırım hareketlerinde önemli bir etkiye sahip olan çokuluslu şirketler ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu bölümde son olarak doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomisine etkilerinden bahsedilmiş ve doğrudan yabancı yatırım hareketlerinin geçmişten günümüze dünyada ve Türkiye'de gelişimine yer verilmiştir.

İkinci bölüm, ekonomik entegrasyon teorisi ve ekonomik entegrasyonun doğrudan yabancı yatırımlarla ilişkisini ele almıştır. Ekonomik Entegrasyon Teorisi kapsamında, geleneksel anlamda Gümrük Birliği Teorisi ilk yaklaşımlar çerçevesinde genel hatlarıyla ele alınmakta ve bu birleşmenin üye ülkeler üzerindeki statik ve dinamik etkileri teorik olarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Ardından doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik entegrasyon arasındaki ilişki teorik olarak analiz edilmiştir. Bölümün sonunda bu ilişki çerçevesinde seçilen bölgesel ekonomik

entegrasyonlara (AB, NAFTA, ASEAN ve MERCOSUR) üye ülkelerin bu entegrasyona girmeden önce ve girdikten sonra doğrudan yabancı yatırımlardaki gelişim süreci incelenmiş ayrıca doğrudan yabancı yatırımın ev sahibi ülkeye girişinde etkili olan entegrasyona üyeliğin yanı sıra GSYİH, enerji tüketimi, enflasyon oranları gibi makro ekonomik değişkenlerin gelişimi de analiz edilmiştir.

Üçüncü bölümde ilk olarak bölgesel ekonomik entegrasyon ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi konu alan ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra seçilen bölgesel ekonomik entegrasyon anlaşmalarının doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla ekonometrik modeller oluşturulmuştur, modellerin tahmini yapıldıktan sonra ortaya çıkan sonuçlar yorumlanmıştır.

Sonuç bölümünde ise bu çalışmadan elde edilen bulguların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARLA İLGİLİ TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Genel Olarak Yabancı Sermaye Akımları

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişmelerini tamamlayabilmeleri için büyük yatırımlara girişmeleri zorunlu olmaktadır. Ancak bu yatırımlar için ihtiyaç duyulan sermaye, teknoloji, bilgi ve tecrübe eksikliği yabancı sermayeyi gündeme getirmiştir. Yabancı sermaye yatırımları genel olarak bir ülkenin sonradan karşılığını ödemek üzere dış kaynaklardan elde edeceği ve ekonomik gücüne ekleyebileceği mali veya teknik kaynaklar biçiminde tanımlanabilir (Zengin, 2003:52).

Yabancı sermaye: Başka bir bölgeden, başka bir ülkeden, başka bireyler, kurumlar, ya da yatırımcılar tarafından o ülkeye getirilmiş ve o ülkenin ulusal varlıklarına ödünç olarak, geçici veya sürekli olarak eklenmiş bir dış varlık durumundadır, geçici olarak ya da sürekli olarak kalabilir. Gelen sermayenin faaliyette bulunması sonucu elde edilen karlar dışarıya transfer edilebilir veya var olan sermayeye eklenebilir. Yabancı sermaye, var olan tesisi tümüyle satın alma, işletmek üzere kiralama ya da sıfırdan yeni yatırım yapma biçiminde gelebilir (Erol, 2000:72).

Yabancı yatırım kavramı iki ayrı anlama gelmektedir. Bunlardan birincisi mali yatırımlar olup yabancı tahvil ve hisse senedi gibi sermaye piyasası ürünlerini ya da yabancı hazine bonosu, banka mevduat hesabı, döviz hesabı gibi kısa vadeli para piyasası araçlarına yapılan yatırımları kapsar. Diğer ise üretime dönük olarak yurt dışında fiziki üretim araçlarına yapılan doğrudan yabancı sermaye olarak adlandırılan yatırımlardır (Seyidoğlu, 2007:718).

1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Tanımı

Doğrudan yabancı yatırım, bir ekonomideki bir işletmenin diğer bir ekonomideki bir işletmeye veya işletmelere yönelik uzun vadeli ilgisini ve bu işletme tarafından uzun süreli kontrolünü yansıtan bir yatırım türü olarak tanımlanmaktadır

(UNIDO, 2005:23). Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırım, başka bir ekonomi içerisinde faaliyet gösteren bir işletmeyi elde etmeye dair sürekli bir ilgiyi işaret eden bir uluslararası yatırım kategorisidir. Bu yatırım türü, yatırım yapan işletme ile yurt dışındaki şubeleri arasındaki tüm finansal işlemleri de kapsar (EUROSTAT, 2007:3). Doğrudan yabancı yatırım, yatırımcının, diğer ekonomide yerleşik olan firma üzerinde önemli derecede yönetsel etkisini de ifade etmektedir (UNCTAD, 2007:245).

Türkiye’de Hazine Müsteşarlığı’nın 2005 yılında yayınlamış olduğu Yabancı Sermaye Raporu’na göre doğrudan yabancı yatırım, yabancı yatırımcı tarafından getirilen (Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Raporu, 2005:1):

- “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nca alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye
- Şirket menkul kıymetleri (Devlet tahvilleri hariç)
- Makine ve teçhizat
- Sınaî ve fikri mülkiyet hakları
- Yurt içinden sağlanan, yeniden yatırımda kullanılan kâr, hasılat, para alacağı veya mali değeri olan yatırım ile ilgili diğer haklar
- Doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar, gibi iktisadi kıymetler aracılığıyla: yeni şirket kurmak ve şube açmak ve menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmak” biçiminde ifade edilmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, çokuluslu bir şirketin ana merkezinin bulunduğu ülke dışındaki yörelerde, yeni bir şirket kurması veya var olan bir yerli firmayı satın alarak ya da sermayesini arttırarak kendine bağlı bir duruma getirmesi biçiminde de tanımlanmaktadır. Burada yatırım yapan şirkete “ana şirket (parent company)”, yabancı ülkede edinilen şirkete de “yavru şirket (subsidiary)”, “yabancı sermaye şirketi” veya “şube” denmektedir (Seyidoğlu, 2007:711).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında, yabancı ülkede kurulan şirket ana şirketin doğrudan denetimi altındadır. Çoğu kez bu şirketin üst yönetim kadrolarında ana şirket tarafından atanan yöneticiler yer alır. Yabancı sermaye yatırımının basındaki doğrudan ya da “doğrudan” sözcüğü, işletme yönetimindeki bu yabancı yönetimi ifade etmektedir (Harmancı, 2004:69).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının en önemli özelliklerinden biri ana şirketin, yavru şirketin yalnızca mülkiyetini elinde bulundurmakla kalmayıp, aynı zamanda onun yönetiminde de söz sahibi, olması demektir. Bunun yanı sıra yavru şirket ana şirketin teknolojisi, ticari sırları, yönetim bilgileri gibi bir takım bilgilerden yararlanma hakkına sahiptir. Bunun karşılığında kazanılan karlar kısmen veya tamamen ana şirkete aktarılır. Faaliyetleri itibariyle farklı ülkelere yayılmış olan çokuluslu şirket en ileri yönetim bilgisini kullanmak zorundadır. Bu görev bazen çeşitli ülkelere mensup yönetici ve teknik kadro tarafından yerine getirilmektedir. Bu şirketin asıl sahipleri şirketin hisselerini elinde bulunduran kişilerdir (Oksay, 1998:128).

Doğrudan sermaye, bir ülkeye genellikle döviz transferi şeklinde girer. Aynı zamanda da ülkeye üretimde kullanılacak makine, teçhizat, yedek parça ve ilgili diğer malzeme şeklinde teknolojik alt yapı oluşturmak üzere girdiği gibi, lisans, know-how, işletmecilik ve yönetim bilgisi gibi gayri maddi haklar ve hizmetler şeklinde de girerek döviz girişi olmadan da doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleşmektedir (Karluk, 2007:543-544)

Sonuç olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı, döviz transferi yapılarak ya da böyle bir sermaye girişi olmadan aynı hakların girişi ile veya yerel kaynaklardan finansman yollarıyla gerçekleştirilebilir.

1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Nedenleri

Ticaret Teorisi, Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne dayanır. On dokuzuncu asrın ikinci yarılarında David Ricardo'nun geliştirdiği Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisine göre her ülke, göreceli olarak hangi malları daha ucuza üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalıdır (Skousen, 2003; 52). Adam Smith tarafından

şekillendirilen “Mutlak Üstünlükler Teorisi” ortak çıkarların zenginlik yaratacağını savunmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları bu teorilerin ışığında ortaya çıkmışlardır. Ancak bunların yanında daha karmaşık hipotezler üretilerek doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ortaya çıkış nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır (Smith, 2004:54).

Doğrudan yabancı yatırımların nedenleriyle ilgili hipotezlerin başlıcaları ise şunlardır;

1.3.1. Hammadde Kaynakları

Hammadde kaynakları (availability of raw materials) yeryüzüne dengeli biçimde dağılmış değildir. Ham maddelerin işletilmesine yönelik yatırımlar, madenlerde olduğu gibi bu kaynakların bulunduğu yerlere kurulur. Geleneksel dış yatırımların nedenleri bununla ilgilidir. Geçen asırda ve bu asrın başlarında ana ülke sanayilerinin ihtiyacı olan ham maddelerin sağlanması için Batılı şirketlerin yatırımları bu kaynakların bulunduğu az gelişmiş ülkelere yapılmıştır. Ancak yine de şu sorun ortada duruyor. Ham madde kaynakları neden yerel firmalar tarafından değil de yabancı şirketler tarafından işletilmiştir? Bunun cevabı yabancı firmaların sahip oldukları büyük sermaye, ileri teknoloji ve yöneticilik bilgisi gibi özelliklerle ilgilidir (Seyidoğlu, 2003:45).

1.3.2. Faaliyetlerin Bütünleşmesi

Ürünün ortaya çıkmasında ilk asamadan son ürün aşamasına kadar tüm faaliyetleri (dikey bütünleşme) veya aynı aşamadaki üretim faaliyetlerini tek bir yönetim altında toplamanın yararlı olduğu durumlarda (yatay bütünleşme), üretimde bütünleşmeye gidilir. Bu gibi durumlarda girdi sağlamanın güvence altına alınması ya da üretimin belirli aşamalarını farklı ülkelerde gerçekleştirmenin maliyet avantajı yaratması gibi sebepler nedeniyle üretim farklı ülkelere yayılır. Bu şekildeki bir ürünün her bir parçası maliyet avantajı, uzmanlık bilgisi ve verimlilik çerçevesinde farklı ülkelerde üretilir.

1.3.3. Unvanların ve Sırların korunması

Bazı firmalar, iş hayatında çok olumlu bir isim yapmış olabilirler. Hatta ünleri ülke sınırlarının dışına taşar. Lisans anlaşması yapıp ürünün imal hakkını yabancı üreticilere verdiklerinde, aynı kalitenin tutturulabileceğinden emin olmayabilirler. Dolayısıyla ürün kalitesine ve ünlerine zarar gelmemesi için malları yurt dışında da kendileri üretmeyi tercih edebilirler (protecting reputations). Örneğin bazı lokantalar zincirinde (Mc Donald's, Whimpy's, vs.) bu düşüncelerin özellikle etkili olduğu söylenebilir.

1.3.4. Ürünün Yaşam Dönemi Hipotezi

Firmaların iç ekonomideki gelişmelerin sınırına ulaşmalarıyla, bu piyasada daha fazla kar olanakları kalmaz. Kar artışının sürdürülebilmesi için, daha az girilmiş bulunan ve belki de rekabetin daha sınırlı olduğu yabancı piyasalarda üretim yapılması gerekebilir. Bu görüş açısından Amerikan firmalarının dış piyasalarda egemen olmaları da ürün devrelerinin ileri aşamalarında bulunmalarıyla ilgilidir (Seyidoğlu, 2007:667).

1.3.5. İthalatçı Ülkenin Koyduğu Tarife ve Kotalardan Kaçınma

İhracatçı firma dış alıcı ülkenin uygulamaya koyduğu tarife ve kotalar karşısında, o piyasayı kaybetme tehlikesi ile karşılaşır. Bu durumda, tarife ve kotaların etkisinden kurtulup o piyasayı elde tutmanın en etkili yolu, söz konusu piyasada üretime başlamaktır. Amerikan yatırımlarının 1960'lı yıllarda Batı Avrupa'ya akışı bu nedenle ilgilidir. Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulup, dışta kalan ülkelere (ABD dahil) ortak gümrük tarifesi uygulanmaya başlanınca, Amerikan şirketlerinin bölgeye ihracatı bundan çok olumsuz biçimde etkilenmişti. Bunun üzerine söz konusu şirketler yatırımlarını kitleler halinde topluluk ülkelerine yapmaya başladılar.

1.3.6. Yurtiçi Kısıtlamalardan Kurtulma

Yurt içindeki çeşitli kısıtlamalardan kurtulma çabası; bankaların ve bazı imalat sanayi alt sektörlerin uluslararası alana yayılmalarında önemli bir etkidir. ABD'de

ve diğ er sanayileş miş ÷lkelerde bankacılık yasalarının getirmiş olduğu düzenlemeler, bunlardan kurtulmak üzere bankaları yurtdış ında ş ubeler açmaya yöneltmiştir.

Bunun gibi, ÷lkedeki çevre koruma standartların getirdiğı kısıtlamalardan kurtulmak isteyen imalat sanayi firmaları, üretim için düşük çevre standartlı ÷lkeleri seçmişlerdir. Bunlar arasında çevreyi kirletici ve kamu sağ lığı na zararlı endüstriler özellikle belirtilebilir (Altınış ık, 2006:21).

1.3.7. Üretim Esnekliğı

Satın alma gücü paritesi teorisinde hatırlanacağı gibi, ÷lkeler arasındaki enflasyon oranları ile bu ÷lkelerin döviz kurlarındaki göreceli değ iş meler arasında, uzun vadede doğru yönlü bir iliş ki olmalıdır. Bunu sağ layan arbitraj mekanizmasıdır. Ama bazen satın alma gücünden sapmalar olabilmektedir. Bu gibi durumlarda parası reel değ er kaybına uğ ramış ÷lkelerde üretimde bulunmak maliyetleri düşürücü bir etkendir. O bakımdan reel değ er kaybının doğ urduğı fırsatlardan yararlanmak için üretim yeri değ iş tirilebilir (product flexibility). Ancak bu nedene dayalı dış yatırımlar bazı koş ullar gerektirir. Örneğ in yabancı paradaki reel değ er kayıpları uzun süreli olmalı, teknoloji ÷lkeler arasında kolayca aktarılabilecek nitelik taşımalı, hükümetler ve işçi sendikaları bu yer değ iş tirmeyi güçleştirici bir davranış içinde olmamalıdır. Bilgisayar parçaları, TV cihazları, elektrikli araçlar vb. bu tür mallara örnek gösterilebilir. Bu tarz istikrarsızlıklar şirketlerin karlarına yarsa da reel değ er kayıpları bir ÷lkenin istikrarsız ve güçsüz yapısını göstermektedir (Görgün, 2004:9).

1.3.8. Yatırımları Uluslararası Çeşitlendirme

Dış yatırımlar, hissedarlar açısından dolaylı olarak portfolyo çeşitlenmesi sağ lar. Üretimin tek bir piyasa ile sınırlı bulunması durumunda, nakit akımları göreceli bir istikrarsızlık gösterir. Firma ürün çeşitlendirmesi (diversify internationally) ile bunu bir ölçüde dengelemeye çalışabilir. Fakat aynı ÷lkedeki tüm ürünlerin satış koş ullarının benzer yönde etkilenmesi normaldir. Yani çeşitlendirme ile sistematik risk giderilemez. Oysa firma, üretimini Uluslararası düzeyde çeşitlendirerek bu riski bir ölçüde azaltabilir. Çünkü tüm ÷lke ekonomileri aynı yönde dalgalanmazlar.

1.3.9. Ucuz Yabancı Faktör Kullanımı

İşgücü ve hammadde maliyetleri, ülkeler arasında büyük değişimler gösterebilmektedir. Dolayısıyla emek ve doğal kaynak yoğun malların bu faktörlerin bol ve ucuz olduğu yerlerde kurulması, üretim maliyetlerini düşürücü etki yapar. Çoğu Amerikan şirketlerinin Meksika, Malezya, Kore, Hindistan, Hong Kong ve Tayvan gibi yörelere yaptıkları yatırımlarda bu faktörlerin etkisi vardır. Japon firmaları da giderek Meksika ve diğer ucuz emek ülkelerine doğru yönelmektedir.

1.3.10. Yabancı Teknoloji Kullanılması

Yabancı firmalar yurt dışına yatırım yapacakları zaman üretim tesislerini kendileri kurabilirler veya gittikleri ülkede mevcut tesisleri satın alarak; yabancı ülke teknolojisini öğrenebilirler. Daha sonrada bu bilgileri üretim süreçlerinin geliştirilmesinde kullanılabılır ve böylece üretimlerini de arttırabilirler. Bu etken, özellikle ABD'ye yatırım yapan Avrupa veya Japonya uluslararası şirketler için geçerlidir.

1.3.11. Monopol Avantajından Yararlanma

Sınai örgütlenme teorisine göre rakiplerinin sahip olmadıkları üretim bilgi ve becerilerini elinde bulunduran firmalar piyasalara açılma bakımından diğer firmalara kıyasla daha avantajlıdır. Örneğin teknolojiyi ele alırsak, bir teknolojiye yalnız kendisi sahip olan şirket, iç ve dış piyasalarda bu avantajını kullanabilmektedir. Teknoloji yeni bir mal, üretim süreci, pazarlama veya finansman yöntemi ile ilgili olabilir. Dolayısıyla bu alanlarda rakiplerine göre üstünlüğe sahip olan bir firma bu avantajını kullanarak uluslararası piyasalara daha kolayca açılabilir (Altınışık, 2006:23).

1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri

Doğrudan yabancı yatırımları ülkelere çeken ya da çıkısını engelleyen çeşitli faktörler vardır. Doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri ile ilgili yapılan çalışmaların çoğu ekonomik değişkenlerin (kâr, GSYSH ve/veya GSMH, ödemeler dengesi, ücret düzeyi, verimlilik ve döviz kurları) etkileri üzerine yoğunlaşırken, bazı araştırmacılar politik faktörleri de dikkate almıştır. Literatürde öne çıkan ekonomik

ve politik değişkenler ise piyasa büyüklüğü, doğal kaynak mevcudiyeti, ekonomik ve politik istikrar, idari engeller, düşük ücret maliyeti, uygun döviz kurları, ticari engeller, ihracat olanakları, dışa açıklık, demokratikleşme, altyapı tesislerinin yeterliliğı, risk ve ilave olarak zamana ya da ülkeye özgü etkilerdir.

1.4.1. Kaynak Ülke Açısından Belirleyici Faktörler

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı belirleyicileri denildiğinde, kabaca bir ülkedeki sermayenin ulusal sınırları aşarak diğer ülkelerde yatırıma yönelmesine yol açan etkenler akla gelmektedir. Doğrudan yabancı sermayenin değişik riskleri göze alarak başka bir ülkeye gitmesinin pek çok belirleyicisi vardır. Bunların başında kâr elde etme amacı gelir. Üstelik bu kâr, yatırımcı şirketin kendi ülkesinde elde ettiğı kârdan daha fazla olmalı ve firmanın yabancı bir ülkede faaliyette bulunmasından doğacak her türlü riski de karşılayabilmelidir. Ancak yatırımcı için önemli olan yalnızca yüksek kâr değil, aynı zamanda elde edilen bu kârın transfer edilebilmesidir. Diğer belirleyiciler ise dolaylı veya doğrudan olarak bu temel güdü etrafında toplanmaktadır. Bu yüzden, yabancı yatırımcılar, orta ve uzun vadede bu amacı en kolay ve en düşük maliyetle gerçekleştirebileceğı ülkeleri tercih etmektedirler. Bunun yanı sıra, yabancı yatırımcılar yatırım yaptıkları ülkede kendi geleceklerini ve varlıklarını güvence altında hissetmelerini sağlayacak bazı koşulların varlığını aramaktadırlar (Akdiş, 1988:67).

Maliyet minimizasyonunda yatırımcıyı başka ülkelere yatırım yapmaya yönlendiren belirleyiciler arasında yer almaktadır. Yatırım yapılmasıyla birlikte, eğer doğrudan dış yatırım türü satın alma şeklinde değil de tesis kurma şeklinde ise; yeni üretim teçhizatı, dağıtım sistemi maliyetleri gibi sabit maliyetler ortaya çıkabilir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişiyle oluşan yüksek sabit maliyetler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeden çıkışını zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan ise değişken maliyetlerde bazı düşüşler gözlemlenebilir. Bu düşüşlerin nedenleri şu şekilde sıralanabilir: ölçek ekonomileri, ucuz işgücü, vergi farklılıklarından yararlanma, hammadde sağlamada kolaylık ve düşük ulaşım masrafları (Dunning, 1993:60).

Yatırımcı açısından diğer belirleyiciler ise, ucuz iş gücü, gümrük tarifeleri ve dış ticaret kısıtlamaları ile yurtiçi kısıtlamalardan kurtulmak, yatırımlarını çeşitlendirmek, faaliyetlerin bütünleştirilmesi, ölçek ekonomileri, hammadde sağlanması, şeklinde sıralanabilir.

1.4.2. Ev Sahibi Ülke Açısından Belirleyici Faktörler

Yurtdışında yer alan yatırımcılar ve çokuluslu şirketler tarafından bir ülkede yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının birçok belirleyicisi bulunmaktadır. Bu unsurlar yatırımcılar açısından ele alınabileceği gibi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerek ekonomik ve gerekse de sosyal yapılarına sağladığı yararlarından dolayı yabancı yatırım çekmeye çalışan ülke açısından da ele alınabilir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, kısa vadeli hareket eden ve gittiği ülkenin para ve sermaye piyasalarından kısa sürede yüksek kâr sağlama potansiyeli güdüsüyle davranan sermaye hareketlerinden farklı olarak, uzun vadeli ve sabit sermaye yatırımı gerektiren yatırımlardır.

Bu tür yatırımların uzun vadeli olması ve fiziksel olarak çeşitli yatırım kalemlerinden oluşması doğal olarak, bunların kısa vadeli yatırımlara göre daha çok faktöre bağlı hale gelmesine neden olmaktadır.

Tablo 1.1’de doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülke açısından belirleyici faktörleri özet olarak gösterilmiştir. Bunlar ilerleyen kısımda daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Tablo 1.1: Ev Sahibi Ülke İçin Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri

Ekonomik Etkenler Yatırım Stratejileri / Faktörler Pazara Yönelme – Pazar Büyüklüğü ve Kişi Başına Milli Gelir – Piyasanın Büyümesi – Bölgesel ve Küresel Piyasalara Giriş İmkanları – Tüketici Tercihleri – Piyasaların Yapısı Kaynağa Yönelme – Hammaddeler – Düşük Ücretli ve Vasıfsız İşgücü – Fiziki Altyapı (havaalanları, enerji, yollar ve telekomünikasyon) – Ar-Ge – Teknoloji, yenilikçi ve diğer yaratılmış imkanlar Etkinliğe Yönelme – Kaynakların/Varlıkların Maliyeti ve İşgücünün Verimliliği – Diğer Girdilerin Maliyeti (iletişim, ara malları) – Bölgesel Entegrasyon Anlaşmalarına Üyelik, Ölçek ekonomisi
Siyasi Etkenler – Ekonomi, Politik ve Sosyal İstikrar – Yabancı Yatırımlara İlişkin Uluslararası Anlaşmalar – Vergi Politikası, Ticaret Politikası ve Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Tutarlılığı – Özelleştirme Politikası – Piyasaların Yapısı ve İşleyişine İlişkin Politikalar (Rekabet, Şirket Satın Alma ve Birleşme Politikaları) – Yabancı İştiraklerin Anlaşma Standartları
Yatırım Ortamına İlişkin Etkenler – Yatırımların Promosyonu (imaj yaratılması, ülkenin pazarlanması vb.) – Yatırım Teşvikleri – Maliyetler (rüşvet, bürokratik engeller vb.) – Yatırım Sonrası Hizmetler – Sosyal Etkenler (Yaşam Kalitesi vb.)

Kaynak: D.R. Appleyard, A.d. Field ve S.L. Cobb (2008), International Economics, Sixth Edition, McGraw-Hill/Irwin, s.235

1.4.2.1. Politik Faktörler

Politik belirleyenler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde önemli etkilere sahiptir. Başlıca politik belirleyenler siyasi ve sosyal istikrar, uluslararası kuruluşlar, vergi politikası, liberalizasyon, ülkenin kısa ve uzun dönemli politik rolü, ekonomik entegrasyonlara üyelik, özelleştirme politikası ve bürokratik işlemlerdir.

1.4.2.1.1. Siyasi ve Sosyal istikrar

Yabancı yatırımcı açısından yatırım için tercih edeceği ülkenin siyasi yapısı son derece önemlidir. Burada siyasi istikrar kavramı ön plana çıkmaktadır. Siyasi

belirsizliğin hüküm sürdüğü ortamlar doğrudan yabancı sermaye yatırımları için ciddi anlamda bir risktir ve uzak durulması tercih edilir (Altomonte, 2000:86).

Yabancı yatırımcının, yatırım yapacağı ülkede arayacağı en önemli faktörlerden biri siyasi istikrardır. Siyasi istikrarsızlık nedeniyle hükümetleri ekonomi yönetimlerinin, dengeleri sağlama isteği, yapısal reformları gerçekleştirme imkânı, maliye ve para politikalarının yönetimi, kaynak kullanımı ve ekonomik büyüme gibi kriterler açısından pek etkin ve kaliteli olmaması yabancı yatırımcıyı olumsuz etkileyerek kaçırabilir. İktidarın sürekli olarak değişmesi, farklı politik görüşlerin ülke yönetimine hâkim olmasına neden olabilir. İktidarların yabancı sermayeye bakış açısı, devletleştirme politikalarını benimsemesi gibi ihtimaller yabancı yatırımcıyı olumsuz etkileyecektir (Çankaya, 2004:95).

Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen bir diğer unsur da sosyal istikrardır. Sosyal istikrar ile kastedilen iş yaşamına ilişkin insan davranışları ve değerleri, gelenekler ve alışkanlıklardır. Yazılı olmayan bu değerler, doğrudan yabancı yatırım kararlarını etkileyen faktörler arasında gösterilmekle birlikte, yatırım karar aşamasında diğer faktörler kadar etkin değildir. Yine de yabancı yatırımcı açısından halkını tanıdıkları, kültürüne, adet, gelenek ve kurallarına yabancı olmadıkları bir ülkede yatırım yapmak çok daha kolaydır.

1.4.2.1.2. Vergi Politikası

Bir ülkenin yabancı yatırımlar açısından cazip hale gelmesinde rol oynayan bir diğer önemli faktörün de vergi politikalarının olduğu kabul edilmektedir. Vergi politikaları ile kamu harcamalarını karşılamak esas hedeftir. Bu verginin başlıca mali amacıdır. Ancak vergi politikalarının yatırımları teşvik etmek, üretim ve tüketimi teşvik etmek ya da kısıtlamak, ödemeler dengesini düzeltmek, tasarrufu teşvik etmek, ekonomik istikrarı sağlamak, ekonomik yapıyı değiştirmek, gelir ve servet dağılımını düzenlemek gibi mali olmayan amaçları da vardır. Vergiler yolu ile ülkeler yatırım yapılacak alanlarda yatırımcılara bazı avantajlar getirerek ilgili alanlarda yatırımların maliyetlerini ucuzlatmaya çalışmaktadırlar (Acar, 2003:66).

1.4.2.1.3. Ülkenin Siyasi Rolü

Ev sahibi ülkenin dünya konjonktüründeki yeri kısa ve uzun dönemli rolü de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen başka bir faktördür. Doğrudan yabancı sermaye yatırım hareketlerinin altında yatan temel güdülerin biri de, doğal olarak girişimcinin uluslararası alanda kar yapma isteği ve bu isteği gerçekleştirebilmek için sürekli rekabet gücünü arttırabileceği yeni piyasalar aramasıdır. Ancak, başka ülkede yatırım kararı girişimcinin rekabet gücünü arttırsa da önemli riskleri beraberinde getirmektedir. B nedenle doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkelerin mevcut durumları yanında gelecekteki konumlarına da bağlı olarak yönlendirilmektedir. Herhangi bir ülkede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına olan ilginin artması, dünyadaki yeni gelişmeler içinde ilgili ülkenin de aktif olabileceği kanısın yaratılması ile de yakından ilişkilidir. Ev sahibi ülkenin dünya konjonktüründe politik ve ekonomik olarak oynayacağı rol ve alacağı konum doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörler arasındadır (Zengin, 2003:63).

1.4.2.1.4. Ekonomik Entegrasyona Üyelik

Yabancı yatırımcılar, küreselleşme olgusu ile birlikte giriş yapmak istedikleri ülkelerin, dünya ticaret sistemine ve bu sistem bünyesinde oluşturulan anlaşmalara katılma ve uyum ölçüsüne de önem vermektedir. Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI), doğrudan yabancı yatırımların önündeki engellerin kaldırılması, sürekliliğin sağlanması, yatırımların garantiye alınması ve yatırımların sağlam bir çerçeveye oturtulması için yapılmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlarda artış sağlamak ve ticaret engellerini aşmak üzere bölgesel ekonomik entegrasyonlar da yapılmaktadır. NAFTA, MERCOSUR gibi bölgesel ekonomik entegrasyonlar, doğrudan yabancı yatırımları çekmekte etkili olan faktörler arasında gösterilmektedir (Hirst ve Thompson, 2003:86).

1.4.2.1.5. Özelleştirme Politikası

Hükümet özelleştirme politikaları ile hem devletin ekonomideki ağırlığı ile ilgili yaklaşımını hem de bununla ilgili şekilde serbest piyasanın işleyişi ile ilgili

tavrını göstererek yabancı sermaye girişini teşvik konusunda ne kadar istekli olduğuna dair işaretler verir.

Özelleştirme işlemlerine istinaden dikkat çeken önemli bir nokta Tablo 1.2’den de görüleceği gibi 2007 yılında yapılan özelleştirmelerde doğrudan yabancı sermaye girişi olmamasıdır. 2007 yılı Mart ayı içerisinde Türk Telekom’un % 55 hissesinin satış bedelinden geriye kalan taksitler ve tahakkuk eden faizlerin erken ödemesi olarak Hazine’ye ödenen 4.31 milyar \$, Ojer Telekomünikasyon A.Ş. tarafından çeşitli bankalardan oluşan bir konsorsiyumdan sağlanan sendikasyon kredisi ile karşılanmıştır. Söz konusu sermaye girişi TCMB tarafından Mart ayı içerisinde ödemeler dengesine kredi olarak kaydedilmiştir (Hazine Müsteşarlığı, 2007:13).

Tablo 1.2: Özelleştirme Yoluyla Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Tutarları (Milyon \$) (2000 -2007).

Yıl	Özelleştirme Tutarı	Özelleştirme Yoluyla Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye
2000	3302	585
2001	2579	2369
2002	537	-
2003	183	-
2004	1283	49
2005	8222	1500
2006	8095	1768
2007	4230	-
Toplam	24435	6271

Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı (2007); Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2007 Yıllık Raporu, Ankara, s:13

1.4.2.1.6. Bürokratik İşlemler

Uluslararası sermaye, yatırımlarını makul bir zaman sürecinde gerçekleştirebilmeyi hedeflemektedir. Bu süreç içerisinde tamamlanması gereken işlemlerin mümkün olduğunca açık, basit, anlaşılabilir ve adil olması yatırım sürecini kolaylaştırmaktadır. Bu çerçevede uluslararası sermayeyi cezp etmek isteyen birçok ülke sistemlerini bu gerçekler ışığında oluşturarak bürokratik engelleri asgariye indirmektedir (Çapraz ve Demircioğlu, 2003:34).

1.4.2.2. Ekonomik Faktörler

Doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri arasında yer alan başlıca ekonomik faktörler; piyasa büyüklüğü, ekonomik büyüme, fiyat düzeyi istikrarı, döviz kuru ve dışa açıklıktır.

1.4.2.2.1. Piyasa Büyüklüğü

Günümüzde yabancı sermayenin gideceği ülkede aradığı ekonomik faktörlerin başında pazar büyüklüğünün geldiği söylenebilir. Piyasa hacmi, ev sahibi ülkenin kişi başı gayri safi yurt içi hasılası ile ölçülmektedir. Piyasa hacmi hipotezi, ölçek ekonomisinden faydalanabilme ve kaynakların etkin kullanımı için büyük bir piyasanın gerekliliği görüşünü desteklemektedir (Chakrabarti, 2001:89).

Piyanın büyümesi ve bununla birlikte artan talep doğrudan yabancı yatırımları olumlu yönde etkilemektedirler. Bu durumdan komşu ülkeler de olumlu yönde etkilenmekte ve doğrudan yabancı yatırımları çekmede avantajlı bir konuma gelmektedirler. Komsu piyasa büyüklüklerinde görülen artış da ev sahibi ülkede ki doğrudan yabancı yatırımların artmasına neden olacaktır. Zira komşu piyasalarda görülecek piyasa büyüklüklerindeki artışlar bu piyasalara yapılacak ihracatın ve ticaretin artması sonucunu doğurabilir (Batmaz ve Tunca, 2005:20). Görüldüğü üzere piyasa büyüklüğü ve piyasa büyüme hızı, sadece ilgili ülkeler açısından değil komşu piyasalar için de doğrudan yabancı yatırımları çekme konusunda son derece önemlidir. İlgili ülkenin piyasa büyüklüğü ve piyasa büyüme hızı kadar yüksek iç talep potansiyeli de son derece önemlidir. Yüksek iç talep yabancı yatırımı cezpt etmektedir. Tüm bunlar yatırımın kârlılığını sağlayacak başlıca faktörlerdendir.

Ana ülke piyasa büyüklüğü DYY yatırım kararlarında önemli bir etkindir. Çok sayıda rekabetçi çokuluslu şirketlere sahip gelişmiş ülkeler uluslararası piyasada büyük ölçekli yatırımlar gerçekleştirirler. Gelişmiş ülkelerde bulunan sermaye, finansal varlık zenginliği ve gelişmiş teknoloji bilgisi ile girişimcilik bilgisi yatırımın hedeflendiği ülkede tüketici talebini karşılayacak büyük üretim organizasyonlarını kurmalarını sağlar. Bunun sonucunda varılabilecek yargıya göre ana ülke piyasa

büyüklüğü ile doğrudan yabancı yatırım arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Kimino, Saal ve Driffeld, 2007:449).

1.4.2.2.2. Büyüme

Ekonomik büyümenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisi tartışmalı bir konudur. Genel olarak kabul edilmiş ekonomik büyüme hipotezine göre hızlı bir şekilde büyüyen ekonomiler daha az ya da hiç büyümeyen ekonomilere kıyasla göreceli olarak daha iyi ve daha yüksek kâr elde etme fırsatları sunmaktadır. Bu daha yüksek kâr elde etme fırsatı da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını büyüyen ekonomiye doğru çekecektir. Büyüme olgusunun yabancı yatırımları cezp etmede etkili olduğunu kabul eden görüşlerin yanı sıra, etkisinin olmadığını savunan görüşler de bulunmaktadır. Yang (2002), doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile sermaye birikimi arasında korelasyonu dokuz ülke için hesaplamış ve tüm ülkeler için pozitif neticeye ulaşmıştır. Genel eğilimlerin Türkiye’ye uyarlanmasında da aynı sonuca varılmıştır. Bandera ve White, Lunn, Schneider ve Frey, Culem büyümenin, DYY’ler üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğunu gözlemlemiştir (Gövdere, 2003:35).

Buna karşın, Tsai 1994 yılındaki araştırmasında, 1975-1978 arasındaki dönem için zayıf bir etki tespit ederken, 1983-1986 dönemi için güçlü bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Nigh ise, büyümenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler açısından karşılaştırmalı olarak incelemiş ve gelişmiş ülkeler için zayıf, az gelişmiş ülkeler için güçlü bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmıştır (Chakrabarti, 2001:101).

1.4.2.2.3. Fiyat Düzeyinin İstikrarı

Fiyat düzeyindeki istikrarsızlık hem fiyat düzeyinin düşmesi hem de fiyat düzeyinin yükselmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ev sahibi ülkenin enflasyon düzeyi, yatırım kararlarında etkili olmaktadır. Yüksek enflasyon, ekonomide belirsizliği ve riski arttırarak piyasa mekanizmasının etkinliği büyük ölçüde azalmaktadır. Riskin artması doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılmasını azaltıcı bir faktör olabilir. Ancak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından

sağlanması beklenen karlılık söz konusu riskin olumsuzluklarını yok edecek ölçüde ise, yüksek enflasyona karşın yatırımcılar doğrudan yabancı yatırımları gerçekleştirebilirler. Fakat genel olarak yatırımcı işletmeler, enflasyon düzeyi düşük ve istikrarlı ülkelerde yatırım yapmayı tercih ederler. Böylelikle yüksek enflasyonun ve istikrarsızlığın doğuracağı fiili sermaye kayıplarına ve belirsizliğe karşı kendilerini savunmuş olurlar (Yıldırım ve Karaman, 2001:5).

Enflasyon oranı yatırım kararları açısından, çok önemli bir makroekonomik değişkendir. Örneğin, %60'lık bir enflasyon oranı en azından bu orandaki bir kur yükselişi demektir. Türkiye'de yatırım yapmış yabancı yatırımcının Türk parası karşılığı yatırımının değerini koruyabilmesi için en az %60'ın üzerinde kâr elde etmesi gerekir (Zengin, 2003:66). Yatırımcı firmalar, enflasyon düzeyi düşük ve istikrarlı olan ülkelerde yatırım yapmayı tercih edeceklerdir. Böylece yüksek enflasyon ve istikrarsızlığın doğuracağı riskler önlenmiş olur. Bunun yanında enflasyon oranının yüksek olması reel faizlerin de yüksek seviyede olmasına yol açar, bu da, yabancı firmaların finansman maliyetlerini yükseltir. Bu durum, yatırım yapmayı düşünen yerli ve yabancı firmaların yatırım kararlarında ihtiyatlı davranmalarına yol açar.

1.4.2.2.4. Döviz Kuru

Ev sahibi ülke para birimindeki bir değerlendirme, bu ülkedeki tüketicilerin satın alma gücünü yükselteceği için yerel piyasa yönlü doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişini arttırabilir. Reel döviz kuru, refah seviyesi iş gücü maliyetlerini etkileyen bir değişken olduğundan ev sahibi ülkenin parasında meydana gelen bir değer kaybı, yabancı işletmelerin refahını yabancıların yerli mallarına yönelik harcamalarını arttırabilir. Buna ek olarak reel bir değer kaybı, daha ucuz hale gelen yerli iş gücüne yönelik avantaj sağlama isteği ile ülke sermaye akışını arttırabilir (Güngör, 2002:76).

Çokuluslu şirketler, değişik ülkelerde faaliyette bulunmalarından dolayı farklı para birimleri ile çalışmaktadır. Döviz kurlarındaki devalüasyon ve revalüasyonlar, çokuluslu şirketlerin maliyetlerini, satış fiyatlamalarını ve dolayısıyla şirketlerin bilançolarını etkilemektedir. Döviz kuru riskinin artması ile firmalar riskten

kaçınmak için yatırım stratejilerini değişik ülkelere kaydırabilmektedir. Döviz kurlarının yatırımları etkilemesine Japonya'nın 1971 dönemi sonrası örnek olarak verilmektedir (Gövdere, 2003:35).

Aşırı değerli döviz kurunun dışarıya kâr transferini artırıcı etkisi de vardır. Özellikle, devalüasyon söylentilerinin olduğu ortamlarda, örneğin Türkiye'de geçmiş yıllarda yabancı yatırımcı en hızlı bir şekilde kârlarını dışarıya transfer etmeye çalışmıştır. Döviz kuru riskinin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar genellikle, riskten kaçınan firma rolüne yoğunlaşmışlardır (Hongmo ve Lapan, 2000:422).

1.4.2.2.5. Dışa Açıklık Seviyesi

Bir ülkenin dışa açıklık derecesi genellikle, dış ticaret hacmi/GSMH oranı ile ölçülmektedir. Yatırımların, ticaret edilebilir sektörlerle yöneldiği görüşünden hareketle, dışa açıklık oranı yüksek olan ülkelerin daha fazla yabancı yatırım çekeceği kabul edilmektedir.

Dış ticaret politikası genel ekonomi politikasının önemli bir aracıdır. Açık ekonomiler ihracat ve ithalatın yapıldığı ekonomilerdir. Bunun gibi ülkenin ihracatı da dış dünyanın o ülkede ithalatını oluşturur. Açıklık derecesini gösteren ise ihracat ve ithalata yönelik sınırlamaların boyutudur. Serbest ticaret görüşü teorisine kadar güçlü olursa olsun uygulamada hiçbir sınırlandırmaya tabi olmayan uluslararası mal ve hizmet ticaretine genel olarak rastlanmaz. Hükümetler çeşitli amaçları gerçekleştirmek için uluslararası ticarete müdahalede bulunurlar. Bu müdahalenin altında ekonomik olduğu kadar, sosyal ve siyasi amaçlar da yatabilir (Duran, 2002:10).

1.4.2.2.6. Yurt İçi Yatırımlar

Yatırımların daha çok yapılabilmesi tasarrufların arttırılmasını zorunlu hale getirir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen milli gelirin düşük olması nedeniyle, gelirlerin daha az bir kısmı tasarrufa ayrılır. Bu nedenden ötürün yatırımların ülke içi kaynaklarla arttırılması zorlaşmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ev sahibi ülkedeki yerel yatırımları olumlu ya da olumsuz

etkileyebilmektedir. Dolayısıyla ülkeye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yurt içi yatırımları nasıl etkileyeceği ve yerli yatırımları tamamlayıcı mı yoksa ikame edici mi bir özellik taşıdığı önemlidir. Eğer doğrudan yabancı sermaye yatırımları aynı sektörler, aynı kaynakları kullanarak yatırım yaptıysa ikame edici, eğer yurt içi yatırımcının teknoloji ve sermaye birikimi eksiğiyle yatırım yapamadığı sektörler yatırım yaptıysa tamamlayıcı yatırım niteliğindedir. Ürün piyasasında çokuluslu işletmelerle rekabete girmek isteyen yerel işletmeler yatırım yapmaktan vazgeçebilir dolayısıyla rekabet, bir kısım yerli işletmeyi piyasa dışına atabilir. Yada bunun dışında çokuluslu işletmelerin rekabeti arttırması, yerel işletmelerin daha etkin üretim teknolojilerini benimsemelerini sağlayarak etkinlik artışına yol açabilir. Böylece dışlama etkisi yerine çekme etkisi ortaya çıkacaktır (UNCTAD, 1999:172).

1.4.2.2.7. İşgücü Maliyetleri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicilerinden en tartışmalı olanı ücretlerdir. Ucuz işgücünün yabancı yatırımlar için cazibe faktörü olduğu genel kabul gören bir görüştür. Örneğin, Goldbrough, Saunders, Flam, Schneider ve Frey, Culam, Shamsuddin ve Pistoeri daha yüksek ücretlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını caydırdığını gözlemlemişlerdir. Hatzius, Almanya ve İngiltere'ye ait verileri kullanarak, iş gücü maliyetleri ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve 'birim iş gücü maliyetinin ülkeye giren ve çıkan doğrudan yabancı sermaye üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu' sonucuna ulaşmıştır. Wheeler ve Mody ücretlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisi konusunda farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Buna göre, elektronik sanayinde pozitif etki, imalat sanayinde cılız pozitif etki saptamışlardır (Gövdere, 2003:32).

Ücretlerin yabancı yatırımları cezpt etmede etkili olmayacağı görüşünü de savunanlar vardır. Bu görüşten ilki, ücretlerin üretim maliyetleri içindeki payının azalması üzerinde durmaktadır (Kotler, Jatusrpitak ve Maesincee, 2000:183).

İkincisi ise yabancı yatırımları açısından cazip olabilmesi için sadece ücretlerin değil, verimliliğin de önemli olduğu şeklindedir. Ücret-verimlilik-doğrudan yabancı sermaye yatırımlar zinciri için J. M. C. Rollo, 'düşük ücret seviyesinde yüksek

kaliteli işgücü bulunabiliyorsa, bu yabancı sermaye için anahtar faktör olacaktır. ' diyerek bu konuyu dile getirmiştir (Dobosiewicz, 1992:57).

1.4.2.2.8. Altyapı

Yatırım yapılması düşünülen, bir ülkedeki güçlü, kaliteli ve iyi gelişmiş altyapı, üretime dönük potansiyel yatırımların bu ülkelere akmasında teşvik edici bir faktördür (Asiedu, 2002:111).

Ev sahibi ülkelerin iletişimi, ulaşımı ve dağıtımını kolaylaştıracak gelişmiş bir altyapının olması, doğrudan yabancı sermaye yatırımları için bir başka önemli belirleyici faktördür. Ülkede organize edilmiş sanayi bölgelerinin olması ve ulaşım ağının gelişmiş olması, yatırım kararını verirken etkili olmaktadır. Bunların yanı sıra ülkede enerji ve iletişim harcamaları paylarının yüksek olması, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını olumlu yönde etkilemektedir. Alt yapıda ve insan sermayesinde yapılan iyileştirilmelere, yerel piyasa yönlü doğrudan yabancı sermaye yatırımları daha büyük önem vermektedir.

1.4.2.3. Yerel Faktörler

Doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişini sağlayan faktörler arasında yer alan yerel faktörlerin de önemli etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Başlıca yerel faktörler şunlardır: kültürel ve psikolojik faktörler, coğrafi konum, şeffaflık seviyesi ve yolsuzluklar, kurumsal yapıdır.

1.4.2.3.1. Kültürel ve Psikolojik Faktörler

Yerel piyasalara sunulan mal ve hizmetler, yerel zevk ve ihtiyaçları karşılamak zorundadır. Ev sahibi ülkenin gelenek ve görenekleri, kanunları ve dili ili ilgili bilgiler edinmeden bu bölgeye tüketim malı satmayı amaçlayan doğrudan yabancı sermaye yatırımları olumsuz etkilenir ve büyük risklerle karşı karşıya kalırlar (Özalp, 1998:68). Bu durum doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde kültürel faktörlerin önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Psikolojik faktörler de yabancı sermayeyi önemli ölçüde etkilemektedir. Psikolojik faktörler geçmişten gelen bir takım kuşkuyla gelecekte kötümsen

sonuçlar beklenmesine neden olmaktadır. Bu faktörler firmaların geçmişte yatırım düzeyleri ile gelecekteki yatırım kararları arasında köprü rolü üstlenmektedir. Burada önemli olan yatırımın yapılacağı ülkede yabancı sermayeye bakış açısıdır. Gelişmekte olan veya serbest piyasaya yeni açılan ülkelerde görülen yabancı sermaye karşıtı düşünceler yeni yatırımlardaki risk oranını yükseltmektedir.

1.4.2.3.2. Coğrafi Konum

İşletmeler arası ve sınır ötesi faaliyetlerin bir takım maliyetleri vardır. Bu yüzden yatırım bölgesinin coğrafi konumu büyük önem arz etmektedir.

Coğrafi yakınlık, doğrudan yabancı sermaye yatırım kararı verilirken yatırım yapılması için olumlu bir etkidir. Coğrafi yakınlık, Batı Avrupalı doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından önemli bir durumdur. Örneğin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti) en çok Alman, İtalyan ve Avusturyalı işletmeler yatırım yapmaktadırlar. Çünkü bu üç ülke de coğrafi anlamda bölgeye çok yakındır (Altomonte, 2000:80).

1.4.2.3.3. Şeffaflık Seviyesi ve Yolsuzluklar

Şeffaflık kavramı, kamu yönetiminde rüşvet ve yolsuzluk olmaması, hukukun üstünlüğü, ekonomik politikaların (mali, vergisel) belirlenmiş olması ve mevzuatın açık, tutarlı ve keyfiliğe yol açmadan uygulanıyor olması şeklinde tanımlanmaktadır. (İSO, 2002:26).

Ülke yönetiminde şeffaflığın az olduğu ve genel olarak yönetimde gizliliğin ve yolsuzluğun hakim olduğu ülkeler, risk ve getirilerin önceden belirlenmesinde yetersiz kalacaktır. Bu risk ve belirsizlik ortamı, ülkenin iş ve yatırım ortamı olarak değerlendirmesini engelleyici bir faktör olmaktadır (Duran, 2002:63).

1.4.2.3.4. Kurumsal Yapı

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının geleceği açısından güvenilir dayanaklardan biri de, sağlam bir kurumsal yapıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının karar mekanizmasının işleminde çok değişik karar odaklarının olması ve bunların arasında koordinasyon eksikliğinin bulunması bürokratik yavaşlık

doğurmakta ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları bakımından caydırıcı etki yapmaktadır. Yatırım kararı alındıktan sonra işletmenin ev sahibi ülkede kaldığı sürece tabi olacağı yasalar ve kurallar ile bunların sürekliliği ve uluslararası işlemlere uygunluğu belirleyici faktörlerdir. Dış fon akımları sağlam bir kurumsal temele oturmamış, zayıf ve çeşitlenmemiş sermaye piyasasına sahip olan yada bu türden piyasaları hiç olmayan ve işletmeleri uluslararası piyasalarda zayıf ülkeler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları bakımından dezavantajlı ülkelerdir. İdari ve mali kolaylıkları düzenleyen yasal ve kurumsal ortamı yabancı yatırımcılar için çekici hale getirmek, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmeye yönelik temel hareket noktalarından biridir. Ayrıca kurumsal yapının zayıflığı, faaliyette bulunan işletmelerin izlenmesini de zorlaştırdığı için, vergiden kaçma ve yerel tekellerle işbirliği yapan işletmelerin yasalarda izin verilmemesine karşın tekelleşme fırsatları artabilmektedir. Bu ise kurumsal yapının gelişmemişliğinin ülke ekonomisine maliyetidir. Mevzuatın sık sık değiştirilmesi ve ekonomiyle ilgi yasaların ve kararların beklenmedik zamanlarda değişim göstermesi, güveni zedeleyici bir faktör olmaktadır. Mülkiyet haklarının kabulü ve korunması doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli belirleyici faktörlerindendir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının korunması bakımından sağlam bir kurumsal yapı gerekli olmakla birlikte, daima yeterli olmayabilir. Yabancılarla yapılacak sözleşmelerden kaynaklanacak uyuşmazlıkların ulusal yargı tarafından değil de uluslararası bir hakem kurulu tarafından karara bağlanması daha güven vericidir (Zengin, 2003:59).

1.5. Doğrudan Yabancı Yatırımları Açıklayan Teoriler

Doğrudan yabancı yatırımları açıklayan teorilerle ilgili ilk olarak tam rekabet varsayımına dayalı teoriler, daha sonra da aksak rekabet varsayımına dayalı teoriler açıklanacaktır.

1.5.1. Doğrudan Yabancı Yatırımları Açıklamaya Yönelik Tam Rekabet Varsayımına Dayalı Teoriler

Ülkelerarası işbölümü ve mübadelenin nedenleri, ilk olarak klasik dış ticaret teorilerinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım kendi kuramsal yapısını desteklemek amacı ile dönemler itibarıyla birtakım modeller ortaya koymuştur.

Sermaye akımı modelinde gelişmiş ülkelerde sermayenin bol, emeğin ise kıt olduğu varsayılmıştır. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde emek maliyeti yüksek olduğu için kâr oranları düşük seviyede kalmaktadır. Bu düşünceden hareketle sermaye, doğrudan veya dolaylı yabancı yatırım olarak getirisi düşük olan yerlerden yani gelişmiş ülkelere getirisi yüksek olan yerlere yani gelişmekte olan ülkelere kayma eğilimi göstereceği belirtilmiştir. Böylece doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gittiği ülkede sermaye stokunu arttıracak ve az gelişmiş ülkelerde fakirliğin kısır döngüsü olarak adlandırılan sürecin kırılacağı iddia edilmiştir. Tam rekabet varsayımı altında yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkenin ulusal sermaye birikiminde hiçbir olumsuz etki yaratmayacağı, çokuluslu şirketlerin girdikleri ülkelerin ödemeler bilançosu üzerinde olumlu etki yapacakları ve çokuluslu şirketlerin yabancı bir ülkeye giderken yanlarında o ülkenin ihtiyaç duyduğu taze finansal ve üretici sermayeyi beraberinde getireceği varsayılmıştır (Yaşgöl, 2002:219).

Neo-Klasik kuram ise dış ticaret faktör yoğunluğu kriterine göre açıklanmaktadır. Heckscher Ohlin Modeli ülkelerin üretim faktörleri bakımından birbirinden farklı olduğu varsayımından hareketle, ülkelerin sahip oldukları üretim faktörleri ile mal ticaretleri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Heckscher-Ohlin Modeli'ne katkı yapan Mundell'e göre, eğer bu ülkeler, emeğin ülkeler arasında hareketliliği kısıtlanmaya devam ederken uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları azaltırlarsa, sermaye daha yüksek getiri oranlarından yararlanabilmek için sermaye bakımından zengin olan ülkeden, sermayenin kıt olduğu ülkeye doğru hareket edecektir. Aynı şekilde emeğin hareketliliği üzerindeki kısıtlamalar azaltıldığında da ters yönlü bir faktör akımı olacaktır. Bu süreç devam ettiğinde serbestleşen uluslararası faktör akımları her iki ülkenin de aynı faktör donatımına sahip olması sonucunu doğuracaktır. Bu durum ise, ise uluslararası faktör fiyatlarının eşitliği anlamına gelecek ve dolayısıyla ülkeler birbirlerine göre daha önce sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükleri kaybedeceklerdir. Sonuç olarak üretim faktörlerinin uluslararası hareketliliğinin serbestleştirilmesi uluslararası ticaretin yerini alacağını yani bir uluslararası sermaye hareketi türü olan doğrudan yabancı yatırımların ticareti ikame edeceğini ima etmiştir (Efe, 2003:3).

Sermayenin Türkiye’de göreceli olarak kıt, Almanya’da bol olduğu kabul edildiğinde, Türkiye’de sermayenin bedeli OM gibi yüksek bir düzeydedir. Faktörlerin tam istihdam edilmesi varsayımı altında , ülke sahip olduğu sermayenin tamamını kullanır, bu da OK dır. Almanya’da ise sermayenin bedeli O’N gibi daha düşük bir düzeyde olup, O’K toplam sermaye miktarının tamamı kullanılmaktadır. Bu iki ülkenin sermaye miktarlarının toplamı olan $OK + O’K$ ise iki ülkeli model gereği dünya sermaye arzını ifade eder.

Marjinal ürün değeri eğrisinin altında kalan alan toplam üretimi veya ülkelerin ulusal gelirini göstereceğine göre, Türkiye’nin ulusal geliri OCKD alanı kadardır. Bu miktar gelirin OMDK bölümü sermayedarlara gidecek, kalan MCD bölümü ise üretimde kullanılan öteki faktörlerinin yalnız sermaye ve emekten oluştuğu varsayıldığına göre bu miktar emeğin geliridir. Benzer biçimde, Almanya’nın toplam üretim ve ulusal geliri O’NAK payı sermaye sahiplerine, kalan NHA payı da emeğe gidecektir.

Faktör fiyatlarının eşitlenmesi: İki ülke arasında sermaye akımı serbest bırakıldığında, sermayenin bol ve bedelinin düşük olduğu Almanya’dan, arzının kıt ve bedelinin yüksek olduğu Türkiye’ye doğru hareket edecek ve sonuçta iki ülkedeki sermaye bedelleri birbirine eşitlenir.

Üretim değişimleri: Grafiğe göre faktör bedelleri eşitliğinin sağlanabilmesi için VK miktar sermaye Almanya’dan Türkiye’ye gitmiştir. Sermaye sahiplerinin sermayeyi ülkelerinden çıkartıp yabancı ülkede yatırım yapmaları ise ülkelerin toplam üretim düzeylerini, dünya üretimini, faktör gelirlerini ve faktör verimliliğini etkileyecektir.

Üretimdeki değişmelere bakıldığında, Almanya’ya ait VK kadar sermayenin Türkiye’ye yatırılmasıyla, Türkiye’deki sermaye stoku artacağı için toplam üretim de artar. Bu ülkede önceki üretim OCKD iken OCEV olmuş, yani DEVK kadar yükseliş ortaya çıkmıştır. Almanya’da ise üretim düşüşü yaşanmıştır. Ülkedeki ulusal üretim sermayenin ülkeden çıkışından önce O’HAK iken sonra O’HEV olmuştur, yani KAEV kadar azalma görülmektedir. Türkiye’deki üretim artışının Almanya’daki

üretim düşüşünden daha büyük olması nedeniyle dünya üretimi dolayısıyla dünya kaynaklarının verimliliği artmıştır.

Faktör gelirleri: Sermaye stoku Türkiye’de 0K ve Almanya’da 0’K dır. Buna göre sermaye yönünden kıt ülke olan Türkiye’de yabancı sermayeden önce ulusal sermayedarların toplam gelirleri 0MDK iken, yabancı sermaye yatırımlarından sonra 0FBK ye düşer. Sermaye bol olan Almanya’da ise ulusal sermaye sahiplerinin gelirleri 0’NAK iken yabancı sermaye girişlerinden sonra 0’GBK’ ya çıkmaktadır.

Ücretlere bakıldığında ise; yabancı sermaye girişinden önce Türkiye’de toplam ücret gelirleri MCD iken, sonrasında FCE olmuş yani FMDE alanı kadar artmıştır. Sermaye girişi sonucu, işçilerin daha yüksek miktarda sermaye ile çalışmalarından dolayı işçi verimliliğindeki artış nedeniyle toplam emek gelirleri de yükselmektedir. Almanya’da ise çıkan sermaye dolayısıyla işçi başına kullanılan sermaye azalmış, dolayısıyla sermaye ihracından önce ücret gelirleri NHA iken, sermaye çıkışından sonra GHE olmuştur.

Ulusal gelir üzerindeki etkiye bakıldığında ise Türkiye’de ulusal gelir toplam ücretlerle toplam sermaye gelirlerinden oluştuğu varsayılmaktadır. Buna göre sermaye akımları bu ülkede toplam ücretleri FMDE kadar arttırmış, sermaye gelirlerini ise FMDB kadar azaltmıştır. Bu iki alan karşılaştırıldığında FMDE alanının daha büyük olduğu gözlenmektedir ve bunun sonucunda ülkede sermaye girişi nedeniyle, ulusal gelirin artacağı sonucuna varılabilir. Benzer şekilde Almanya’dan dışarıya sermaye çıkışı toplam ücretleri NGEA kadar azaltırken, sermayedarların gelirlerini NGBA kadar arttırmakta ve ulusal gelirden ABE kadar net bir artış ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak sermaye hareketliliğinden iki ülkenin kazançlı çıktığı ve doğrudan yabancı sermaye akımının kısıtlanması durumunda ise dünya ekonomisine verimliliğin düşmesi ve ulusal gelirlerin azalması şeklinde önemli maliyetlerin yükleneceği sonucuna varılmaktadır.

Tam rekabet varsayımına dayalı doğrudan yabancı yatırımları açıklayan diğer yaklaşımlardan kısaca bahsedecek olursak; ülkeler arasında risk farkı olmadığı

varsayımı altında doğrudan yabancı yatırımlar ülkeler arasındaki getiri oranları farkı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak ülkeler arasında risk açısından da farklılıklar olduğunun kabul edilmesi durumunda yapılacak hesaplar bundan etkilenecektir. Bu durumda doğrudan yabancı yatırımları açıklarken portföy yatırımlarını açıklamada kullanıldığı gibi doğrudan yabancı yatırımlarda da riski minimize etmek için çeşitlendirme yoluna gidilmiştir. Portföy çeşitlendirmesi yaklaşımda doğrudan yabancı yatırımları açıklamak için getiri oranı tek başına değil risk faktörü ile birlikte değerlendirilmiştir. Riskin çeşitlendirme yöntemi ile minimize edilmesi portföy yaklaşımında geçerlidir. Diğer bir yaklaşım ise pazar büyüklüğü yaklaşımıdır. Yabancı yatırım yapılacak ülkenin pazar büyüklüğü olarak en geniş anlamda ülkenin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla' sı (GSYİH) bir ölçü olarak alınır. Ayrıca bu büyüklük söz konusu ülkeye yatırımı düşünen çokuluslu şirketin bu ülkede sağladığı toplam satış hacmi de olabilir. Dikkat edilmesi gereken nokta ülkenin pazar büyüklüğünün yatırımı yapacak şirket açısından ölçek ekonomilerine izin verecek düzeyde olmasıdır. Balassa belli bir pazar büyüklüğüne ulaşmış ülkede yabancı bir şirketin alanında uzmanlaşma yardımıyla maliyet minimizasyonuna ulaşabileceğini düşündüğünden ülkede yatırım yapmayı uygun bulabileceğini belirtmiştir (Açıkalın, 2007:69).

1.5.2. Doğrudan Yabancı Yatırımları Açıklamaya Yönelik Aksak Rekabet Varsayımına Dayalı Teoriler

Aksak rekabet koşulları altında doğrudan yabancı yatırımlara ilk kez Hymer 1960 yılında yazdığı doktora tezinde değinmiştir. DYY endüstriyel yapı teorisi içerisinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kuramın öncüsü Hymer olmakla birlikte, daha sonra Kindleberger' de soruna benzer şekilde yaklaştığı için literatürde Hymer-Kindleberger modeli olarak bilinir. Söz konusu kuramda, doğrudan yabancı yatırımlar; firmaların sahip olduğu tekel gücüyle açıklanmakta ve temel varsayım; yerli şirketlerin mevzuat, coğrafi yakınlık, pazarı tanıma gibi açılardan daha avantajlı olduğunu kabul etmektedir. Bu nedenle yabancı şirket, dezavantajları ortadan kaldırmak için yabancı ülkeye içerden yatırım yaparak bürokratik ve diğer engelleri aşmaya çalışacaktır (Yiğit, 2003:199).

Bir diğerkuram ise Buckley ve Cason’un ileri sürdüğü, Hennert, Dunning, ve Rugman’ın katkıda bulunduğuiçselleştirme teorisidir. Bu teoriye göre; çokuluslu şirketler, uluslararası piyasalarda birçok aksaklık ve düzensizliklerle karşılaşrlar. Bu düzensizlikler firmaları doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla içselleştirmeye yönlendirmektedir İçselleştirme, üretim süreci ile ar-ge, pazarlama ve satış fonksiyonlarının dikey bütünleştirilmesi yani üretimin farklı aşamalarının minimum maliyet oluşturacak şekilde değişik ülkelerdeki üretim birimlerinde iş bölümü esasına dayalı bir anlayışla yapılması şeklinde yorumlanmaktadır (Öztürk, 2004:118).

Vernon’ un ürün dönemleri teorisi ise, temelde ürün geliştirme ve yenileme sürecinin durakladığı aşamaya doğru belli bir ürünün üretiminin zamanla daha basit hale geleceğı düşüncesine dayanmaktadır (Bayraktutan, 2003:181). Yatırım akışı öncelikle ihracatın yerine geçtiğı için uluslararası ticareti azaltacak gibi gözükse de endüstri tamamen yurt dışına kayacağından ticareti yeniden artırma eğilimine girecektir. 1970’li yıllarda Amerikan çokuluslu şirketlerinin yurt dışındaki sermaye birikimleri deneyimleri ürünün hayat devreleri teorisi ile açıklanmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar, üretimin yoğunlaşmasına ve uluslararası ticaretin artmasına katkıda bulunmuştur (Kreinin ve Plummer, 2002:8)

Dunning’in Eklektik Paradigma teorisinin ortaya çıkış nedeni ise daha önce uluslararası üretim üzerine yapılmış olan Hymer – Kindleberger yaklaşımı, ürün dönemleri yaklaşımı ve içselleştirme teorilerinin yeterli olmayışdır. Dunning bu üç yaklaşımın uluslararası üretimi yalnızca kısmi olarak açıkladığından dolayı, bu teorileri daha sistematik ve genel bir teori olan “Eklektik Paradigma” adı altında bütünleştirmiştir Dunning’e göre yabancı firmalar üç önemli avantaj elde etmedikçe yabancı yatırımlara girişmezler. OLI avantajları olarak adlandırılan bu avantajlar, Mülkiyet (Ownership), Yerleşme (Location) ve İçselleşme (Internalization), kelimelerinin baş harflerinden oluşmaktadır (Javorcik, 2004:41).

Knickerborker'ın oligopolistik tepki teorisine göre ise firmaların doğrudan yabancı yatırımları coğrafi olarak belirli bölge ve sanayi dallarında toplanırlar ve yatırımların yapılma tarihleri de hemen hemen aynıdır. Firmaların bu eğilimleri, oligopolistik endüstrilerde rakip firmalardan birinin yabancı yatırım yapması halinde diğerlerinin de hemen onu izlemesine bağlanmaktadır. Lider firma, yabancı yatırım sonucunda üretim, pazarlama ve ar-ge alanında kazandığı bilgi ve deneyim sonucu iç pazarda bile rekabet üstünlüğünü bütünüyle ele geçirebilir. Bu da lideri takip etmeyen firmalar için piyasadan silinme anlamına gelmektedir. Buda firmaları sahip oldukları dış pazarları kaybetmemek, ölçek ekonomisinden kaynaklanan rekabet avantajlarını yitirmemek için genellikle de lider firma ile aynı bölge, sektör ve zamanda yatırım yapmaya itmektedir (Efe, 2002:11).

1.6. Çokuluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Dünya ekonomisi özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ağırlık kazanan ekonomik uygulamalar ile daha fazla liberal içerikli olup, keynesyen ekonomik politikalar bu dönemden sonra Monetarist iktisadi (liberal) politikalara dönüşmüştür. Sosyal devlet olgusu zayıflamış, iktisadi liberalizasyon; piyasa ekonomisi kavramının yoğun bir şekilde uygulama bulmasına ve dolayısıyla piyasa ekonomisi kurallarının uygulamasına olanak tanımıştır. Bununla birlikte gelişen teknolojik buluşlar işletmelerin hareket alanını arttırmış böylece “Çokuluslu Şirket” kavramı gündeme gelmeye başlamıştır. Böylece, Çokuluslu şirketler İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ve özellikle 1960’larda çok yaygınlaşmış bir işletme türüdür, uluslararası işletmelerin büyümüş, gelişmiş bazı kendine özgü niteliklerine sahip bir çeşididir. Çokuluslu şirketler “uluslarötesi şirket”, “uluslararası şirket” ve “uluslarüstü şirket avramları ile karıştırılmaktadır. Bu karışıklığı önlemek amacıyla, öncelikle bu kavramları aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür (Sülün, 2005:3):

- Uluslararası (International) Şirket: Bir ülkede kuvvetli şekilde yerleştikten sonra merkezi bir yönetimden yararlanarak diğer ülkelere girmeye ve oralarda yerleşmeye çalışan firmadır.
- Uluslarötesi (Transnational) Şirket: ÇUŞ gibi kabul edilen ve yönetimi çeşitli uluslardan gelen kişilerden olan kuruluş tarafından geliştirilen firmadır.

- Uluslarüstü (Supranational) Şirket: Halen mevcut olmayan ve hiçbir ülkeye mensup olmayan, uluslararası bir anlaşma ile kurulan, uluslararası bir kuruluş nezdinde tescil edilmiş ve bu kuruluşa bağlı olan, bu kuruluş tarafından denetlenen, bu kuruluşlara vergi ödeyen ve böylece milletini hukuken kaybeden şirkettir.
- Çokuluslu (Multinational) Şirket: Bir ülkeden yönetilmeye başlanan ve yabancı ülkelerdeki faaliyetin sanki asıl ülkede cereyan etmiş gibi kabul edildiği firmalardır.

Diğer bir ifadeyle çokuluslu şirketlerin yatırım, üretim, araştırma işlevi ve personel politikası ile ilgili stratejik kararlar ana merkezin bulunduğu genel merkezde alınmaktadır (Kutal ve Büyüksulu, 1996:29). Bundan dolayı, doğrudan yabancı yatırımlarda yabancı ülkedeki fiziki sermayeye sahip olan ve bunu işleten firmaya çokuluslu şirket adı verilir (Krugman ve Obsfeld, 2000:172).

Tarihsel süreçte bakıldığında, bugünün çokuluslu şirketlerinin büyük ölçüde önce ulusal bir şirket biçiminde faaliyet gösterdikleri ve zaman içerisinde çokuluslu şirket haline geldikleri görülmektedir. Öncelikle ulusal düzeyde konumlanan bu şirketler; birden fazla ülkede üretim-satış gerçekleştiren kuruluş olma özelliklerini zaman içerisinde artırırlarken; artık bu firmalar, çokuluslu firma konumuna geçmişlerdir (Balkanlı, 2002:16).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile çokuluslu şirketler arasında çok yakın bir ilişki vardır. Çünkü doğrudan yatırımları yapanlar genellikle çokuluslu şirketlerdir. Çokuluslu şirketlerin amaçları dünya çapında faaliyette bulunarak kârlarını maksimuma ulaştırmaktır. Çokuluslu şirketler ileri üretim teknolojileri ve yönetim bilgilerini kullanarak yabancı ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımı yaparlar. Çokuluslu şirketler doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapacakları ülkelerde yeterli bir alt yapının oluşmasına, ekonomik ve siyasal iktidarın sağlanmasına ve hukuki düzenlemelere büyük önem verirler. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler yerine gelişmiş ülkelerde yatırım yapmayı tercih ederler. Doğrudan yabancı sermaye yatırımının %80'e yakın kısmının gelişmiş ülkeler arasında ve çokuluslu şirketlerin sınır ötesi satın alma ve birleşme faaliyetleri sonucu gerçekleşmesi bu şirketlerin önemini attırmaktadır.

Dünya Bankası'nın 191 ÇUŞ üzerinde yaptığı çalışmada yatırım kararlarında en çok etkili olan faktörler tespit edilmeye çalışılmış ve bazı önemli sonuçlar elde edilmiştir (World Bank, 2002:1-33). Dünya Bankası'nın yaptığı bu çalışmada söz konusu şirketlerin toplam satışları 97 trilyon dolar'dır ve 4 milyon kişi istihdam edilmektedir. Bu şirketlerin %80'inin yıllık satışı 1 milyar dolardan fazla ve çalışan sayısı 5000'dir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre çokuluslu şirketlerin doğrudan yatırım kararlarında etkili olan faktörler iki aşamada incelenmiştir. Birincisi, çokuluslu şirketlerin deniz aşırı yatırımlarının başlıca amacının ne olduğu; ikincisi, yer seçiminde en etkili faktörün ne olduğu sorularına yanıt aranmıştır.

1.6.1. Çokuluslu Şirketlerin Doğrudan Yatırım Yapma Amaçları

Tablo 1.3'de görüldüğü üzere hem imalat hem de hizmetler sektöründe çokuluslu şirketlerin genişleme stratejilerinde en önemli hedeflerinin piyasaya giriş olduğu ortaya çıkmıştır (%55). Daha sonraki hedef ise işlem maliyetlerinin azaltılmasıdır (%17).

Tablo 1.3: Doğrudan Yatırımların Başlıca Amacı (%)

Piyasaya Giriş	%55
İşlem Maliyetlerinin Azaltılması	%17
Diğer Faktörler	%8
Hammaddeye Yakınlık	%6
İşlem Sürelerinin Kısalması	%4
Yeni Ürün Hattı Geliştirme	%4
Verimliliğin İyileştirilmesi	%2
Yeni Teknoloji Geliştirme	%2
İşgücüne Yakınlık	%1
Riskin Azaltılması	%1

Kaynak: World Bank (2002); *Foreign Direct Investment Survey*, The Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA), Washington, s.16.

En çok Kuzey Amerika çokuluslu şirketlerinin genişleme stratejilerinde öncelikli hedeflerinin piyasaya giriş olduğu belirlenmiştir. Batı Avrupa çokuluslu şirketlerinin ise piyasaya giriş ile birlikte işlem maliyetlerinin azalmasının öncelikli hedefleri arasında yer aldığı ortaya çıkmıştır. İç genişleme planları olan çokuluslu

şirketlerin öncelikli hedefleri ise yeni ürün geliştirmeleri olarak belirlenmiştir (World Bank, 2002:16).

1.6.2. Çokuluslu Şirketlerin Etkili Bölge Seçimi ile İlgili Başlıca Faktörler

‘En önemli bölge faktörü nedir?’ sorusunun yanıtı Tablo 1.4’de verilmiştir. Şirketlerin %77’si ‘tüketiciye olan yakınlık’ı en önemli faktör olarak görmüşlerdir. İstikrarlı sosyal ve politik çevrenin varlığı ise ikinci en önemli bölge faktörü olarak görülürken, hemen ardından iş yapmayı kolaylaştıran kurumların güvenilir olması gelmektedir.

Tablo 1.4: En Önemli Bölge Faktörleri (%)

Tüketiciye Olan Yakınlık	%77
İstikrarlı Sosyal ve Politik Çevre	%64
İş Yapmanın Kolaylığı	%54
Altyapı Kalitesi ve Kurumların Güvenirliliği	%50
Teknik Uzman	%39
Yönetici	%38
Rüşvet Düzeyi	%36
İşgücü Maliyeti	%33
Suçluluk Oranı ve Güvenlik	%33
Uzman İşgücü	%32
Ulusal Vergiler	%29
Kuruluş Maliyeti	%28
Yollar	%26
Hammaddeye Yakınlık	%24
Üniversitelerin Kalitesi	%24
Tüm Hizmetlerin Verilebileceği Bir Yer	%24
Yerel Vergiler	%24
Arz Faktörlerine Olan Yakınlık	%23
İşgücü İlişkilerinde Birlik ve Beraberlik	%23
Hava Yolu Hizmetleri	%23

Kaynak: World Bank (2002); *Foreign Direct Investment Survey*, The Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA), Washington, s.19

Deniz aşırı doğrudan yatırım faaliyetlerini genişletme kararı alan çokuluslu şirketler sonraki üç yıl içinde işgücü piyasaları ile ilgilenmekten ziyade hammaddeye akınlık, izin işlemleri ve iş yapmadaki kolaylıkla ilgilenmişlerdir. İşgücü konuları ile

en çok iç genişleme kararı alan çokuluslu şirketler ilgilenmişlerdir. Bu şirketler özellikle uzman işgücü, işgücü ilişkileri, işgücü kanunları ve eğitimli uzman işgücü konuları ile ilgilenmişlerdir (World Bank, 2002:19).

1.7. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülke Ekonomisine Etkileri

Özel sektöre verilen krediler ve portföy yatırımlarından farklı olarak, DYY girişi, direkt öz sermaye mülkiyeti ve önemli derecede mülkiyet kontrolü içermektedir. DYY, diğer sermaye girişlerine göre daha istikrarlıdır; ekonomideki kısa dönemli dalgalanmalarda, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkeyi terk etmezler. Öte yandan, uluslararası kredilerden farklı olarak, yabancı sermaye girişlerindeki işletme riskleri yabancı yatırımcılarca taşınır. DYY, sadece mali kaynakların transferi ve yeni iş imkânları yaratımını gerektirmez. DYY, aynı zamanda duran varlıkların transferini, teknoloji, teknik bilgi ve uluslararası pazar girişini içeren bir pakettir. DYY, ülkeyi en iyi uluslararası uygulamalara bağlar, yönetim ve işgücünün yenilenmesine yardımcı olur, yabancı pazarlar ve iç pazar arasında daha kuvvetli bağlar kurar.

Teknoloji ve teknik bilgi transferi gerektirdiğinden, DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkili olması beklenmektedir. Teknoloji transferinin yanı sıra önemli mülkiyet kontrolü de içerdiğinden, DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, artan verimlilik, beşeri sermaye birikimi, araştırma-kalkınma aktiviteleri, teknolojik ve verimlilik yayımları yollarıyla gerçekleşebilir. Üstelik ülkeye çekilen DYY çeşitleri iç yatırım aktivitesini harekete geçirirse, ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha da büyük olması beklenir.

DYY girişi ve ekonomik büyüme arasında bağlantı kuran birçok çalışma yayınlanmıştır. Bu çalışmaları, kullandıkları verilere göre makro, sektörel ve firma düzeyinde olmak üzere üçe ayırabiliriz. Bu çalışmaların hepsinin aynı sonuçlara ulaştığını söylemek zordur. Makro verilere dayanan çalışmaların bazıları DYY'nin büyüme üzerindeki etkisinin bazı şartlar altında pozitif olacağı sonucuna ulaşırken; diğer araştırmacılar DYY'nin diğer etkenlerden bağımsız olarak büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Borensztein, de Gregorio ve Lee, 1970-1989 dönemi verilerini kullanarak, sanayileşmiş ülkelere giden doğrudan yabancı yatırımların geliştirmekte olan ekonomilerdeki büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermişlerdir. Yazarlar, yabancı yatırımın büyüme üzerindeki etkisinin, iç yatırımın sağladığı etkiden daha fazla olabileceğini de göstermektedir. Yine de, her ülkenin DYY'den yararlanması söz konusu olamaz. Borensztein, De Gregorio ve Lee'a göre, DYY'nin büyüme üzerindeki etkisinin gerçekleşebilmesi için, ülkenin sahip olduğu beşeri sermaye stokunun belirli bir eşik değerin üzerinde olması gerekmektedir. Bir başka çalışma, birçok Doğu Asya ülkesinde, DYY girişlerinin ekonomik büyümeyi harekete geçirmekte önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Gruben ve McLeod' da, 18 ülkeden oluşan bir modelde, özellikle Latin Amerika ülkelerinde, DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde önemli etkisi olduğunu göstermişlerdir.

Çokuluslu şirketlerin önemli katkılarından biri, ev sahibi ülkeye teknoloji transferi ve yayılmasını geliştirmektir. Çokuluslu bir kurum bir ülkede yatırım üstlenirken, o sektöre üretim teknolojilerini, küresel üretim ve dağıtım ağlarına giriş hakkını, teknik bilgi ve tecrübesini getirir. Genellikle daha büyük kurumlar olarak, çokuluslu şirketler, ev sahibi ülkedeki mevcut ve erişilebilir olandan daha gelişmiş bir teknolojiye yatırımı finanse etmek için kullanılabilen geniş ve düşük maliyetli yatırım fonlarına kolayca ulaşabilir.

Doğrudan teknoloji transferi, her DYY projesinde gerçekleşmeyebilir. Eğer DYY ihracata yönelik bir yatırımsa, teknoloji yaymadaki etkisi, iç pazara yönelik yatırımdan önemli ölçüde daha büyük olacaktır. Yabancı bir şirketin yatırım üstlenmesinin ardındaki asıl teşviğin çok fazla korunan iç pazar olmasından dolayı; ithalat ikamesi döneminde, DYY'nin teknoloji yayılması üzerindeki etkisi nispeten daha sınırlıdır. Böyle bir ortamda, yabancı şirketler, geliştirmekte olan ülkelerdeki fabrikalarına eski ve modası geçmiş teknolojiyi transfer etmeyi tercih ederler; bu da az miktarda teknoloji yayılması meydana getirir.

DYY'nin, ev sahibi ülke üzerindeki etkisi, sadece doğrudan teknoloji transferi ve yayılması ile sınırlı değildir. Çokulusluların bulunması, yerel şirketleri bir çok

yoldan etkileyebilir. Bu etkilerin bir şekli, yoğunlaşan iç pazar rekabeti aracılığıyla vuku bulur. DYY şirketleri iç pazarda başrol oyuncularını oldukça, yerel şirketler, varlıklarını sürdürebilmek için, daha yeni ve daha gelişmiş teknoloji edinecek ve var olan teknolojiyi daha verimli şekilde kullanacaklardır. Yerel şirketler üzerindeki etkisi, ithal mallardan daha önemli olsa da; bu yol ithalat serbestleştirilmesiyle benzerdir. Teknoloji transferi, vücut bulmayan ve/veya vücut bulan formda olabilir. Somut teknoloji transferinin yerel girişimciler tarafından organize edilmesi zor değildir. Zor olan, yerel girişimcilerin teknolojiyi özümseme kapasitesini gerektiren soyut teknoloji transferidir. Buna rağmen, DYY şirketleri tarafından istihdam edilen işçi ve mühendisler, bu şirketlerdeki görevleri sırasında tecrübe kazanacaklar ve bilgi birikimlerini artıracaklardır. Çalışanlar, edindikleri bilgi ve tecrübeyi orta ve uzun vadede yerel girişimcilere transfer etme fırsatı edinecekler, bu da yerel şirketlerin verimliliğini olumlu etkileyecektir.

DYY şirketlerinin varlığının yerel şirketleri etkilemesini sağlayan diğer kanallar, ‘yayılmalar’ (spillovers) şeklinde gerçekleşir. Çokuluslu şirketlerin, ev sahipliği yapan bir ülkedeki varlığı, yerli şirketlerin verimliliğini artırınca ve çokuluslular yerliler üzerinde yaratılan bu olumlu etkiyi tam olarak içselleştiremeyince, DYY’den verimlilik yayılmaları gerçekleşmiş bulur. Verimlilik yayılması, yerel şirketlerin o ülkede faaliyetlerini sürdüren yabancı sermayeli şirketlerin sahip oldukları teknolojiyi öğrenmek için çaba göstermeleri ya da yabancı sermayeli şirkette çalışmış kişileri işe alarak transfer etmesiyle gerçekleşebilir. Bu tür dikeysel yayılma etkileri, geriye-dönük (yerel tedarikçilerden girdi satın almakla) ve ileriye-dönük (yerel şirketlere girdi tedarik etmekle) bağlantılar üzerinden gerçekleşmektedir. Firma ya da işyeri bazında veriler kullanılarak yapılan çalışmalarda yabancı sermayeli şirketlerin yerli şirketlere göre daha verimli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak, daha verimli olduğu gösterilen yabancı sermayeli şirketlerden, bu şirketlerle yatay ve dikey bağlantılarla ilişki içinde olan yerli şirketlere doğru olan üretkenlik yayılmasının her zaman pozitif olduğu yolunda kesin bir sonuca ulaşılamamıştır (Yılmaz, 2007:15-16).

1.7.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Piyasa Rekabeti Üzerine Etkileri

Doğrudan yabancı yatırım ve uluslararası mal ve hizmet hareketlerinde gerçekleşen bu trendler, global piyasalardaki rekabet üzerinde de çok önemli etkiler yaratmıştır. Uluslararası mal ticaretindeki liberalizasyonun mal piyasasındaki rekabete etkisi, özellikle ticaret üzerindeki kısıtlamalar miktar kısıtlamaları şeklinde olduğu zaman çok güçlü olmaktadır. Miktar sınırlamaları, ulusal monopol ve oligopollerin doğmasına neden olabilir. Miktar tahditlerinin kaldırılması, piyasalardaki firmaların sayısını artırarak onları daha rekabetçi yapmaktadır. Miktar sınırlamalarının tarifelendirilmesi de benzer etkiler meydana getirmektedir. Birçok ülkede, sektörlerin doğrudan yabancı yatırımlara açık hale getirilmesinin firma sayısını artırarak, sektörü daha rekabetçi bir yapıya kavuşturduğu görülmüştür. Birçok hizmet piyasası, uluslararası düzeyde rekabet edebilir hale gelmiştir; bu özellikle finansal hizmetler ve telekomünikasyon sektörleri için doğrudur (Lloyd, 1998:166-170).

1.7.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Sanayide Yoğunlaşma Üzerindeki Etkileri

DYY'ler, giriş yaptıkları ülkedeki piyasaların yoğunlaşma yapısını değiştirmektedir. Özellikle giriş engellerinin yüksek olduğu endüstrilerde yapı değişimi daha güçlü olmaktadır. Yoğunlaşma olgusunun kapsam ve büyüklüğü; giriş yapılan ülkedeki firmaların girişlere karşı tepkisine, ithalat üzerinde yaratacağı etkisine ve rekabetçi performanslarına göre değişim gösterebilmektedir. UÖŞ faaliyeti ile yoğunlaşma arasındaki ilişki, ürün farklılaşmasının ve yeniliğin özellikle önemli olduğu endüstrilerde çok güçlüdür. Üretim ölçeğinin küçük ve ürünlerin homojen olduğu üretim alanları, yoğunlaşmanın en az ve şirket sayısının en fazla olduğu en düşük üretim alanlarıdır. Bazı üretim alanlarında, üretim yoğunlaşması ölçek ekonomileri sebebiyle üretimin performansını yükseltebilir. Böylelikle, üretim yoğunlaşmasının piyasa yoğunlaşmasına yol açması mümkün hale gelmektedir. Bu durumda, yoğunlaşmanın, piyasa yapısının diğer unsurları ışığında, özellikle rekabet edilebilirlik derecesi, ürün farklılaştırmasının kapsamı ve bir üretim alanının

performansını etkileyen yenilik gibi dinamik değişmeler doğrultusunda değerlendirilmelidir (Çetintaş, 2001:10).

Avusturya, Kanada, Fransa, ABD ve İngiltere'de yapılan çalışmalara göre, gelişmiş ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırım girişı ile endüstriyel ya da piyasa yoğunlaşması arasında pozitif olmayan bir ilişki bulunmuştur, gerçekte ilişki çoğu durumda negatiftir. Doğrudan yabancı yatırım girişı, yoğunlaşmadaki azalmaya eşlik etmektedir. Bununla birlikte, nispeten gelişmiş daha küçük ekonomilerde, yabancı firmaların faaliyette bulunduğu endüstrilerdeki yoğunlaşma artışı oldukça belirgindir. Diğer yandan, gelişmekte olan ülkelerdeki ampirik çalışmalar da daha büyük katılımın yoğunlaşmayı artırdığını göstermektedir (UNCTAD, 1997:47).

1.7.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Firmaların Performansına Olan Etkileri

Ulusötesi bir şirket hiç şüphesiz ki, firmaya özgü yeteneklerinin (ölçek ekonomileri, pazarlama kabiliyetleri vb.) fazlalılığı ve genişliğinden dolayı, ulusal firmalardan çok daha etkin üretimde bulunabilme imkânına sahiptir. Bu alanda yapılan bir çok çalışmada, yabancı şubelerin ortalama verimlilik seviyesinin ulusal düzeydeki rakiplerinden daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerde yapılan bazı çalışmalarda, ulusötesi şirketlerin benzerleri niteliği taşıyan yerel firmalardan daha etkin olduğu görölmüştür. Brezilya, Hindistan ve Singapurda yapılan çalışmalar, ulusötesi şirketlerin, aynı endüstride faaliyet gösteren yerel firmalardan daha yüksek emek verimliliğine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Malezya ve Tayland'da da aynı durum gözlemlenmiştir. Birkaç ülke toplam faktör verimliliğini ölçmeye yönelik olarak yapılan çalışmalarda da yine, yabancı şubelerin daha yüksek bir emek verimliliğine sahip olduğu gözlenmiştir. Daha büyük verimlilik ve satış performansının kaynağı ne olursa olsun, ulusötesi şirket, faaliyette bulunduğu piyasadaki rakiplerinden, daha çok satış yapabilme ve daha kaliteli ve yeni ürünler üretebilme ya da maliyet açısından da etkin olabilme imkânına sahiptir (UNCTAD, 1997:148).

Ulusötesi bir şirketin piyasaya girişı ile birlikte artan rekabetin, özellikle tüketiciler açısından önemli olan fiyat düşüşlerine yol açtığını gösteren, herhangi bir sistematik kanıt bulunmamaktadır. Ancak, bu şirketlerin katılımı ile birlikte

piyasalardaki rekabetçi baskıların artmasıyla, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde ürün çeşitlerinin genişlemesi, ürün kalitesinin artması ve yeni ürünlerin piyasaya sürülmesi gibi sonuçlar doğurduğunu gösteren dikkate değer kanıtlar da yok değildir. Fiyatlarda bir gerileme olmamasının en önemli nedenini piyasadaki rekabetin şekli oluşturmaktadır. Rekabetin fiyat ve ürün çeşidi üzerindeki etkileri, onun statik etkinliğini yansıtır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından çok daha önemli olan ve asıl etki, ulusötesi şirketlerin rekabetinden kaynaklanan dinamik etkilerdir. Teknolojik açıdan daha üstün olan, en son ve en yeni teknolojileri kullanan ulusötesi şirketin piyasa girişi, teknolojik açıdan yetersiz olan firmaları piyasa dışına zorlayabilir. Diğer taraftan bazı ülke ve endüstrilerde, artan rekabetçi baskılar karşısında ulusal firmalar, piyasa paylarını korumak için verimliliklerini yükseltmekte ve daha rekabetçi bir konum kazanabilmektedir. Yerel bir firmanın, doğrudan yabancı yatırımlardan kaynaklanan rekabete verebileceği ani tepki, daha dikkatli veya maliyet açısından daha bilinçli politikalar uygulamak şeklinde olabileceği gibi, çalışanlarını daha verimli olarak üretimde bulunmaya teşvik etmesi şeklinde de olabilir. Zaman içinde aynı ölçekte, aynı piyasada ve benzer ürünler üreten ulusal ve yabancı firmalar birbirleriyle rekabete girdiklerinde, yerel firmaların hayatta kalma stratejisinin bir parçası olarak, ulusötesi şirketlerinkine benzer teknikleri benimseme eğilimine girdiği gözlenir. Böylece, teknik kapasitelerini geliştirdiklerinde, ulusötesi şirket rekabeti yerel firmaları yenilik yapmaya ve AR-GE'ye teşvik edebilir. Bununla birlikte bu açıdan bir genelleme yapmak oldukça zordur. Bu konuda yapılan birçok çalışma, ulusötesi şirketlerin girişinden kaynaklanan rekabetin, diğer firmaların etkinlik ve verimlilik üzerindeki pozitif yayılmacı etkilerinin, ulusötesi şirketin piyasadaki faaliyetinin genişliği ile ilgili olduğunu göstermektedir (Kırankabeş, 2006:297-298).

1.7.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Anti-Rekabetçi Etkileri

Ulusötesi şirket girişi ve faaliyetleri potansiyel olarak yalnızca, ev sahibi ülke ve piyasalarına enjekte ettikleri rekabetle performans artırıcı etkilere değil fakat aynı zamanda, belirli şartlar altında ilgili endüstrilerin ve piyasaların performansını etkileyecek, anti-rekabetçi eylemler açısından da önemli bir potansiyel taşır. Bu alandaki sistematik çalışmalar eksik olmasına rağmen, ulusötesi şirketlerin son

yıllarda gelişmiş ülkelerdeki rekabet otoritelerine şikâyet edilmesi dikkati çeken en önemli özelliklerinden biridir. Örneğin, 1990-95 yıllarında İngiltere’de şikâyet edilen monopol ve birleşmelerin önemli bir kısmını yabancı mülkiyetli firmalar oluşturmuştur. Burada, anti-rekabetçi uygulamaların geniş bir listesini sunmak yerine, önemli ve özellikle ulusötesi şirketlerden kaynaklanan belirli anti-rekabetçi davranışlar üzerinde durulacaktır.

1.7.4.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlardan Kaynaklanan Danışıklı Uygulamalar

Bu tür uygulamaların, giriş engelleri ile korunan ve yüksek derecede yoğunlaşmanın bulunduğu endüstrilerde ortaya çıkma ihtimali her zaman mümkündür. Ulusötesi şirketler genellikle bu tür endüstrilerde faaliyet gösterir. Bu şirketlerin ortaklık yönündeki eğilimleri yeterince olmamakla birlikte, faaliyetin ilk yıllarında zımnı yerel anlaşmalarla ortaklık içine girme eğilimleri çok daha kuvvetlidir. Diğer yandan, ulusötesi şirketlerin bu tür uygulamaların artmasını ya da ortaya çıkmasını güçlendirebilecek önemli bir takım özellikleri vardır. Örneğin, çok geniş ulusötesi bir şirketin büyük rekabet gücü, danışıklı bir anlaşma ile küçük firmaları piyasadan silmenin güvenilir bir aracı olarak kullanılabilir. Bununla birlikte muhtemelen çok daha önemli olanı, ulusötesi şirketlerin kendi aralarındaki danışıklılık olasılıklarıdır. Ancak, özellikle son yıllarda bu tür uygulamaların varlığına yönelik sistematik bir kanıt bulunmamaktadır. Ulusötesi şirketler arasındaki bu tür uygulamaların özellikle son yıllarda hızla azalmasının temel sebepleri olarak şunları sıralamak mümkündür (UNCTAD, 1997:157) .

- Ulusal rekabet kanunlarının hızla birçok ülkede yürürlüğe konması ve adaptasyonu,
- Rekabeti arttıracak ortaklıklara yönelinmesi,
- Avrupa ve Japonya’nın yeniden yapılanması ile birlikte uluslararası pazarlara dönüşü ve artan rekabet sonucu, satıcı yoğunlaşmasındaki dünya çapındaki azalma,
- Endüstrilerin üretim birleşimindeki homojen ürünlerden, heterojen ya da farklılaştırılmış ürünlere yönelik kayma.

1.7.4.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlardan Kaynaklanan Tekelleşmeye Yönelik Birleşme ve Edinmeler

Bugün, uluslararası birleşmeler ve edinmeler yoluyla doğrudan yabancı yatırım girişi, bir ülkeye işbirliği girişinin hâkim şekli olmaya başlamıştır. Veriler dikkatle incelendiğinde, doğrudan yabancı yatırımların 1980’lerde artmasının ve yine, 1990’ların sonunda azalmasının büyük ölçüde, uluslararası birleşme ve edinmeler tarafından yönlendirildiği açıkça görülecektir. Doğrudan yabancı yatırım yoluyla oluşan sınırlar arası birleşmelerde rekabet sorunları yaratılmasına yönelik bir kaç senaryo vardır (Kırankabeş, 2006:300).

- Bir ülkedeki firmanın ülkeye ihracat yapan bir firma tarafından edinilmesi,
- Bir ülkede faaliyet gösteren iki yabancı firmanın ortak şubelerinin birleşmesi,
- Potansiyel rakiplerin oluşturduğu ortak girişimler (bunlardan en az biri ulusötesi bir şirkettir),
- Evsahibi ülkedeki lider bir firmanın edinilmesi.

Bu uygulamalardan her biri ev sahibi ülkedeki rekabeti azaltacaktır.

1.7.4.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlardan Kaynaklanan Yıkıcı Davranışlar

Genelde yıkıcı davranışlar (mal vermeyi reddetmek, indirim sistemleri uygulamak, fikri ve sınaî haklardan doğan yetkilerini kullanmak vb.), özelde yıkıcı fiyat uygulamaları, fiili veya potansiyel rakiplerini piyasadan silebilmek, piyasa girişini zorlaştırmak ve/veya engellemek için, yabancı firmalar kadar ulusal firmalar tarafından da kullanılabilecek eylemlerdir. Ancak bu açıdan ulusötesi şirkete önemli ek avantajlar sağlayabilir (UNCTAD, 1997:158).

1.7.4.4. Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Devlet Politikaları

DYY’leri çekmek için çok çeşitli imtiyazlar tanıyan devlet politikaları ve DYY çekme girişimleri de bazen, anti-rekabetçi davranışların alanının çok daha fazla genişlemesine yol açabilmektedir. Günümüzde ülkelerin ulusal yatırım mevzuatına damgasını vuran en önemli ilke, yabancılar tarafından gerçekleştirilen yatırımlarla yerli yatırımlar arasındaki eşitlik ilkesidir. Başka bir deyimle, DYY’lerde, yerli-

yabancı ayrımı kaldırılmakta ve köklü bir serbestleştirmeye geçilmektedir. Bu oluşum, ulusallığı hukuken ortadan kaldırmakta ve ulusal pazarlar, yerlerini açık dünya pazarına bırakmaktadır (Çetintaş, 2001:17).

Böylelikle, yabancı hukukunun ulusal ekonomide egemen olması kendi ülkesinde yabancılaşan ulusal girişimcileri yabancılara tanınan üstünlüklerden yararlanmaya özendirmekte ve yerlilerin yabancılaşması sürecini başlatmaktadır. Yatırım iklimi yasaları ve çok taraflı anlaşmalar, ulusötesi şirketlerin, sadece ulusal pazarlara egemen olmakla yetinmeyerek tüm dünyayı tek pazara dönüştürmektedir.

Dünyanın dört bir yanında örgütlenmiş ve girdikleri ülkelerin politikalarını etkileyebilme gücüne erişmiş yeni yatırımcı profili, uluslararası mal ve hizmet ticaretinin serbestleştirilmesinden daha fazla müdahaleci olabilmekte ve ulusal pazarların tek dünya pazarına dönüşümü, ulusal ekonomileri bu yatırımcılara daha bağımlı hale getirmektedir. Zira ulusal pazarlara sadece mal ve hizmet akınamakta, tüm unsurlarıyla DYY girmektedir. Bu özellik de serbestleştirmeye taraf olan devletlerin tümünün birlikte benimsemesi gereken ve ulusal gereksinimler yerine, serbestleşmenin gereksinimlerini esas alan ortak kuralların konmasını, pazarı düzenleyen devlet mekanizmalarının ve hukukun yeknesaklaştırılmasını gerektirmektedir. Bu olgu, bir anlamda ulusal özelliklerin, gereksinimlerin ve ulusal müdahale araçlarının terk edilmesi sonucunu doğurmaktadır (Dikmen ve Karahanoğulları, 2002:1).

Bu yüzden, ülkenin hayati kararlarını olumsuz yönde etkileme belirtileri gösteren yatırımların dışlanması gerekmektedir. Bu ve benzeri durumlarda yabancı sermayenin karşılıklı yarar ilişkisi öne çıkarılmalı ve ülke çıkarlarını zedelemeyecek şekilde davet yapılmalıdır.

1.8. Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketleri

Bir ülkede bir firmayı satın almak veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak ya da mevcut bir firmanın sermayesini arttırmak yoluyla o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de

beraberinde getiren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcı 1800'lü yıllara kadar dayanmaktadır (Karluk, 2001:100).

İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar yabancı sermaye yatırımları daha çok faiz, temettü elde etmek üzere yabancı bir ülkeye ait menkul kıymetlerin uluslararası sermaye piyasalarında satın alınması ile gerçekleşen portföy yatırımlar şeklinde kendisini göstermiştir. Fakat küreselleşme adı verilen sürecin dünya ekonomisi üzerindeki etkilerinin giderek yoğunlaşması uluslararası alanda sermaye yatırımlarının hem yapısını hem de miktarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Özellikle Doğu Bloku'nun yıkılması ile birlikte küreselleşmenin bir nevi taşıyıcısı konumunda bulunan liberal piyasa ekonomisinin yaygınlaşması, yabancı sermaye yatırımlarının önünü tamamen açmıştır. Diğer bir ifade ile, duvarların yıkılması ile birlikte küreselleşmenin önündeki en büyük engel kalkmış, dünya sınırların ortadan kalktığı, sermayenin serbestçe dolaşabildiği büyük bir pazar haline dönüşmüştür (Bozkurt, 2000:10-11).

Serbest piyasa ekonomisinin giderek yaygınlaşması ve ekonomiye devlet müdahalesinin asgarileştirilmesi olgusu ile birlikte, yabancı sermaye çekilmesi konusunda ciddi bir rekabetin doğuşuna neden olmuştur. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki rejim değişiklikleri ve Güney Doğu Asya ülkeleri ile Amerika yarım küresinde oluşan elverişli işbirliği ortamları sonucunda, yabancı sermaye tüm kıtalarda büyük rağbet görmeye başlamıştır. Dış yatırımlar konusunda alternatiflerin çoğalması, çokuluslu şirketlere daha seçici olma ve daha fazla avantaj arama imkânı sağlamıştır. Bu nedenle hemen hemen tüm ülkelerin yabancı sermaye paketi hazırladığı görülmektedir. Günümüzün yeni şartları sonucunda, yabancı sermayenin yeni yararları ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere, geçmişte yabancı sermayeden umulan klasik yararlar; sermaye açığını kapatmak, işsizliğe çözüm bulmak ve teknoloji getirmekten ibaretti. Günümüzde yabancı sermaye, gelişen yeni şartlara bağlı olarak ihtiyaç duyulan şu yararları da beraberinde getirmektedir (Yıldırım, 2004:14):

- Gelişmiş ve sermaye ihraç eden ülkelerin siyasi ve ekonomik desteği,
- Promosyon(tanıtım),
- Globalleşme(dışa açılım),
- Çevresel koruma ve insan kaynaklarının geliştirilmesi.

Yabancı sermaye bütün bu yararları sağlarken muhakkak karşılığında karlı bir operasyon beklemektedir. Her ticari faaliyet türü gibi, yabancı sermaye yatırımı için de en temel güdü kardır. Ancak bu kar devamlılık arz etmelidir. Başka bir ülkede yatırımda bulunmak kararı verilirken en az karlılık kadar bu karlılığın devamlılığı da aranmalıdır. Karın devamlılığını sağlayan en önemli etken ise istikrardır.

Ülkeler, çokuluslu şirket yatırımlarını bünyelerine çekebilmek için önemli düzeyde politik liberalleşme sürecine girmişlerdir. Ülkelerin çokuluslu şirketlerden beklentisi; istihdamın, ihracatın, vergi gelirlerinin artması ve yeni teknoloji ve dışsallıklarından faydalanma yönünde olmaktadır. Teşviklerin bu şekilde yoğun ve yaygın bir biçimde kullanılmasında küreselleşme sürecinin önemli etkisi olmuştur. Ticaretin global (GATT ve WTO ile) ve bölgesel (AB, NAFTA, AFTA ve diğer oluşumlarla birlikte) düzeyde liberalleşmesini büyük oranda pazar entegrasyonu sağlamış, bu da pazar büyüklüğünün yatırım yerini belirlemede olan etkisini oldukça zayıflatmıştır. Bu durumda küçük ülkeler bile yabancı sermaye yatırımı konusunda rekabet edebilir bir konuma gelmişlerdir. Uygulanan teşvikler vergi ertelemeleri ve vergi oranlarının düşürülmesi gibi vergisel teşvikler olabileceği gibi, ayrıcalıklı krediler, sübvansiyonlar, pazar ayrıcalıkları, altyapı ve tekelleşme hakları gibi finansal teşviklerden de oluşabilmektedir. Hangi tür teşvikin uygulanacağı daha çok ülkenin gelişmişlik düzeyiyle ilişkilidir (Benk, 2005:7).

1.8.1. Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketleri

Dünyada bir yılda yapılan toplam yatırımlar 1987 ve 1988 yıllarından sonra hızlanarak artmaya başlamış, ancak 1992 yılına kadar yapılan 200 Milyar Dolar'a ulaşamamıştır. Uzakdoğu Asya ekonomik krizinin patlak vermesi ile birlikte, düşeceği tahmin edilen DYY'ların tersine, Tablo 1.5 'de görüldüğü üzere 1997 yılından itibaren hızlı bir artışla, 1999 yılında 1 Trilyon Dolar düzeyinin üstüne

çıkmıştır. Artış 2000’de de devam etmiş ve dünyada bir yılda yapılan toplam DYY 1. 393 Milyar Dolar’a ulaşmıştır. Dünyada DYY’lar 1990 yılından 2000 yılına kadar 8 kat artmış, yalnızca 1997 ve 2000 yılları arasında 3 kata yakın artış kaydetmiş bulunmaktadır. Fakat 2001 yılında dünyada DYY’larında gözlenmeye başlanan düşüş 2002 yılında da devam etmiş ve dünyada toplam yatırımlar 651 Milyar Dolar’a inmiştir. 2003 yılında da azalış devam etmiş 561 Milyar Dolar seviyesine gerilemiştir (Erdikler, 2005:76).

Tablo 1.5: Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (milyar \$)

Yıllar	1988-1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam	191	256	332	378	473	693	1092	1396	826	716	557	710	916	1306	1833	1449

Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı (2008); Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni, Ankara, s.2

UNCTAD verilerine göre, 2005 yılında 946 milyar dolar olan dünya toplam uluslararası doğrudan yatırım (UDY) girişleri 2006 yılında bir önceki yıla göre %38’lik bir artışla 1. 306 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Tablo 1.5’te görüldüğü gibi söz konusu rakam 2000 yılında elde edilen tarihi rekor seviyesi olan 1. 411 milyar dolarlık tutara oldukça yakındır. Sınır ötesi birleşme ve satın alma işlemleri 2006 yılında da gerçekleşen yatırımlar arasında önemli bir yer tutmakla beraber, komple yeni yatırımlar (greenfield investment) ve yeniden yatırımda kullanılan kazançlar da geçmiş dönemlere kıyasla önemli miktarlarda artış göstermiştir. 2006 yılı içerisinde dünya genelinde görülen yüksek karlılık oranları sonucunda şirketlerin artan hisse değerleri gerçekleşen sınır ötesi birleşme ve satın alma işlemlerinin değerinin artmasına sebep olmuş ve bunun sonucunda bu işlemlerin UDY içerisindeki payı yüksek seyretmiştir (Hazine Müsteşarlığı, 2008:1).

Tablo 1.6: Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişlerinin Bölgesel Dağılımı (milyar \$)

Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişleri	2005	2006	Değişim % (2005-2006)	2007	2008	Değişim % (2007-2008)
Gelişmiş Ülkeler	542.	800. 7	47. 6	1247. 6	840. 1	-32. 7
AB-25	421. 9	549	30. 1	848. 5	562. 3	-33. 7
AB-10	34. 0	38. 4	12. 9	804. 3	557. 4	-30. 7
ABD	99. 4	177. 3	78. 4	232. 8	220	-5. 5
Gelişmekte Olan Ülkeler	334. 3	367. 7	10. 0	499. 7	517. 7	-3. 6
Afrika	30. 7	38. 8	26. 4	53	61. 9	-16. 8
Latin Amerika	103. 7	99	-4. 5	126. 3	142. 3	12. 7
Asya ve Okyanusya	200	229. 9	15. 0	320. 5	313. 5	-2. 2
Geçiş Ekonomileri (Güneydoğu Avrupa ve BDT)	39. 7	62	56. 2	85. 9	91. 3	6. 3
Dünya-Toplam	916. 3	1230. 4	34. 3	1833. 3	1449. 1	-21. 0

Kaynak: Yased (2009); Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme Raporu, <http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Documents/UDYRaporu-may09-2009-I.cekrek.pdf> (Erişim tarihi: 14.09.2009), s.1.

Son yıllardaki DYY'ların bölgesel dağılımı Tablo 1.6'da verilmiştir. 2006 yılında, gelişmiş ülkelere yapılan yatırımlar bir önceki yıla kıyasla %47 oranında artarak 800 milyar dolara ulaşmış; aynı dönemde gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımlar da tarihi rekor seviyesi olan 367 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. ABD 177,3 milyar dolarlık UDY girişi ile dünya ülkeleri arasında ilk sırada yer alırken; İngiltere (139, 5 milyar dolar) ve Fransa (81, 1 milyar dolar) en fazla doğrudan yatırım girişi sağlayan diğer ülkeler olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler arasında en fazla doğrudan yatırım girişi sağlayan Çin (69, 5 milyar dolar), tüm ülkeler arasında beşinci durumdadır. Türkiye 2006 yılında çektiği 20, 1 milyar dolar tutarındaki UDY ile dünya genelinde 16. sırada, gelişmekte olan ülkeler arasında ise 5. sırada yer almıştır (UNCTAD, 2006:7).

2008 yılında global uluslararası doğrudan yatırımların (UDY) 2007 yılında ulaşılan 1,8 trilyon dolarlık rekor seviyeye oranla yüzde 21 oranında düşerek, 1, 4 trilyon seviyesine geri dönüş yapmış olduğu tahmin edilmiştir. Birleşmiş Milletler Ticaret Kalkınma Örgütü (UNCTAD) tarafından yayınlanan ilk geçici verilere göre, UDY girişlerinin 840 milyar dolarını gelişmiş ülkeler, geri kalanını ise gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomileri (Güneydoğu Avrupa ve BDT) almıştır. İlk geçici

veriler, ABD'nin geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi 2008 yılında da, 200 milyar doların üstünde bir tutarla, en fazla UDY çeken ülke olduğu ve İngiltere ve Fransa'nın 100 milyar doların üzerinde UDY girişleri ile 2. ve 3. sırada yer aldığını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında ise Çin, 90 milyar doların üzerinde bir giriş ile geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi başta gelen ülke olmuştur. Bu ülkeyi Rusya ve Hong Kong (Çin) aldıkları 60 milyar dolar seviyesindeki girişler ile takip etmektedir. 2008 yılında, UDY girişleri, gelişmiş ülkelerde yüzde 33 azalırken, gelişmekte olan ülkelerde ise yüzde 3, 6 artış görülmüştür. Bölgesel olarak baktığımızda ise, ABD'de düşüş yüzde 5'te kalırken, AB ülkelerinde yüzde 30 düşüş görülmüş, gelişmekte olan bölgeler arasında önde gelen Güneydoğu Asya'da ise yüzde 3 artış görülmüştür. Türkiye'nin de aralarında olduğu Batı Asya bölgesinde girişler, dünya geneline paralel olarak yüzde 21 azalırken, Türkiye'nin bölgesinde en fazla UDY çeken ülke olması beklenmektedir (Yased, 2009:7).

1.8.2. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketleri

Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihçesi, Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Kapitülasyonlar kapsamında yapılan ticaret anlaşmaları doğrultusunda ülkeye gelen özel imtiyazlı yabancı sermaye şirketleri o dönemde daha çok kamu hizmetleri ve doğal kaynakların işletilmesi alanlarında faaliyet göstermişlerdir. Çeşitli ticaret güvenceleri sağlayan kapitülasyonlar, her yenilenmesinde biraz daha genişletilmiş ve zamanla Avrupa'nın Orta Doğu'yu iktisadi olarak sömürme aracı haline gelmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren borçlarını ödeyemez duruma gelen Osmanlı İmparatorluğu'nda 1881 yılında Düyun-u Umumiye idaresi kurulmuş ve büyük ölçüde yabancılar tarafından yönetilmiştir (Uludağ ve Arıcan, 2003:293).

Kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklar ve imparatorluğun ekonomik ve siyasal güçsüzlüğünden yararlanarak kendilerine büyük bir hareket alanı yaratan yabancı şirketlerle birlikte, dış borçlanmalar daha sonraki yıllarda imparatorluğun çöküşünü hazırlayan önemli faktörler olmuştur (Cömert, 1998:11-13).

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmeye başlaması ile ekonomik içsel döngüde yetersiz kalması Osmanlı'yı dış kaynak arama arayışına yönlendirdi. Giderek dışa

bağımlılığın arttığı bir ekonomiye sahip olan Osmanlı, içsel döngüde karşılaştığı yetersizliklerini kısa ya da uzun vadeli kaynaklarla çözmeye çalıştı. Gerek yapılan ticari anlaşmalar ve gerekse değişen dünya konsepti, yetersizliklerin zorunlu kıldığı kaynak arayışını dışa yönlendirdi. Bulunan dış kaynaklar ise dış borçlar ve DYY'lerden oluşuyordu (Kepenek ve Yentürk, 2007:128).

Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'deki geçmişi Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki yabancı sermayeli kuruluşların faaliyetlerine dayansa da Cumhuriyet Dönemiyle birlikte bu kuruluşların gerek devletleştirilmesi gerekse kapitülasyonlardan elde edilen ayrıcalıklarının sona ermesiyle karlarının azalması neticesinde 1923-1932 ve 1933-1939 dönemlerinde (devletçilik politikasının da etkisiyle) yabancı yatırımların gelmesi sınırlı olmuştur. 1940'lı yıllar ise II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle korumacı politikaların izlendiği yıllar olurken, 1947 yılında ilk düzenlemelerin yapıldığı yabancı sermayeye 1950 yılında kabul edilen yasayla da transfer garantisi verilmiştir (Saatçioğlu, 2004:2).

1.8.2.1. 1980 Öncesi Dönem

Cumhuriyetin ilk yıllarına bakıldığında Liberal ekonomi politikalarının uygulanması yönünde görüşün ağır bastığı görülmektedir. Ancak 1929'da ortaya çıkan Dünya Ekonomik Bunalımı, ülkedeki iç ekonomik sorunlar ve kapitülasyonların uzantısı olarak ortaya çıkan, yeni kurulan Cumhuriyet Hükümeti bu görüşü uygulamaya geçirememiş ve 1930'lu yıllardan sonra katı devletçilik politikası uygulamak zorunda kalmıştır. Bu dönemde bazı ayrıcalıklarla yabancı sermayeli şirketler tarafından kurulmuş olan tekeller (hukuki veya fiili) millileştirilmiştir. Bunu devamda da, 1950'li yıllara kadar gerçekleştirilen sanayi yatırımlarında tamamen ülkenin kendi ekonomik olanakları kullanılmaya çalışılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007:20).

Türkiye yabancı sermaye kapılarını yasal anlamda 1950'lerde açmıştır. 1954 yılında çıkarılan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu liberal bir görüşle hazırlanmıştır. Ancak kanunun hazırlanması ile ilgili olarak gösterilen serbestlik anlayışı uygulamada gösterilememiştir. Bu nedenle Tablo 1.7'de görüldüğü gibi 1980'lerin başın kadar Türkiye'ye gelen toplam yabancı sermaye miktarı 300 milyon

Dolara dahi ulaşamamıştır. Ülkemizde yatırım yapan yabancı şirket sayısı ise yüzün altında kalmıştır (Yıldırım, 2004:8).

Tablo 1.7: 1954-1979 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye (Milyon \$).

Yıllar	Yıllık Doğrudan Yabancı Sermaye	Birikimli Doğrudan Yabancı Sermaye
1954'e kadar	2. 8	2. 8
1954	2. 2	5. 0
1955	1. 2	6. 2
1956	3. 4	9. 6
1957	1. 3	10. 9
1958	1. 1	12. 0
1959	3. 4	15. 4
1960	1. 9	17. 3
1961	1. 2	18. 5
1962	4. 1	22. 7
1963	4. 5	27. 2
1964	11. 9	39. 1
1965	11. 6	50. 7
1966	9. 7	60. 4
1967	9. 0	69. 4
1968	13. 9	83. 3
1970	9. 0	105. 5
1971	11. 7	117. 2
1972	12. 8	130. 0
1973	67. 3	197. 3
1974	-7. 7	189. 6
1975	15. 1	204. 7
1976	8. 9	213. 6
1977	9. 2	222. 8
1978	11. 7	234. 5
1979	-6. 4	228. 1

Kaynak: Faruk Cömert (1998);“Yabancı Sermayenin Dünyü, Bugünü ve Geleceği”, *Hazine Dergisi* Sayı:12, s.12.

Bu zayıflığın temel nedeni ekonominin yapısından kaynaklanmaktadır. Eğer ticaret yapılabilecek teknoloji üreten veya bunu sağlayabilecek yatırımları ülkeye çekebilen bir ekonomiye sahip değilseniz borç ve kredi sarmalından kurtulmak mümkün olamamaktadır. Çok sıkışılan durumlarda ciddi ekonomik ve sosyal sorunlara yol açan krizler aracılığıyla ve 1980 ve öncesi dönemde de askeri darbelerle ekonomi rahatlatılmaya çalışılmıştır ya da daha yumuşak bir ifade ile zorunda kalınmıştır.

1.8.2.2. 1980 Sonrası Dönem

Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarına açılması 1980’li yıllarda başlamış olup 1989–1990’da tamamlanmıştır. Ekonomi literatüründe 1980’li yıllar, özellikle A.B.D. Başkanı Ronald Reagan ve Birleşik Krallık Başbakanı Margaret Thatcher’in iktidara gelmeleriyle, küreselleşme olgusunun ivme kazandığı ve tüm dünyayı etkilediği dönemler olarak tanımlanmaktadır. Bu değişim dalgasından Türkiye’de etkilenmiştir. Türkiye, 1980’li yıllara gelirken ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulayan bir ülke konumundaydı. Bu dönemde Türk ekonomisi, yoğun bir biçimde üretim malları üreten, ara malı ve temel tüketim sanayi sektörlerinin yurtiçinde ikamesine yönelmiş ve kamu sektörü öncülüğünde hızlı bir yatırım programını devreye sokmuş bir ülke durumundaydı. Bu dönemin bir diğer özelliği, ithal malları ile rakip ulusal sanayi sektörlerinin kota ve yüksek tarife oranları ile korunmasıdır. Devletin ulusal ekonomide mal ve işgücü piyasalarına kamu işletmeleri ve yatırım tercihleri aracılığıyla yoğun bir müdahale biçiminde bulunduğu söz konusu dönem, 1977 yılından başlayarak bir döviz finansman krizine sürüklenmiştir. Bu durum, dışa açılmaya yönelik 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programı ile asılmaya çalışılmıştır. Dışa açık büyüme politikasının uygulandığı 1980 sonrası dönemde uluslararası sermaye hareketleri doğal olarak yoğunluk kazanmıştır. 24 Ocak programı, ekonomik büyümeyi, dış kaynak sağlanmasının bir sonucu olarak ele aldığından yabancı yatırımları daha çok özendirmek amacı ile idari ve yasal düzenlemelere gidilmiştir (Arıman, 2001:128). Bu düzenlemelerle, Türkiye’de uluslararası sermaye hareketliliği giderek yükselen bir artış göstermiştir. Sermaye hareketlerindeki canlanma özellikle, 1989 yılından sonra finansal serbestlik ile iyice artmıştır. Sermaye akımlarının bu tarihten sonra tam anlamıyla liberalleşmesi, kısa vadeli sorunların çözülebilmesini sağlamıştır ancak uzun vadeli sürdürülebilir bir büyüme sürecini beraberinde getirememiştir (Kula, 2003:143). Nitekim kontrol edilemeyen bu sermaye hareketleri 1990’dan sonra iki krize neden olmuştur. Bunun yanında alınan ekonomik kararların tam anlamıyla uygulanmaması, vergi ve sosyal güvenlik sistemindeki sürekli mevzuat değişimleri; bunların üstüne geçmişe dönük vergi uygulamaları yatırımcıların uzun vadede planlar yapmalarına engel olmaktadır. Bugüne kadar yeterli özelleştirmenin yapılamaması ve yap-işlet devret modellerinin

uygulamaya konulmada gecikmelerin olması yabancı yatırımcıların ülkeye gelişini olumsuz yönde etkileyen diğer bir nedendir (DPT, 2000:12). Bu açıdan bakıldığında 1990'lı yıllar ekonomik istikrar anlamında kayıp yıllar olarak adlandırılabilir. Bu görüşü destekleyen ampirik bir çalışma Çeştepe ve Vergil (2004) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada özellikle gelişmiş ülkeler açısından DYY ile ekonomik istikrar arasında olumlu bir ilişkinin bulunduğu ifade edilmiştir.

Tablo 1.8: DYY'lerin Yıllara Göre Dağılımı (1980-2003) (milyon \$)

Yıllar	Kümülatif	Yıllık	Girişler	Çıkışlar	Net
1980	97	78	35	17	18
1981	338	338	141	46	95
1982	505	167	103	48	55
1983	608	103	87	41	46
1984	879	271	113	0	113
1985	1, 114	235	99	0	99
1986	1, 478	364	125	0	125
1987	2, 133	655	115	0	115
1988	2, 954	821	354	0	354
1989	4, 466	1, 512	633	0	663
1990	6, 327	1, 861	684	0	684
1991	8, 294	1, 967	907	97	810
1992	10, 114	1, 820	911	67	844
1993	12, 178	2, 063	746	110	636
1994	13, 655	1, 477	636	28	608
1995	16, 593	2, 938	934	49	885
1996	20, 429	3, 836	914	192	722
1997	22, 107	1, 678	952	47	805
1998	23, 754	1, 647	976	13	940
1999	25, 454	1, 700	817	30	783
2000	25, 454	3, 477	1, 707	722	982
2001	31, 656	2, 725	3, 288	22	3, 266
2002	33, 899	2, 243	590	5	585
2003	35, 107	1, 208	271	6	265

Kaynak: DPT (2003); Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi, Yabancı Sermaye, s.5

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planında (1990-1994) sürdürülebilir kalkınma boyutunun izlerini görmek mümkündür. Yani gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın bugünkü kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınma sürecini hedef alan VI. Planda dış borçlanma eğiliminin azalacağı, ülkeye yabancı yatırım girişinin yıldan yıla artarak 5,5 milyar ABD doları düzeyine varacağı ifade edilmiştir. VI. Planın son yılı olan 1994 yılına girilirken yükselen kamu açıklarına bağlı olarak artan iç faiz oranları sıcak para girişini hızlandırmış ve TL'nin reel olarak aşırı değer kazanmasına neden olmuştur. Bu

gelişme işgücü maliyetindeki reel artışlar, doğrudan ve dolaylı, ihracat teşviklerindeki azalma ile birleşerek Türk ekonomisinin hızla rekabet gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Sonuçta yüksek kamu açıklarından kaynaklanan ekonominin iç dengesizlikleri dış dengede de hızla bozulmaya neden olmuş, ithalat hızla artmış, ihracat yavaşlamış ve dış ticaret açığı önemli bir boyuta ulaşmıştır. Hızla bozulan iç ve dış dengeler 1994 yılı başında para, sermaye ve döviz piyasalarında ciddi bir krize yol açmıştır. Tüm bunların sonucunda 5 Nisan 1994’de “Olağanüstü İstikrar Tedbirleri” açıklanmak zorunda kalınmıştır. VI. Planın sonunda Türkiye, %125 oranında üç rakamlı enflasyon ve negatif büyüme ile “stagflasyon” içinde ayakta durmaya çalışmış, hedeflenen DYY rakamı da uzak bir hayal olmaktan öteye geçememiştir. Türkiye hem VII. Planın hem de Gümrük Birliğinin birinci yılı olan 1996 yılına girdiğinde ise piyasalar üzerinde etkili olan üç önemli gelişme ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlar; 1995 yılı sonunda yapılan genel seçimler sonrası siyasi belirsizlik, Gümrük Birliği uygulamalarının başlaması ve IMF ile yapılan stand-by anlaşmasının sona ermesidir. Türkiye, AB ile Gümrük Birliği’ni gerçekleştirdiği tarih olan 1 Ocak 1996’dan sonra önemli ölçüde DYY’nin geleceği beklentisi oluşmuş ancak yine gerçekliğe dönüşememiştir. Tablo 1.8’de görüldüğü üzere 1997 yılında 1, 6 milyar dolarlık izin verilen yabancı yatırımdan ise yaklaşık 1 milyar dolarlık fiili gerçekleşme olmuştur. 1998 yılında bu rakam daha da azalmış fiili gerçekleşen 976 milyon dolar 1999 yılında ise 817 milyon dolar seviyesine gerilemiştir (Karluk, 2001:104).

2000 ve 2001 yılında fiili giriş rakamları tekrar yükselmiş, 2002 yılında ise gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlarda ani bir düşüş yaşanmıştır. 17 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren 4875 sayılı ‘Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu’ ile doğrudan yabancı yatırım, yabancı yatırımcı ve yabancı sermayenin tanımı uluslararası normlara uygun olarak yeniden düzenlenmiştir.

Tablo 1.9: DYY'lerin Yıllara Göre Dağılımı (2004-2008) (milyon \$)

	2004	2005	2006	2007	2008
Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Net	2, 785	10, 031	20, 185	21, 946	17, 985
Uluslararası Doğrudan sermaye	1, 442	8, 190	17, 263	19, 120	15, 045
Sermaye (Net)	1, 092	8, 134	16, 982	18, 393	14, 674
Giriş	1, 190	8, 535	17, 639	19, 136	14, 709
Çıkış	-98	-401	-657	-743	-35
Diğer Sermaye	350	56	281	727	374
Gayrimenkul (Net)	1, 343	1, 841	2, 922	2, 926	2, 937

Kaynak: T.C.Hazine Müsteşarlığı (2009); Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni, Ankara, s.13

Tablo 1.9’da da görüldüğü üzere doğrudan yabancı yatırımlar için getirilen bu kanun değişikliğinden sonra 2003 yılında doğrudan yabancı yatırımlar 1. 208 Milyon Amerikan Doları olmuş, 2004 yılında %60 oranında artış göstererek 2. 785 Milyon Amerikan Doları’na ulaşmıştır. Türkiye’ye yapılan uluslararası doğrudan yatırım 1995–2000 döneminde ortalama 853 milyon ABD doları düzeyindeyken, özellikle 2003 yılı ve sonrasında Türkiye’nin çektiği doğrudan yatırım artış göstermiş ve 2005 yılında 10 milyar ABD Doları düzeyine yükselmiştir. Bu artışta makro ekonomik ve siyasi istikrar, özelleştirme ve banka birleşmeleri önemli etkindir. 2006 yılındaki doğrudan yabancı yatırım artışının ana neden ve göstergesini bu temel oluşturmaktadır. 2007 yılında Türkiye’ye 22 milyar dolarlık DYY girişinin, 19 milyar dolarını net doğrudan yabancı sermaye girişleri, 2,9 milyar dolarlık kısmını ise yurtdışında yerleşik kişilerin gayrimenkul alımları oluşturmuştur. Bu rakam doğrudan yabancı yatırım girişleri içinde gayrimenkul alımlarının önemli bir yer tutmaya başladığını göstermektedir.

1.8.2.3. Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

2008 yılında UDY girişlerinin yüzde 66’sı hizmetler sektörüne olurken; sınai sektörler girişlerden yüzde 34 pay almıştır. Sınai sektörlerle girişler hemen hemen aynı düzeyde kalırken, hizmet sektörlerine girişlerde yüzde 30 düşüş Tablo 1.10’da gözlenmektedir. Son 5 yıldaki girişlere toplu olarak bakıldığında ise, girişlerin yüzde 78’inin hizmetler sektöründe gerçekleştiği görülürken, yüzde 22 paya sahip sınai

sektörlerin alt dallarında ise gıda-içecek-tütün sektörü, kimyasallar ile ana metaller ve metal ürünleri imalatı en fazla giriş alan alanlar olmuştur (Yased, 2009:3).

Tablo 1.10: Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin Sektörlere Göre Dağılımı (milyon \$)

Sektörler	2004	2005	2006	2007	2008	2004-2008 Toplam	Toplam Girişlerde Pay (%)
Tarım, Avcılık, Ormançılık ve	6	7	6	8	44	71	0.1
Sanayi	329	829	2,100	5,113	5,024	13,395	21.9
Madencilik	73	40	122	336	168	739	1.2
İmalat	190	785	1,866	4,210	3,820	10,871	17.8
Gıda, içecek, tütün	78	68	608	766	1,279	2,799	4.6
Kimyasallar	38	174	601	1,109	196	2,118	3.5
Ana temal ve Metal Ürünleri	6	139	158	515	1,124	1,942	3.2
Elektrik, gaz, su	66	4	112	567	1,036	1,785	2.9
Hizmetler	855	7,699	15,533	14, 015	9,641	47,743	78.0
Finans	69	4,018	6,957	11,662	5,756	28,462	46.5
Ulaştırma, depo, haberleşme	639	3,285	6,696	1,116	169	11,905	19.4
Toptan ve Perakende Ticaret	72	68	1,166	169	2,064	3,539	5.8
İnşaat	3	80	222	285	764	1,354	2.2
Gayrimenkul kiralama, İş faal.	3	29	99	560	652	1,343	2.2
Toplam	1,190	8,535	17,639	19,136	14,709	61,209	100.0

Kaynak: Yased (2009); Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme Raporu, <http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Documents/UDYRaporu-may09-2009-I.cekrek.pdf>, (Erişim tarihi: 14.09.2009), s.4.

1.8.2.4. Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkelere Göre Dağılımı

2007-2008 yılında UDY girişlerinin ülkelere göre dağılımı Tablo 1.11’de verilmektedir. 2007 yılı UDY girişlerinde orijin ülke bazında ilk 3 sırayı Hollanda (%28.4), A.B.D.(%22) ve Yunanistan (%12.3) almıştır. Oyakbank’ın tamamı için ING Bank ve Garanti Sigorta&Emeklilik hisseleri için Eureko tarafından transfer edilen tutarlar Hollanda’nın ilk sırada yer almasında önemli rol oynamıştır. Citigroup tarafından Akbank için ödenen sermaye A.B.D.’nin, National Bank of Greece

tarafından Finansbank için ödenen tutar ise Yunanistan'ın üst sıralarda yer almasında belirleyici olmuştur. 2008 yılında ise İngiltere özellikle BAT'nin Tekel'in bütün kolunu özelleştirme kapsamında satın alması dolayısıyla ve Lüksemburg Migros'u alan özel hisse fonunun getirdiği sermaye dolayısıyla % 15'erlik payları ile toplam girişlerin üçte birinin kaynağı olmuşlardır (Yased, 2009:3).

Tablo 1.11: DoğrudanYabancı Yatırım Girişlerinin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	2007	Pay (%)	Ülkeler	2008	Pay (%)
1.Hollanda	5,443	28.4	1.İngiltere	2,281	15.5
2.ABD	4,212	22.0	2.Lüksemburg	2,074	14.1
3.Yunanistan	2,360	12.3	3.Hollanda	1,778	12.1
4.Almanya	954	5.0	4.S.Arabistan	1,244	8.5
5.İngiltere	702	3.7	5.Almanya	1,050	7.1
6.Portekiz	701	3.7	6.ABD	859	5.8
7.Kazakistan	613	3.2	7.İspanya	825	5.6
8.İspanya	583	3.0	8.Yunanistan	778	5.3
9.Lüksemburg	583	3.0	9.Fransa	682	4.6
10.Brezilya	467	2.4	10.Avusturya	559	3.8
Diğer	2,518	13.2	Diğer	2,579	17.5
Toplam	19,136	100.0	Toplam	14,709	100.0

Kaynak: Yased (2009); Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme Raporu, <http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Documents/UDYRaporu-may09-2009-I.cekrek.pdf>, (Erişim tarihi: 14.09.2009), s.4.

2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK ENTEGRASYON

2.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı

Ülkelerin kendi aralarındaki ticareti daha serbest hale getirmeleri şeklinde tanımlanabilen ekonomik entegrasyonun tanımı konusunda bugüne kadar değişik tanımlamalar yapılmıştır.

Tinbergen, ekonomik entegrasyon ifadesini ilk kez tanımlama yoluna giderken, Uluslararası İktisadi İşbirliği (International Economic Cooperation) adlı kitabında ekonomik entegrasyon kavramını; birleşme, dayanışma, işbirliği v. b. ifadeleri içerecek şekilde tanımlamıştır. Tinbergen, Uluslararası Ekonomik Entegrasyon (International Economic Integration) adlı eserinde ise negatif entegrasyon ve pozitif entegrasyon kavramlarına değinerek; negatif entegrasyonu serbest ticarete ve mal akışına engel olan faktörlerin ve sınırlamaların ortadan kaldırılması süreci şeklinde, pozitif entegrasyonu ise ekonomik entegrasyonun amaçları doğrultusunda kurumsal yapılaşma ve organizasyonların oluşturulması süreci şeklinde tanımlamıştır (Tahsin, 2007:6).

Bela Balassa'ya göre ise ekonomik entegrasyon en basitinden en ileri aşamasına kadar bunlar; ticareti engelleyici unsurların ortadan kaldırılması (ticaretin entegrasyonu) ülkeler arası faktör hareketlerine serbestlik kazandırılması (faktör entegrasyonu) ulusal ekonomik politikaların uluslararası ilişkileri güçlendirecek şekilde uyumlu hale getirilmesi (politika entegrasyonu) ve son olarak bunların birleşmesinden oluşan tam entegrasyondur. Gunnar Myrdall'a göre ise "faktör fiyat eşitliğinin" sağlanmasıdır (Eroğlu, 2006:8). Machlup ekonomik entegrasyonu; gümrüklerin ortadan kaldırılması ve emek işbölümüne dayalı bir yapılanma şeklinde tanımlamaktadır (Jovanovic, 1990:6). Halıcıoğlu (1996) ise en dar anlamıyla ekonomik entegrasyonu ünitelerin yatay, dikey ya da bölgesel ve uluslararası düzeyde bir tek ünite olarak kullanılması için yapılan her türlü iktisadi yapılanma olarak tanımlamanın mümkün olabileceğini belirtmiştir (Halıcıoğlu, 1996:35).

Bir tanıma göre ekonomik entegrasyon; ülkelerin birbirleri ile olan ticaretinin önündeki engelleri kaldırmaları amacıyla bütünleşmeleridir. Söz konusu bütünleşmeler çok uzun tarihi geçmişe sahip olabilmekte ve hatta bazen yeni devletlerin oluşumuna dahi temel teşkil edebilmektedir (Venables, 2001:9).

Genel olarak, iki veya daha fazla ülke arasında ticarete engel olan çeşitli kısıtlamaların ve engellerin kaldırılması süreci şeklinde tanımlanabilecek ekonomik entegrasyonun ana amacı, iktisadi büyümeyi kolaylaştırmaktır (Robertson, 1972:59).

Sonuç olarak yukarıdaki tanımlamalardan yola çıkılarak ekonomik entegrasyon; iş bölümüne önem veren, ticareti korumacı ve ayrımcı etkilerden arındıran, sadece ekonomik değil politik ve kültürel etkileri de kapsayan bir yapının oluşturulması amacıyla ülkelerin bir araya gelmeleri olarak ifade edilebilir.

2.2. Ekonomik Entegrasyon Çeşitleri

Ekonomik entegrasyon kavramı ilk kez Balassa tarafından sınıflandırılmıştır. Balassa ekonomik entegrasyonu; ticaret entegrasyonu, faktör entegrasyonu, politika entegrasyon, sektörel entegrasyon ve son olarak tam entegrasyon şeklinde sınıflandırmıştır.

Buna karşılık Machlup, Balassa'nın yukarıdaki ayrımı yerine ortak yada entegre olmuş mal piyasaları, emek piyasaları ve sermaye piyasalarından bahsedilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Ayrıca Vajda tarafından ilk kez ortaya atılan piyasa entegrasyonunun da önemsenmesi gerektiğini savunmuştur (Ertürk,2002:144).

Ekonomik bütünleşmeler genelde derecelerine göre ayrılırlar. Bazı iktisatçılar tercihli ticaret antlaşmalarını bu ayrıma katarken bazıları ise ekonomik birlikten sonraki safhayı tam ekonomik bütünleşme olarak ayırmaktadır. Bunlar derecelerine göre şu şekilde sıralanabilir: Tercihli ticaret antlaşmaları, serbest ticaret bölgeleri, gümrük birlikleri, ortak pazar, ekonomik ve parasal birlikler, siyasi bütünleşme.

2.2.1. Tercihli Ticaret Anlaşması

Tercihli ticaret anlaşmaları en dar kapsamlı ekonomik entegrasyon tipidir. Anlaşmaya taraf olan ülkeler açısından hiçbir bağlayıcılığı olmayan olmayan ancak kendi aralarında anlaşılan ülkeler açısından sadece belirli mallar üzerindeki gümrük tarifeleri üzerinden indirim yapılmasını öngören bir ekonomik yakınlaşma hareketidir. Bu entegrasyon tipinde, üye ülkeler üçüncü ülkelere karşı tamamen bağımsız hareket ederler (Mercül, 2003:214).

Tercihli ticaret anlaşmaları GATT sözleşmesinin 24'üncü maddesinde yasaklanmıştır. Bunun nedeni tercihli ticaret anlaşmalarında gümrük tarifeleri ve kotaların tamamen ortadan kaldırılmaması, dış ticaretin kısmi olarak serbestleştirilmesidir (Dura ve Atik, 2003:7).

2.2.2. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest ticaret Bölgesi, üyeleri arasında ticareti kısıtlayan veya engelleyen tarife ve kotaların kaldırıldığı ekonomik bütünleşme şeklidir. Anlaşma, birkaç sektörle sınırlandırılabilir gibi ülkeler arası ticaretin tüm boyutlarını kapsayabilir. Öte yandan serbest ticaret bölgelerinde taraf ülkelerin, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulama zorunluluğu bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, her biri anlaşma dışında kalan ülkelere karşı kendi bağımsız ticaret politikasını uygulama hakkına sahiptir (Holden, 2003:1).

Serbest ticaret bölgelerinde, üyelerin dışa karşı uyguladıkları gümrük tarifesi oranlarının farklı olması, ticaret saptırıcı etkiye yol açabilir (Karluk, 2007:2). Serbest ticaret anlaşmaları dünyayı çok yönlü ticari sistem içine itmek yerine, daha çok ticari bir örgütlenmenin içine itebilir. Buna rağmen, ekonomik entegrasyonlara üye olan ülkelerin sayısı arttıkça serbest ticaret bölgelerinin daha tercih edilebilir olacağı da düşünülmektedir (Haller ve Loannides, 2001:220).

Serbest ticaret bölgelerinde olumsuz etkilerin en aza indirilip, başarının sağlanması için üye ülkelerin, bölgeye giren tüm üçüncü ülke malları için menş

kuralı uygulaması gerekmektedir.¹ Bu uygulamanın yokluğunda üçüncü ülke menşeli mallar, bölgeye en düşük tarifeyi uygulayan ülke üzerinden girip buradan diğer üye ülkelere gümrük vergisine tabi tutulmaksızın geçebileceklerdir (Holden, 2003:1).

Serbest ticaret bölgesine örnek verecek olursak, 1995 yılına kadar önemli bir serbest ticaret bölgesi örneğini Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi yani EFTA oluşturmaktaydı. EFTA 1960 yılında İngiltere, Danimarka, İsveç, Avusturya ve Portekiz tarafından kurulmuştu. İzlanda 1970, Liechtenstein 1991, Finlandiya ise 1986da tam üyeliğini gerçekleştirmiştir. Fakat İngiltere ve Danimarka 1972, Portekiz 1985'te EFTA'dan ayrılmışlardır. Geriye kalan ülkeler 1991 yılında tek bir ekonomik alan yaratılması konusunda görüşmeler yapmış, 1993 yılında Avrupa Ekonomik Alanı yürürlüğe girmiştir. Daha sonra Avrupa Birliği ismini almış ve 1994 yılında Avusturya, Finlandiya, İsveç AB'ye üye olmak için EFTA'dan ayrılmışlardır. Sonuçta EFTA'nın önemini kaybettiği gözlenmiştir. Tarihte en önemli bir serbest ticaret bölgesinin örneğini NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi) oluşturmuştur (Kılıç, 2005:9).

2.2.3. Gümrük Birliği

Ülkelerin aralarında ekonomik entegrasyonu sağlamaları yolunda günümüzde en sık görülen iktisadi birleşme hareketlerinden biri olan gümrük birliği en genel ifadeyle; iki ya da daha fazla sayıda ülkenin, birbirleri ile olan ticaretlerinde gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları gibi tüm engelleri ortadan kaldırmaları, birlik dışı ülkelere karşı ticarete ortak bir dış tarife ve ticaret rejimi uygulamaları, gümrük hasılatını tek bir elde toplamak suretiyle belirlenmiş ölçütlere göre paylaşmalarıdır (The European Commission, 2004:18).

¹ Menşe kuralı: GATT üyesi ülkeler, birbirlerine karşılıklı olarak tavizli vergiler uygulamaktadırlar. Ancak, bu tavizli vergilerin uygulanması, ihracatçı ülkenin menşesini olmaktadır. Başka bir ifade ile, ithal edilmiş ürünlerin herhangi bir işlem görmeksizin karşı tarafa ihracı GATT kuralları çerçevesinde teşvik edilen bir unsur değildir. Bu noktadan hareketle, ithal edilmiş bir ürünün ne ölçüde işlenmesi halinde menşe kazanacağı konusunda kuralların belirlenmesi gerekmektedir. GATT kuralları çerçevesinde, ithal edilmiş bir malın menşe değiştirebilmesi için, malın işlenmesinden sonra gümrük tarifesinin (4'lü Armonize Sistem tanımlamasının) değişmesi, belirli bir oranda katma değer artışı sağlanmış olması veya önemli ölçüde işlem görmesi gibi hususlar düzenlenmiştir.

Tarihteki örnekleri incelendiğinde gümrük birliklerinin tam entegrasyon yolunda önemli bir basamak olduğu görülmektedir. 1874 yılında Alman devletçikleri arasında kurulmuş olan Alman Gümrük Birliği (Zolverein) 1870 yılında Hansa şehirleri dışında bütün Almanya'yı kapsamış ve 1871 yılında sağlanan politik birliğe temel teşkil etmiştir (Karluk, 2002:478). Gümrük birliğinin günümüze yakın örneği Türkiye'nin de üyesi olduğu Avrupa Birliği ülkeleri arasında geçerli olan gümrük birliği antlaşmasıdır. Dünya Ticaret Örgütünün verilerine göre, Ağustos 1998 itibariyle 162 bölgesel entegrasyon anlaşmasının 19'u gümrük birliği biçiminde oluşturulmuştur (Schiff ve Winters, 2003:73).

2.2.4. Ortak Pazar

İki ya da daha fazla ülke bir ortak pazar oluşturduklarında, gümrük birliğine ek olarak kendi aralarında tüm faktörlerinin serbestçe dolaşımına izin verirler. Böylece üye ülkeler arasındaki tüm ticari engeller kaldırılır, birlik dışındaki ülkelere karşı ise ortak gümrük tarifesi uygulanır (Chacholiades, 1994:224).

Ortak pazar içinde yer alan ülkedeki sermaye için, en uygun yatırım alanı bulmak serbest hale gelirken, emek de üye ülkeler arasında serbestçe dolaşarak kendi becerisine uygun iş ve ücreti elde etme olanağına sahiptir. Gerek mal ve hizmet piyasalarında gerekse üretim faktörleri piyasalarında serbest dolaşımın sağlanması, ortak pazar içinde faktör fiyatlarının eşitlenmesini ve kaynakların etkin kullanılmasını sağlayacaktır. Ortak pazarın en başarılı örneği AB'dir (Uyar, 2000:107).

Ortak Pazar Gümrük Birliği'nin bütün unsurlarına ek olarak emek, sermaye, girişimci gibi üretim faktörlerinin üye ülkeler arasındaki serbest dolaşımını engelleyen bütün unsurların ortadan kaldırılıp, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin uygulandığı bir bütünleşme şeklidir. Ortak Pazar ülkeleri üye olmayan ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamasını ve faktör hareketlerindeki sınırlamalarını sürdürürler (Küçükahmetoğlu, 2000:10).

1992 yılı sonu itibariyle, AB ülkelerinin kendi aralarındaki tüm ticari engelleri kaldırıp ortak pazarlarını malların, hizmetlerin, kişilerin ve sermayenin serbestçe

dolaşabileceği tek bir pazar haline getirmesi (Avrupa Tek Pazarı) entegrasyonun ortak pazar aşamasına güzel bir örnektir.

2.2.5. Ekonomik ve Parasal Birlik

Ekonomik ve parasal birlik aşamasında üye ülkeler arasında mevcut milli politikaların uyumlaştırılması yapılmakta ve bundan sonra ortak makroekonomik politikalar oluşturma yetkisi çeşitli kurumlara devredilmektedir. Bu sayede müşterek para ve maliye politikaları üretilebilecek konuma gelinmektedir (Çak ve Çak, 2007:13).

Avrupa'nın siyasal bütünleşmeden yola çıkarak parasal bütünleşmeyi gerçekleştirebilmesi için, ekonomik bütünleşme alanında sağladığı ilerleme (gümrük birliğinin sağlanması, tek pazarın gerçekleşmesi, dolaylı vergiler alanında politikaların uyumlaştırılması, hizmet ve finans sektörlerinin bütünleşmesindeki gelişmeler v. b) daha somut görünmektedir. Nitekim bu gelişmelerden sonra AT, Maastricht Anlaşması'nın öngördüğü çerçevede tüm topluluk düzeyinde tek para politikasını yürütecek bir Avrupa Merkez bankaları sistemini kurmuş ve 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren "Euro" adı verilen tek parayı, kaydi para ve hesap birimi olarak yürürlüğe koymuştur (Uyar, 2000:109).

Ekonomik ve parasal birlikler, ulusal piyasaların bütün yönleri ile birleştirilerek adeta tek bir piyasa haline gelmesini ve ortak makroekonomik hedeflere ulaşılabilmesi için politikaların birlikte uygulandığı bir para alanını ifade etmektedir.

Avrupa Birliği ekonomik ve parasal birlik hedefleri doğrultusunda ortak para birimini ve ortak para politikasını yürürlüğe koyan, ekonomik birlik amaçlıda, orta ekonomik sosyal politikaları uygulayan bir birlik olarak bu alanda iyi bir örnektir (Ulff vd., 1995:96).

2.2.6. Siyasi Birlik

Ekonomik ve parasal birlik aşamasından sonra beklenen bütünleşme, siyasi bütünleşmedir. Ülkelerin para ve maliye politikalarını uyumlaştırması, ekonomik olarak tek bir devlet gibi yönetilmelerine yol açacaktır. Ekonomik konularda ortak

hareket eden bir birlik, güvenlik ve savunma gibi siyasi konularda da birlikte hareket etmeye başlayacaktır (Dura ve Atik, 2003:9).

Siyasal birlik, oluşturulan birliğin ekonomik, sosyal, siyasi ve askeri alanlarda tek bir ortak politika uygulaması durumunu ifade etmektedir. Bu entegrasyon türüne en yakın birlik AB'dir.

Üye ülkeler uluslararası entegrasyon aşamalarından hangisi veya hangilerini gerçekleştirmek isterlerse istesinler, bunların başarılı olabilmesi için bazı şartların oluşması gerekmektedir. Bunlar (Karluk, 2007:5):

- Üye ülkelerin aynı coğrafi bölgede bulunmaları,
- Üye ülkelerin ekonomik ve siyasi sistemlerinde benzerlik olması,
- Üye ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyelerinin birbirine yakın olması,
- Üye ülkelerin ortak tarih, kültür, sosyal değerler ile ortak dini inançlara sahip olmalarıdır.

2.3. Gümrük Birliği Teorisi

Ekonomik bütünleşme teorisi Viner'in 1950'de yayınlamış olduğu öncü çalışması "The Customs Union Issue" adlı eserine kadar ekonomi teorisinde ayrı bir konu haline gelmemiştir. Dolayısıyla ekonomik entegrasyon teorisinin 1950'li yıllardan itibaren geliştiğini söylemek mümkündür. Viner'den önce bağımsız bir gümrük birliği teorisinden bahsedebilmek mümkün olmamakla birlikte O'ndan önce de bu konuda bazı görüşler ileri sürülmüştür. Aşağıda kısaca bu görüşlerden bahsedilmektedir.

2.3.1. Teoriye Viner Öncesi Katkıları

Adam Smith'in 1776 yılında yazdığı 'Milletlerin Zenginliği' adlı kitabında; "Bir millet, bütün diğer yabancı memleketlerden girmesini yasak ettiği bir takım malların, bir yabancı memlekette girmesine müsaade etmeğe yahut, bir memleketin mallarını bütün diğer memleketlerinkini tabi tuttuğu resimlerden muaf kılmağa bir

anlaşma ile kendini mecbur ederse, hiç değilse o memleket tacirleri ile sanayicilerin, anlaşmadan muhakkak büyük kazançlar sağlamaları gerekir. O tacirlerle sanayiciler, kendilerine bu kadar müsamahalı davranılan memlekette, bir nevi tekelden faydalanırlar. Mallar için, o memleket hem daha geniş hem daha kazançlı bir pazar haline gelir.” demektedir (Smith, 2004:84). Böylece ülkeler arasındaki gümrük birliğinin yararlarına değinmektedir.

Taussing ise ülkelerin ticaretteki paylarının karşılıklı tarife indirimlerinin fayda ve maliyetlerini belirleyeceğini belirtmiştir. Taussing, 1876’da Hawaii şekerine ABD tarafından verilen referansların Hawaii’nin payının çok küçük olmasından dolayı Amerika şeker fiyatlarını çok az etkilerken Hawaii üreticilerin gelirinin ise arttığını belirtmiştir (Ertürk, 2002:12).

Robert Torrens ise çok taraflı tarife müzakerelerine ticaret hadlerinde ortaya olumsuz etkiler ortaya çıkaracakları gerekçesiyle karşı çıkmakta; karşılıklı ticaret müzakerelerini savunmaktadır. Çok taraflı tarife müzakerelerine ya da tek yanlı vergi indirimlerine karşı çıkmasının en önemli nedeni gümrük vergilerinin düşük olmasının ithalat talebini artıracığı artan ithalat talebinin ise ithalat fiyatlarını artıracığı gerçeğidir. Diğer yandan artan ithalatın bedelini ödemek için yapılması gereken yeni ihracattan dolayı ihracat fiyatında düşme olacaktır. İhracat fiyatında azalma, ithalat fiyatındaki artma ile birlikte dış ticaret haddinde bozulmaya yol açacaktır. Torrens bu görüşünü ülkelerin optimum tarife koyarak ticaretten kazançlı çıkacakları görüşüyle destekler. Optimum tarife uygulayan bir ülke misilleme olmaması koşuluyla dış ticaretten kazançlı çıkacaktır (Dura ve Atik, 2003:10).

2.3.2. Viner Teorisi

Gümrük Birliği teorisi Viner’in 1950’deki çalışmasından sonra gelişmiştir. Bu zamandan 1965’e kadar ekonomik bütünleşme teorisi iki aşamadan geçmiştir. İlk periyotta gümrük birliğinin üretim üzerine olan etkisi incelenmiş, ikinci periyotta ise tüketim ve ticaret akışları incelenmiştir. Jacop Viner’in Gümrük Birliği Teorisi’ne göre, entegrasyonun ticaret yaratıcı veya ticaret saptırıcı etkisinin temel belirleyicisi entegrasyona giren ülkelerin ekonomilerinin birbirine rakip veya birbirlerini tamamlayıcı karaktere sahip olmasıdır. Jacop Viner’e göre; aynı malları üreten rakip

ekonomilerin gümrük birliği kurmaları durumunda birliğin ticaret yaratıcı etkisi daha fazladır. Çünkü bu durumda ticaretin yönü değişmemekte, birliğe katılan ülkelerin birlik dışı ülkelere yaptıkları ithalat fazla etkilenmemektedir. Emek yoğun mallar üreten bir ülke ile sermaye yoğun mallar üreten ülkeler yani tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulan gümrük birliğinde ise eğer ithalat, düşük maliyetli birlik dışı ülkeden yüksek maliyetli birlik içi ülkeye kaymışsa ticaret saptırıcı etki meydana gelecektir (Sabır, 2002:97).

Gümrük Birliği'nin yüksek maliyetli kaynakların yurt içi yerine düşük maliyetli dış kaynaklara dayalı ithalatın ikamesine yol açabileceği hiç kimseye sürpriz görünmemiştir. Viner'in analizi son derece açıktır. Analizinde; iki mal, üç ülke (ev sahibi, partner ve üçüncü ülke), üretiminde sabit maliyetler, talep esnekliğinin sıfır olması ve sabit dış ticaret hadleri gibi varsayımlar yapan Viner'in her ne kadar varsayımları çok basitleştirilmiş olsa da, bu durum, ulaştığı sonuçların geçerliliğini zedelememiştir. İki temel varsayıma değinecek olursak (Aynagöz, 2003:26):

- Üretilen miktar ne olursa olsun, ülkelerin üretim maliyetleri sabit varsayılmıştır. Viner analizinde, herhangi bir veri durumunda, ya ticaret saptırıcı ya da ticaret yaratıcı etkinin olabileceğini, ancak her ikisinin aynı zamanda bulunamayacağını açıkça ifade etmiştir.
- Viner'in analizi kaynak dağılımındaki değişimler ve üretim etkinliği üzerine yoğunlaşmıştır. Tüketimi analizine katmayan Viner'in analizinde böylece talep etkileri ihmal edildiğinden, refah değişmelerinin tek kaynağı, üretim etkileri olarak görülmüştür.

analizinden çıkartarak gümrük birliğinin “tüketim etkilerini” analize dahil etmiştir (Kreinin ve Plummer, 2002:7).

Viner’in öncelikle tüketim etkisini ihmal ederek talep esnekliğini sıfır kabul etmesi, diğer bir ifadeyle tüketimin nispi fiyat değişikliklerine tepki vermeksizin sabit oranlarda gerçekleşmesini varsayması Meade’in yanı sıra Gehrels ve Lipsey tarafından da eleştirilmiştir (Çınar, 2004:67). GB’nin dünya refahını yükselteceği görüşüne karşı olarak Lipsey ve Lancaster (1956), birlik dışında kalan ülkelerin, birliklerin üçüncü ülkelere karşı uyguladıkları ortak tarifelerden olumsuz etkileneceğinden ve bu yolla da dünya refahının bu iktisadi eylemler sonucu zarar göreceğinden bahsetmişlerdir. Bu bakış açısında Lipsey ve Lancaster (1956)’ın katkıları “ikinci en iyi teorisi” olarak ifade edilmektedir. Konuyu biraz açacak olursak, birinci en iyi politika, tam rekabet ve serbest ticaret şartları altında dünya refahının en üst seviyeye çıkartılması olarak sunulabilir. Ancak gerçek dünyada, aksak rekabet piyasa şartları var olduğundan, GB tam olmasa da en azından ticari engel ve kısıtların bir bölümünün kaldırılmasını sağladığından ikinci en iyi politika olarak kabul edilebilir (Aynagöz, 2003:25).

Vanek, indirim yapılan gümrük tarifesinin diğer ülkelerinkinden yüksek olduğu durumda dünya refahının artacağını göstermiştir. Vanek’e göre, ticaret yaratma ve ticaret saptırma, toplumu farklı derecelerde etkileyebilir. Kardinalist yaklaşım yerine ordinalist yaklaşımı kullanmaktadır. Refahla ilgili bir sonuca ulaşabilmek için ya bütün refah değişimleri aynı yönde olmalı ya da kazanan tarafın kaybeden tarafın zararını tazmin edip etmediğini bilmemiz gerekir. Vanek, genel denge analizi çerçevesinde gümrük birliklerinin ticaret hadleri üzerindeki etkilerini de analize dâhil etmiştir. Cooper ve Massel, tek taraflı tarife indirimini gümrük birliği ile karşılaştırarak, en azından bir ülke için tek taraflı tarife indiriminin gümrük birliğinden daha iyi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu analiz ile Vinergil anlamda ticaret yaratılmasının refah arttırıcı, ticaret sapmasının ise refah azaltıcı olduğu şeklindeki genel önerme geçerliliğini yitirmiştir. Örneğin, ticaret sapması durumunda ülkenin sanayi malları ihracatının artması nedeniyle sanayi üretiminin artması refahı arttırıcı olabilir. Benzer şekilde, ticaret yaratıcı etki nedeniyle bir ülkedeki

endüstriyel üretimin yerini düşük maliyetli diğer ülke üretiminin alması ise bu ülkedeki sanayi üretiminin azalmasına neden olacağı için refahı azaltabilir. Johnson da, Cooper ve Massel ile aynı düşünceden hareketle, sanayileşme seviyesinin düşük kaldığı Az Gelişmiş Ülkelerde, karşılaştırmalı üstünlük yapılarına göre sanayileşmeyi artırmak için özel tüketim yerine daha düşük maliyetli kamusal tüketimi sağlayacak bir gümrük birliğinin refahı arttıracığına değinmiştir (Çınar, 2005:25).

Wonnacott ve Wonnacott (1981) ise tek taraflı tarife indirimlerinin üstünlüğü; bir ülkenin tarife indirimlerinin maliyet düşürücü etkilerinin abartılması ve üye ülkelerdeki tarife düşüşünü takiben yabancı piyasalara artan giriş imkanları ile sağlanan avantajların dikkate alınmamasından dolayı ortaya çıkmaktadır (Wonnacott ve Wonnacott, 1981:704).

Krauss literatürde gümrük birliği teorisine iki farklı yaklaşımın var olduğunu belirtmiş ve bu yaklaşımların her ikisinin de gümrük birliğinin kurulması için yeterli koşulları sağlamadığını öne sürmüştür. Birinci yaklaşım, gümrük birliğine gerekçe olarak etkin kaynak dağılımı, dinamik etkiler, ticaret hadleri gibi ekonomik etkileri göstermektedir ve bu etkileri konu edinen amprik çalışmalar bazı özel durumlar altında, gümrük birliği oluşturmanın maliyetlerini ve kazançlarını tahmin etmeye çalışmaktadır. İkinci yaklaşım ise toplumun ekonomik refahını maksimuma çıkarmayı amaçlayan bir devletin varlığı altında ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmesini savunmaktadır. Krauss, bunun nasıl yapılacağı konusunda eksik bilgilendirme olduğunu öne sürmüştür (Yıldırım, 2005:34).

2.4. Gümrük Birliğinin Ekonomik Etkileri

İktisadi birleşme hareketleri, üye ülkeler arasındaki ticari engellerin kaldırılmasını gerektirdiğinden bu tür gelişmeler, dünya ticaretinin serbestleşmesi ya da küreselleşme yolunda atılan bir adım olarak değerlendirilebilir. Ancak üye ülkeler, üye olmayanlarla yaptıkları ticaret üzerindeki kısıtlamaları sürdürdüklerinden bu yoldan dünya ticaretini serbestleştirme girişimleri yine de sınırlı kalmaktadır. Gümrük birliklerinin doğurduğu etkiler önce, statik ve dinamik etkiler diye ikiye ayrılır. Statik etkiler, teknoloji ve ekonomik yapının sabit kalması

varsayımı altında, üretim faktörlerinin yeniden dağıtımı dolayısıyla ortaya çıkacak etkileri ifade eder. Geleneksel dış ticaret analizlerinde daha çok statik etkiler üzerinde durulur. Oysa tek bir piyasanın yerine, birleşme hareketi ile ortak bir geniş piyasanın geçmesi, kaynak arzını, üretim yönetimini ve teknolojiyi değiştiren bir dizi sonuçlar doğurur ki bunlara “dinamik etkiler” denmektedir. Statik etkiler bir defalıktır. Dinamik etkiler ise süreklilik gösteren ve yoğunlukla kalkınmayı hızlandıran etkilerdir (Seyidoğlu, 2007:206).

Çalışmanın bu kısmında gümrük birliğinin önce statik, daha sonrada dinamik etkileri ayrıntılı olarak incelenecektir.

2.4.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri

GB’nin statik etkileri, gümrük birliği kurulması sonucu, birlik içinde kaynakların yeniden dağılımı şeklinde ortaya çıkan etkileri içerir. Viner 1950 yılında yayınlanan “The Customs Union Issue” başlıklı kitabında statik etkiler olarak ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerinden bahseder (Yıldırım ve Dura, 2007:143).

Ekonomik bütünleşme ülkenin ticaretini, refahını, ödemeler dengesini ve ekonomik büyümesini etkiler. Ticaret etkileri dışındaki etkilerin çoğu esasen dinamik etkilerdir. Bunlar ülkenin rekabetçiliği, teknolojik gelişimi, kaynak dağılımı, ölçek ekonomileri ve yatırımları üzerinde etkilidir. Ticaret etkileri ise başta ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler olmak üzere statik etkileri kapsar. Ticaret yaratıcı etki, birlik içi pahalı üretimin yerini göreceli olarak daha ucuza üreten başka bir üyeden yapılan ithalatın alması olarak tanımlanırken, ticaret saptırıcı etki üye olmayan bir ülkeden yapılan daha az maliyetli ithalatın yerini göreceli olarak daha fazla maliyetli olan birlik içi bir ülkeden yapılan ithalatın alması olarak açıklanabilir (Özkale ve Karaman, 2006:119).

GB’nin statik refah etkileri, potansiyel refah etkileri ve gelirin yeniden dağılımında kaynaklanan refah etkileri şeklinde iki ana kategoride değerlendirilebilir. Potansiyel refah etkileri, üretim ve değişimde etkinlik ile ilgilidir. Buna göre GB’nin statik refah etkileri; üretim etkileri, tüketim etkileri ve ticaret hadlerine etkileri olmak üzere üç grupta incelenebilir.

2.4.1.1. Üretim Etkisi

Lipsey, tarafından ülkelerarası ikame etkisi olarak adlandırılan üretim etkisi, gümrük birliği kurulduktan sonra ülkeler arasında ticareti yapılan malın üretim yerinde ortaya çıkan değişikliği ifade etmektedir. Gümrük birliği kurulduktan sonra üretimin birlik içinde en iyi maliyetle üretim yapan üye ülkeye kayması olumlu üretim etkisi yada ticaret yaratıcı etki olarak adlandırılmaktadır. Ticaret yaratıcı etki durumunda birlik içindeki üretim maliyetleri azalmakta ve birlik genelinin refah düzeyi artmaktadır. Gümrük birliği kurulmadan önce, birliği oluşturan ülkelerin üçüncü ülkelere düşük maliyetle mal alırken, gümrük birliği kurulduktan sonra bu ticaretin daha yüksek maliyetle üretim yapan birlik üyesi ülkeye kayması durumunda, olumsuz üretim etkisi yani ticaret saptırıcı etki yaşanmaktadır. Ticaret saptırıcı etki sonucunda birlik içindeki üretim maliyetleri yükselmektedir. Ticaret saptırıcı etki, ortak gümrük tarifeleri yüksek tutularak, birlik dışı ülkelere karşı daha az etkin olan birlik içi üreticilere teşvik sağlamak, onları sübvans etmek amacı ile de kullanılabilir. Genelde bu etki literatürde refah düşürücü olarak görülmektedir (Bakkalcı, 2002:41).

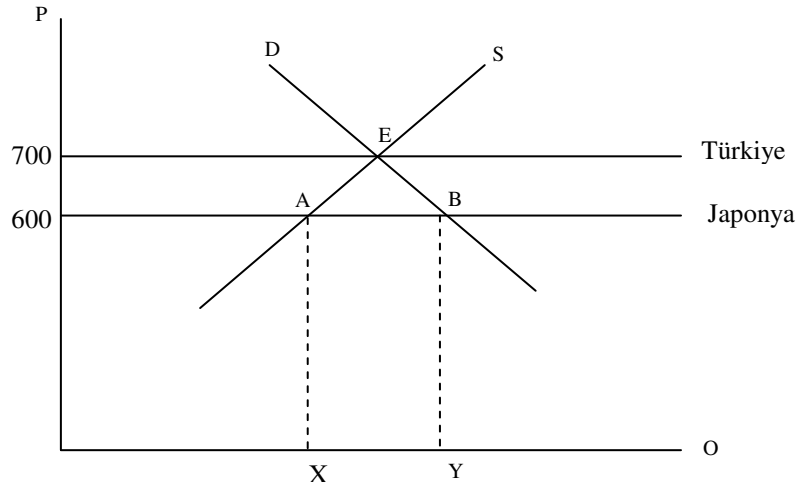
Ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler tam istihdam varsayımı altında mal ve faktör piyasalarında, tam rekabet şartlarının geçerli olduğu, fiyatların maliyetler tarafından belirlendiği, üretimin sabit maliyetlerle yapıldığı, ulaştırma masraflarının sıfır olduğu, üretim faktörlerinin ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında ise hareketsiz olduğu ve advalorem gümrük vergilerinin uygulandığı durumlarda analiz edilmektedir. Analizlerde üç ülke alınmaktadır. Birincisi ev sahibi ülke, ikincisi gümrük birliği'nin diğer üyesi, üçüncüsü de "dış dünya" ya da "üçüncü ülkeler" olarak adlandırılan gümrük birliği üyelerinin dışında kalan ülkedir (Dura ve Atik, 2003:12).

Tek mallı bir model ile kısmi denge analizi çerçevesinde gümrük birliğinin etkilerini anlatan Şekil 2.1'de verilmiştir. Analizde W (Türkiye), H (Japonya) ülkesi ve Avrupa Birliği ülkeleri vardır.

Buna göre tek bir mal üretildiği ve bu malın maliyetinin yurt içinde 7000 birim Avrupa Birliği ülkelerinde 5000 birim ve üçüncü ülkelere H ülkesinde 4000 birim

olduğu ve W ülkesinin tüm ülkelere %50'lik bir gümrük vergisi uyguladığı kabul edilsin. Bu durumda, söz konusu malın Türkiye'deki alıcılara vergi dahil maliyeti H ülkesi için 6000 birim, AB ülkeleri için 7500 birim olacak ve W ülkesindeki alıcılar bu malı H ülkesinden satın alacaktır. Şekil 2.1'de W ülkesinin H ülkesinden yapmış olduğu ithalat AB (=XY) ile gösterilmektedir.

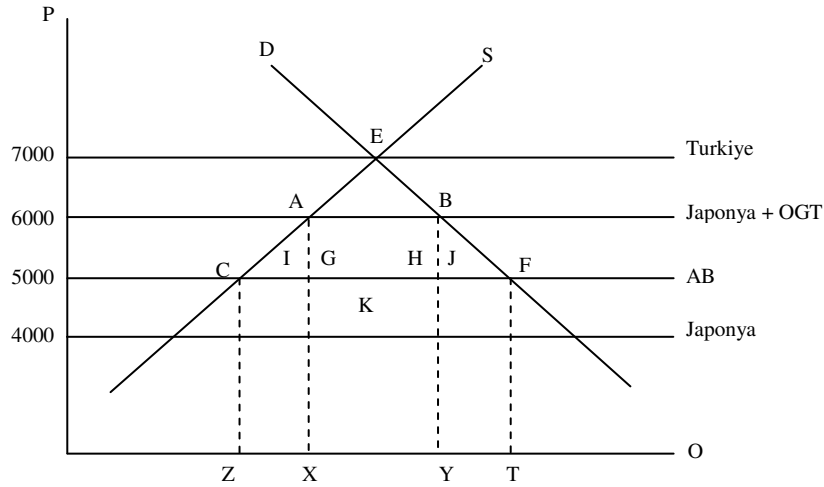
Şekil 2.1: Ticaret Yaratıcı ve Ticaret Saptırıcı Etki I

Kaynak: Dominick Salvatore (1995), International Economics, 5 th ed., Englewood Cliff: Prentice Hall, New Jersey, s.301.

Ancak daha sonra W ülkesinin Avrupa Birliği ülkeleriyle karşılıklı olarak gümrük vergilerini kaldırmak suretiyle gümrük birliğine girdiğini ve üçüncü ülkelere de %50 oranında ortak gümrük tarifesi uygulandığını varsayalım. Bu yeni durumda malın fiyatı H ülkesi için 6000 birim, AB için ise 5000 birim olacak ve W ülkesi malı AB ülkelerinden ithal edecektir.

Şekil 2.2: Ticaret Yaratıcı ve Ticaret Saptırıcı Etki II

Kaynak: Dominick Salvator (1995), International Economics, 5 th ed., Englewood Cliff: Prentice Hall, New Jersey, s.303.

Şekil 2.2’de W ülkesinin ithalatı $CG (=ZX) + HF (=YT)$ kadar artarak $CF (=ZT)$ olacaktır ve malı en verimli üretici konumundaki H ülkesinde değil de daha az verimli AB’den ithal etmiş olduğu için K dikdörtgen alanı kadar ticaret saptırıcı etki oluşmuştur. I üçgeni üretim etkisini, J üçgeni tüketim etkisini, $I + J$ alanı da ticaret yaratıcı etkiyi göstermektedir.

Gümrük birliği’nin dünya refahına etkileri ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkinin göreceli olarak büyüklüklerine bağlıdır. Ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiden büyük olması durumunda birliğin toplam kaynak verimliliği yükselecek, bu ise dünya refahının artmasına katkıda bulunacaktır. Ticaret saptırıcı etkinin büyük olması durumunda ise dünya kaynaklarının toplam verimliliği ve neticede dünya refahı düşecektir (Uyar, 2000:118).

Dolayısıyla yukarıdaki modelde, oluşturulan gümrük birliğinin dünya refahı üzerindeki net etkisi $I+J$ alanı ile K alanının büyüklüklerine bağlıdır. $I+J$ alanı, K dikdörtgen alanından büyük ise gümrük birliğinin dünya refahını arttırdığı, küçük ise düşürdüğü söylenebilir. Gümrük birliğinin refah etkileri, aynı zamanda, gümrük birliğine katılan ülkenin, birlik üyesi diğer ülkenin ve birlik dışı ülkenin arz ve talep eğrilerinin esnekliklerine bağlıdır. Gümrük Birliği kurulmadan önce, birlik üyesi ülkede karşılıklı olarak ticareti yapılan malların talep ve arz eğrilerinin esneklikleri ne kadar büyükse

ticaret yaratıcı etki o kadar büyük olacaktır. Birlik dışı ülkenin arz eğrisi esnekliği ve birliğe katılan ülkenin birlik dışı ülkenin malına olan talep eğrisinin esnekliğinin düşük olduğu ölçüde ticaret saptırıcı etki de düşük olacaktır (Akkoyunlu, 1998:183).

Gümrük birliğinin üretim açısından değerlendirilmesinde ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkisinin rakip ekonomiler-tamamlayıcı ekonomiler bağlamında da ele alınması söz konusudur. Rakip ve tamamlayıcı ekonomilerde birleşmelerin ülkelere sağlayacağı yararlar ve zararlar tartışılmıştır. Viner öncesinde tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulacak GB'nin yüksek avantajlar içerdiği görüşü hakim olmuştur. Viner ise GB kurulmasından önce koruma altında üretilen mallar açısından rakip olan ekonomiler arasında kurulacak GB'nin sağlayacağı refah artışının daha yüksek olacağını savunmuştur. Meade 'gerçek rekabet' olarak tanımladığı mevcut rekabet kavramında maliyet yapıları farkları yüksek olan ülkelerin mevcut durumlarında rakip olarak görünseler bile potansiyel olarak tarifeler ortadan kalktıktan sonra birbirini tamamlar duruma geçebileceklerini belirtmektedir. Ancak artan maliyetler ve azalan maliyetler söz konusu olduğunda birlik içinde üretim ve ticaret yapısı çok büyük değişikliğe uğrayabilecek ve Meade'nin koyduğu kural geçerli olmayacaktır (Tahsin, 2007:18).

2.4.1.2. Tüketim Etkisi

Tüketim etkisi, ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan üretim yönlerine bağlı olarak tüketim eğilimlerindeki bir değişimi ifade etmektedir. Birlik sonrasında üye ülkeler arasındaki üretim maliyetlerinde bir farklılığın sonucu, ilgili ürünü pahalı üreten ülke o ürünü daha ucuza üreten diğer üyeden ithal edecektir. Bunun yanında ülkede birliğin getirdiği avantajlara bağlı olarak yeni sanayi ve ticaret alanlarının da oluşması, ilgili ülke vatandaşlarının tüketim eğilimlerini de yönlendirmiş olacaktır. Bir mal veya hizmeti daha ucuza elde eden birey gelirin kalan kısmını ya tasarrufa ya da yeni bir tüketim alanına kaydıracaktır (Çınar, 2004:12).

Çeşitli ülkelerin aralarında GB oluşturmaları, gümrük tarifelerinin kaldırılması iç piyasada fiyatların düşmesine, bir mala gümrük vergisinin uygulanması ise bu malın gerçek fiyatının gümrük vergisi miktarı kadar yükselmesine neden olur. Birlik sebebiyle kaldırılan gümrükler, birlik içindeki mobilizasyonu arttırdığından, ekonomideki tüketim modelini değiştirir. Çünkü birliğe üye ekonomiler arasındaki mal mobilizasyonu,

ekonomideki nispi fiyatları etkiler. Bunun sonucunda tüketici alımlarında belirli bir ihtiyacı daha az etken karşılayan yerli mallardan, o ihtiyacı daha etken karşılayan yabancı mallara doğru bir kayma olur (Ekdi, 2003:69).

Gümrük birliği kurulduktan sonra ülke içindeki fiyatların yükselmesi durumunda olumsuz tüketim etkisi gerçekleşmekte ve tüketim azalmaktadır. Buna karşılık, birlik içinde üyeler arasında ticaret artar ve fiyatlarda bir düşme meydana gelirse olumlu tüketim etkisi yaşanmaktadır. Olumlu tüketim etkisinin ortaya çıkması halinde tüketim, gümrük birliği öncesine göre artmakta ve tüketicilerin refah düzeyleri yükselmektedir (Bakkalcı, 2002:42).

Bir gümrük birliğinde olumlu tüketim etkisinin ortaya çıkarılması için iki şartın varlığı gereklidir (Karluk, 2009:264).

- Birleşmeden önce üye ekonomilerin dış ticaret hacimleri küçük olmalıdır. Çünkü yeni durumda birlik dışı ülkelerin malları az miktarda tüketilirken, yerli mallar daha fazla tüketilme imkânına kavuşmaktadır.
- Birleşmeden önce üye ülkelerin arasındaki ticaret, dış dünya ile yaptıklarına oranla daha fazla olmalıdır. Böylece, birliğe katılan ülkelerdeki toplam harcamaların büyük bir bölümünün iç ticarete gitmesi sağlanır.

2.4.1.3. Üretim ve Tüketim Etkisinin Birlikte İncelenmesi

Üretim ve tüketim etkilerinin vektörel bileşimleri net etkiyi vermekte, gümrük birliği kurulduktan sonra ülke refahı artıyorsa net ticaret yaratıcı etki, ülke refahı azalıyorsa net ticaret saptırıcı etki ortaya çıkmaktadır. Net ticaret yaratıcı etkinin oluşabilmesi için birtakım koşulların gerçekleşmiş olması gerekmektedir;

- Gümrük birliğine katılan ülke sayısı çok olmalıdır.
- Gümrük birliği kurulduktan sonra uygulanan ortak gümrük tarifesinin düzeyi, birlik üyesi ülkelerin önceki gümrük vergisi düzeylerine göre daha düşük saptanmalıdır.
- Birliğe üye olacak ülkelerin endüstrileri birbirine rakip olmalıdır. Böylece kaynaklar en etkin oldukları yerlere kaymakta ve uzmanlaşma sağlanmaktadır.

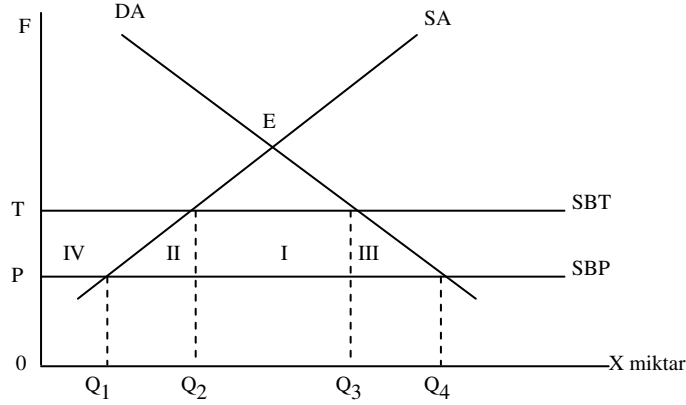
- Rakip endüstriler arasındaki birim maliyet farkı yüksek olmalıdır. Böylece yüksek maliyetli endüstrilerin piyasayı boşaltmaları sağlanmaktadır.
- Üye ülkeler birbirlerine yakın olmalıdır. Ulaştırma masrafları ticaret üzerinde engel yaratmamalıdır.
- Gümrük birliği kurulmadan önce ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler ve ticaret ne kadar fazlaysa birliğin ticaret yaratıcı etkisi de o derece fazla olmaktadır.

Son iki madde aynı zamanda teoride yer alan “doğal ticaret ortaklığı” yaklaşımını oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma göre birbirlerine coğrafi olarak yakın ve karşılıklı ticaret hacimleri yüksek olan ülkeler birbirlerinin doğal ticaret ortaklarıdır ve bu ülkelerin gümrük birliği kurmaları toplam refah düzeyini arttırmaktadır.

Üretim ve tüketim etkilerinin eşanlı olarak ele alındığı analizlerde gümrük birliğini kuran üye ülkelerin ve üçüncü ülkelerin refah değişimleri incelenebilmekte, gümrük birliğinin yarattığı net etkiler izlenebilmektedir. Ülkelerin refah değişimleri ticaret yaratıcı ve saptırıcı iki ters etkinin vektörel bileşimine bağlıdır. İki ülke arasında kurulan bir gümrük birliğinin genel olarak üye ülkelerin toplam refahlarını arttırması yani net ticaret yaratıcı etki yaratması, üçüncü ülkelerin ise refahlarını değiştirmemesi yada düşürmesi beklenmektedir. Analizlerde üye ülkelerin toplam refahları ele alınmakta, refahı olumsuz etkilenebilecek ülkenin, diğer üye ülkenin zararlarını gidereceği varsayılmaktadır (Bakkalcı, 2002:41-42).

Üretim ve tüketim etkisi Şekil 2.3’te birlikte incelenmektedir. GB öncesi A ülkesi, $(O Q_2)$ kadar X üretirken $(O Q_3)$ kadar X tüketir ve $(Q_2 Q_3)$ kadar X’i B’den ithal eder. I alanı kadar ise gümrük geliri elde eder. A ülkesi B ülkesi ile GB kurunca A ülkesinin üretimi $(O Q_1)$ ’e düşer fakat tüketimi fiyatı düşen X nedeniyle $(O Q_4)$ ’e yükselir. GB kurulmadan önce gümrük vergileri I+II+III+IV alanlarının toplamı kadar bir alanı etkilemektedir. Bu alanlardan IV nolu alan üretici artığı olarak A ülkesinin üreticilerine gitmektedir. GB sonrası ise A ülkesinin tüketicilerine tüketici artığı olarak gitmektedir (Halıcıoğlu, 1996:28).

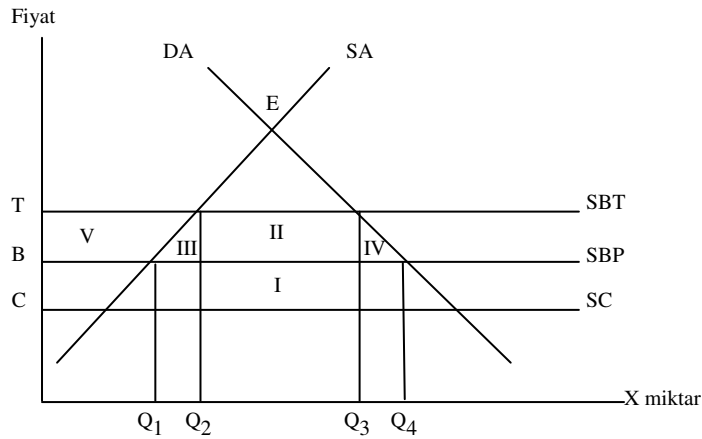
Şekil 2.3: GB'nin Üretim ve Tüketim Etkileri: İkili analiz

Kaynak: M.Chacholiades (1994), International Economics, McGraw-Hill, s.232

A ülkesinin GB kurulması ile net kazancı II ve III nolu alanların toplamı kadar olmuştur. II nolu alan üretimden sağlanan maliyet tasarruflarını gösterir (GB'nin üretim etkisi). III nolu alan ise artan tüketim nedeni ile tüketicilerin refahının artmasını, yani tüketim etkisini gösterir.

Şekil 2.4: GB'nin Üretim ve Tüketim Etkileri: Üçlü analiz

Kaynak: M.Chacholiades (1994), International Economics, McGraw-Hill, , s.234

Eğer A ülkesinin daha etkin C ülkesini GB nedeni ile dışladığını varsayarsak, bu durumda; GB öncesi A ülkesi, (O Q₂) kadar X üretir. (O Q₃) kadar X tüketir ve (Q₂Q₃) kadar X'i ise C ülkesinden ithal etmektedir. Şekil 2.4'de I+II alanları kadar

ise gümrük geliri elde edilmektedir. A ülkesinin B ülkesi ile GB kurması ile ortak gümrük tarifesini C ülkesinin arz fiyatından büyük olur. Bu nedenle A ülkesi X'i C ülkesi yerine B ülkesinden ithal eder. A ülkesinin üretimi ($O Q_1$) 'e düşer, tüketimi ise ($O Q_4$)'e çıkar. A ülkesi I nolu alan kadar bir gümrük geliri kaybına uğrar. A ülkesindeki tüketicilerin artışı II+III+IV+V alanlarının toplamı kadar artarken, üretici artışı V nolu alan kadar azalır. A ülkesinin toplam kazancı III+IV alanları toplamı kadar iken, toplam kaybı I nolu alan kadardır. ($Q_2 Q_3$) kadar üretimin ucuz maliyetli C ülkesinden pahalı maliyetli B ülkesine kayması Vinerici anlamda ticaret saptırma etkisi olarak belirlenirken, bu etki aynı zamanda I nolu alana karşılık gelir. Aynı miktar üretimin B ülkesi tarafından yapılmasının A ülkesine olan toplam kazancı ise III+IV nolu alanlar toplamı kadar, yani net üretim tasarruf maliyeti + net tüketici artışı kazançlarıdır. B ülkesinin kazancı ise ($Q_2 Q_3$) kadar ticaret elde etmesidir; yani GB olumlu ticaret etkisine sahiptir. II nolu alan aynı zamanda sosyal maliyetlerdeki azalmayı gösterir (Halıcıoğlu, 1996:30).

2.4.1.4. Ticaret Hadleri Etkisi

Gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkilerini çeşitli başlıklar altında açıklamak mümkündür (Karluk, 2009:268):

Birlik İçinde Verimliliğin Artması: Gümrük birliği içinde verimlilik seviyesinde meydana gelen artışlar, birliğin üretim maliyetlerinde azalmayı beraberinde getirir. Verimlilikte görülen artış, ekonomide statik etkinliğin artması veya teknolojik yeniliklerin ortaya çıkması sonucunda meydana gelmiş olabilir.

Birliğin Pazar Gücünde Meydana Gelen Değişmeler: Pazarlık gücünün artması ticaret hadlerini birlik için olumlu, dış ülkeler için olumsuz olacak şekilde değiştirebilir. Çünkü birlik ülkelerinin kendi kendilerine yeterli dereceleri eskisine göre daha fazla olup, birlik dışında kalan ülkelere bağımlılık dereceleri daha azdır.

Birliğin Ekonomik Büyüklüğü: Büyük bir birlik, arz ve talep şartlarını etkileyerek dünya fiyatlarını değiştirebilir ve bu özelliğinden dolayı dış ticaret hadlerini kendisi için olumlu bir şekle çevirebilir.

Birliğin Kurulmasıyla Ticaretin Birlik Dışı Ülkelerden Birlik İçine Dönmesi: Gümrük birliği ticaret sapmasına yol açtığı ölçüde, birlik ülkelerinin dış ülkelerle olan ticaret hadleri, birlik açısından olumlu etkiler yaratmaya başlayabilir.

2.4.2. Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri

Statik analiz, ekonomik yapıda ve teknoloji seviyesinde bir değişiklik olmadan meydana gelebilecek ticaret ve refah değişimlerini incelemektedir. Ancak bu değişiklikler Gümrük Birliği'nin sağlamış olduğu yararları açıklamaya yeterli olmamaktadır. Çünkü ekonomik analize 'zaman' faktörünü ilave ettiğimizde ekonomik yapı, teknoloji, milli gelir, büyüme hızları ve faktör arzlarında değişiklikler meydana gelecektir. Statik analizde üretim kapasitesi sabit kabul edilmektedir. Yani dönüşüm eğrisinin üzerinde bir noktada bulunamaz. Dönüşüm eğrisi ile toplam kayıtsızlık eğrilerinin birbirlerine teğet oldukları noktada denge üretim noktasıdır. Dinamik etkiler ise üretim olanakları eğrisinin kuzeydoğu şeklinde kayması biçiminde tanımlanmaktadır. Bu kaymanın kaynağı statik analizde sabit varsayılmış olan faktör arzlarındaki artışlar ile ekonomik gelişmedir (Çak ve Çak, 2007:16).

Gümrük birliklerinin, birliğe üye ülke ekonomileri üzerinde yaratacağı etkileri sadece statik ekonomik etkilerle açıklamak mümkün değildir. Gümrük birliğinin kurulması ile birlikte, üye ülkelerin büyüme oranlarını etkileyen dinamik ekonomik etkiler de oluşabilir. Gümrük birlikleri, üye ülkelerin ekonomik yapılarında, üretim kapasitesi ve verimlilik koşullarında köklü değişiklikler meydana getirebilir. Zaman içerisinde milli gelir, kalkınma oranı ve ekonomik refah seviyelerinde değişiklikler olur. Bu etkilere dinamik etkiler adı verilir. Gümrük birliklerinin dinamik etkileri avantajlar ve dezavantajlar olarak ayrılabilir. Bu durumda dinamik avantajlar şu şekilde olacaktır (Kılıç, 2005:30).

- Piyasa büyüklüğünün artması, üye ülkelerin şirketlerinin içsel ölçek ekonomilerinden faydalanmalarını sağlar.
- Artan ticaret üye ülkelerin alt yapılarında iyileşme sağlayabilir.

- Gümrük birliğine üye ülkelerin diğer ülkeler ile pazarlık gücü üye ülkelerin dış ticaret haddini olumlu etkiler.
- Artan rekabet etkinliği ateşler, yatırımı özendirir ve monopolcu gücü azaltır.
- Entegrasyon hızlı bir teknoloji yayılımını sağlar.

Dinamik dezavantajlar ise şu şeklide sıralanabilir:

- Gümrük birliğinin daha etkin üyelerine daha az etkin üyelerden kaynak akımı gerçekleşebilir.
- Üye ülkelerin şirketlerinin kapsamlı işbirliği oligopolcü bir yapılanma doğulabilir. Bu durumda tüketiciler yüksek fiyatlardan alışveriş yapmak zorunda kalacaktır.
- Gümrük birliğinin büyük şirketlerinin kurulmasına geçit vermesi, sonuçta aşırı bürokratik ve etkin olmayan yapıların oluşmasına neden olur.
- Gümrük birliğinin idari masrafları yüksek olabilir.

Balassa, gümrük birliklerinin dinamik etkilerini üye ülkelerin GSMH'larındaki artışı etkileyebilecek araçlar olarak tanımlamaktadır (El Agra, 1999:170).

Gümrük birliğinin yaratacağı dinamik ekonomik etkiler; ölçek ekonomileri etkisi, verimlilik etkisi, öğrenme etkisi, teknolojik yeniliği yakalama, faktör fiyatları eşitliği, daha çok rekabet etkisi şeklinde sıralayabiliriz.

2.4.2.1. Ölçek Ekonomileri Etkisi

Ölçek ekonomileri; bir işletmenin ya da sanayi dalının içyapısında meydana gelen değişikliklerin o işletme ya da sanayi dalına yarar sağlamasıdır. Belli bir üretim miktarına ulaşan firma, üretimine daha az girdi kullanarak daha fazla çıktı ile devam edebiliyorsa bu firma ölçek ekonomilerinden yararlanmaktadır. Ölçek ekonomileri; bir şirket ya da sanayi dalında tesisleri genişleterek, üretim hacmini veya üretim faaliyetini değiştirerek, teknolojik yenilikler getirerek dış çevrede meydana gelen

maliyet düşürücü etkenlerden faydalanılarak verimliliği artırmayı amaçlar. Özetle; ölçek ekonomileri, maliyetlerde düşüş sağlanarak daha fazla gelir elde edilmesidir (Karluk, 2009:273).

Daha büyük, bütünleşmiş bir pazar; üretimin büyük ölçekli yapıldığı veya üretim akışının uzun olduğu belirli sanayi dallarında etkinliği artırır. Ölçek ekonomisinin sağladığı bu özellik, ürünlerin daha ucuz ve rekabetçi olmasını sağlar (Balaam ve Veseth, 2001:235).

Schumpeter; firmaların maliyet eğrilerinin uzun dönemde U biçiminde olacağını öne sürmüştür. Ona göre maliyet azaltılması yeniliklerden kaynaklanmaktadır. Prensipler kitabında Marshall ölçek ekonomilerinin tersine dönenebileceğini kabul etmiştir (Yiğit, 2003:30).

Ölçek ekonomileri etkisinden yola çıkarak GB'nin dinamik etkilerini analiz eden Verdurn (1960), Balassa (1966), Grubel (1967), Drabek ve Greenaway (1984) ve Milner (1986) bunun endüstri içi ve endüstriler arası ticaretin genişlemesine yol açtığı üzerinde durmuşlardır (Halıcıoğlu, 1996:42).

Mal farklılaştırması ve ölçek ekonomilerine dayanan endüstri içi ticaret ile iktisadi bütünleşme arasındaki pozitif ilişki aşağıdaki faktörlere bağlı olarak açıklanabilir (Küçükahmetoğlu, 2007:67):

- Tercih çeşitliliği ve talep çakışması: Gümrük birliği kapsamındaki ülkelerin önemli bir bölümünde; faktör donanımının benzer yapıda olması, kişi başına gelir düzeylerinin birbirine yakın olması ve talep yapılarının birbirine benzer durumda olması bu ülkeler arasında endüstri içi ticaretin oluşması için önemli bir dayanak oluşturur.
- Ticaretin serbestleşmesi: Gümrük birliği, üye ülkeler arasında ticareti engelleyen etkenlerin ortadan kaldırılmasına yol açarak bu ülkeler arasında ticaretin genişlemesini sağlar. Böylece gümrük birliği ülkelerinde, endüstri içi ticaretin yükselmesi için belirli bir ortam oluşturulmuş olur.

- Üretim maliyetlerindeki azalma: Gümrük birliği ülkeleri geniş kapsamlı piyasalara yönelik üretim yapmaları durumunda ölçek ekonomileri yoluyla maliyet azalmasından yararlanabilirler. Böylece bütünleşme kapsamındaki ülkelerdeki talep çakışması, üretimde azalan maliyetlerle birlikte endüstri içi ticaretin genişlemesi için kolaylık sağlar.
- Faktör hareketleri ve firma içi ticaret: İktisadi bütünleşme kapsamındaki ülkelerde birbirine benzeyen ancak farklılaştırılmış nitelikteki ürünlerin üretimini artırır. Böylece bu ülkelerde endüstri içi ticaret artış gösterir.

2.4.2.2. Rekabet Etkisi

Rekabet, birden fazla firmanın aynı malı satması şeklinde algılanmamalıdır. Üreticilerin birbirlerinin pazarlarına girmek için gösterdikleri istek ve gayretler olarak kabul edilmelidir. Gümrük Birliğinin kurulmasıyla birlikte ülkeler arasındaki ticarete tarifeler karşılıklı olarak kalkacak ve üye ülkelerin piyasalarının birleşmesiyle daha geniş bir piyasa oluşacaktır. Ticaret engellerinin ortadan kalkması ve bunun sonucunda ortaya çıkan artan rekabet baskısı fiyatları aşağıya doğru çekecektir. Bu durum tüketicilerin yararına olacaktır.

Gümrük tarifeleri ve eş etkili ithalat kısıtlamaları ve diğer engeller ülke içinde monopolleşmeyi ve düşük verimli işletmelerin oluşumunu sağlamaktadır. Çünkü; bu tip işletmeler emek harcamadan ve nitelikli yatırımlar yapmadan karlarını arttırabilmekte ve bu durumlarını korumacılık duvarları içinde sürdürebilmektedir. Bu işletmelerin ürün pazarları açısından bakıldığında, kendileri için bir tehdit unsuru oluşmayacağından verimliliklerinde düşme gözlenecektir. Monopol durumda olduklarından en az verimlilikte bile mevcut karlılıklarını korurlar. Fakat Gümrük Birliği'ne gidilmesiyle engeller de kalkacağı için yerli üreticiler dış üreticiler ile rekabet konusunda karşı karşıya geleceklerdir. Çünkü yerli sanayinin korunmasını sağlayan vergiler kalktığından, ithal mal ve hizmetler ucuz hale gelecektir. Böylece verimliliği düşen işletmeler ya rekabet edecek ortam bulamayacak ya da ek yatırımlar yaparak ve üretim yöntemleri tekniklerini geliştirerek verimlilik artışı sağlayacaklardır (Kılıç, 2005:31).

2.4.1.3. Yatırımları Teşvik Etkisi

Gümrük Birliği, birik içi ticareti serbestleştirip pazarın büyümesini sağlayarak birlik içi sermayenin daha karlı ve daha verimli olan ülkelere, birlik dışı sermayenin de birlik içine yönelmesini sağlar. Bunun sonucunda birlik içerisinde üretim, yatırım ve gelir artar. Gümrük Birliği, tarifelerin yeniden yükselmeyeceği konusunda işadamlarına güven sağlayarak yatırımların riskini azaltıp karlılığı yükseltirken, piyasa hacminin genişlemesine, birlik içinde üretimin daha etkin ellerde toplanmasına ve bölgeye büyük ölçüde yabancı sermaye yatırımının çekilmesine neden olur.

Birlik dışında yer alan ülkelerin, gümrük birliğine giden ülkelere yatırım yapmaları belli nedenlere bağlıdır: öncelikle gümrük birlikleri, kaynakların etkinliğini, dolayısıyla milli geliri yükseltir. Milli gelirdeki büyüme ve piyasa hacmindeki gelişme, birlik içinde üretimin daha etkin ellerde toplanmasına ve bölgeye önemli ölçüde yabancı sermaye yatırımının çekilmesine neden olabilir. Gümrük birliklerinin oluşturulması, üçüncü ülke üreticilerinin ortak gümrük tarifesinden kaçınmak amacıyla, bölge içindeki yatırımlarını artırmalarına neden olur. Bu tür yabancı sermaye işletmelerine tarife fabrikaları adı verilmektedir. 1960'lardan sonra Avrupa Ortak Pazarına akan Amerikan sermayesi bu nedenlere dayanmaktadır. Çokuluslu şirketlerde ulaştırma ve haberleşme olanaklarının gelişmesiyle yabancı sermaye hareketliliği yoğun olarak yaşanmıştır. 1970'lerde petrol ve mamul mal fiyatları şokları nedeni ile yabancı sermayenin dünya genelinde büyümesi durdu. 1980'ler boyunca yabancı sermayenin belli başlı kaynakları Japonya'nın uluslararası gelişmesi, bir çok gelişmekte olan ülkenin sermaye teknoloji ve yönetim becerisi için yabancı sermayeye ilgi göstermesine, sermaye hareketlerinde liberalizasyona, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'da bölgesel entegrasyon hareketlerinin hızlanmasına sebep olmuştur (Yiğit, 2003:28).

Bunun yanında birlik dışında yer alan ülkelerin, gümrük birliğine giden ülkelere yatırım yapmalarında etkili olan diğer nedenler şunlardır (Dura ve Atik, 2003:21-22):

- Gümrük Birliklerinin Ticaret Sapmasına Yol Açması: Ticaret sapması, birlik ülkelerinin birlik dışı ülkelere yaptıkları ithalatı azaltmaktadır.
- Gümrük Birliğinin Üye Ülkeler Arasındaki Ticareti Artırması: Birlik dışında kalan ülkeler, üretimlerini birlik içinde yer alan ülkelere gerçekleştirmek için doğrudan yabancı sermaye yatırımları yaparlar.
- Gümrük Birliklerinde Ekonomik İstikrarın ve Verimliliğin Artması: Ekonomik istikrar ve verimlilik artışı istihdam edilen kişi sayısının ve sermayenin marjinal etkinliğinin artmasını da beraberinde getirecektir. Bu gelişmeler doğrultusunda gümrük birliğine giren yabancı sermaye miktarında artış olacaktır.
- Gümrük Birliklerinde Piyasa Hacminin Genişlemesi: Gümrük birliğinden sonra piyasanın genişlemesi, yatırımcıların ilgisini çekecektir ve birliğe giren yabancı sermaye miktarında bir artış görülecektir.

2.4.2.4. Dışsal Ekonomiler Etkisi

Endüstri kolunda faaliyette bulunan firma sayısı ve buna bağlı üretim hacmi arttıkça, o endüstride faaliyette bulunan firmaların maliyetlerinin azalmasına bağlı olarak ortalama maliyetlerinde meydana gelebilecek olumlu veya olumsuz değişimlere dışsal ekonomiler denir (Dinler, 2003:32).

Dışsal ekonomiler çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir (Dinler, 2005:49):

- Mal ve girdilerin tarife engeli olmadan ülkeler arası dolaşımı bu malların kullanıcılara daha ucuz fiyatlardan ulaşmasını sağlar.
- Faktörlerin serbest dolaşımı, bu faktörlerin kıt olduğu yerlere transferleriyle sanayide kıt faktör dolayısıyla meydana gelecek bir tıkanıklığı gidermektedir.
- Entegrasyon sonucu oluşan gelişmiş büyük piyasa, belirsizlikleri ve riski azaltarak yatırımların daha karlı hale gelmesine sebep olabilir.
- Entegrasyona üye olan ülkeler arasındaki bilgi ve teknoloji akımı geri kalmış bölgelerdeki gelişimin engellenmesini önler.

- Entegrasyon yabancı yatırımları cezp edeceği için az gelişmiş ülkeler organizasyon tecrübesi, piyasa bilgisi gibi konularda dışsal ekonomi sağlayacaktır.
- Talep genişlemesi, faktör talebinde genişliğe sebep olacak, bu da faktör fiyatlarını yükseltecektir. Bu yükseliş mal talebi şeklinde piyasa kanalıyla tekrar üreticilere yönelecek, üretimi karlı kılacaktır.

Gümrük birliği talep üzerinde de dışsal ekonomilerin neden olduğu olumlu gelişmeler doğurabilir. Çünkü herhangi bir endüstride meydana gelen genişleme, ekonomi içinde gelir seviyesini arttıracığı için, sadece o sektörü değil bütünü etkiler. Bunun sonucunda ekonomideki tüm mallara karşı bir talep artışı meydana gelecektir. Sonuç olarak gelir artışı ekonomiye talep artışı olarak geri dönmektedir (Çak ve Çak, 2007:27).

2.4.2.5. Kutuplaşma (Yoğunlaşma) Etkisi

Gümrük birliği içinde yer alan farklı gelişme düzeyindeki ülkeler, serbest ticaret ortamında aynı yönde gelişme gösteremezler. Bundan dolayı, zaman içinde zengin bir ülke daha da zenginleşirken, fakir bir ülke ise daha da fakirleşmektedir. Bu durum da devletlerarası kutuplaşmaya ve uçurumun artmasına yol açacaktır. Ayrıca, yaşanan kutuplaşma ülke içindeki siyasal, kültürel ve sosyal alanlarda da etkisini gösterip kutuplaşmalara yol açacaktır (Ardıç ve Yılmaz, 2002:135).

Gümrük birliğinin kurulması ile yoğunlaşma etkisi arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığı konusunda değişik fikirler vardır. Robson bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının entegrasyon öncesi de olabileceğini ayrıca entegrasyon ve yoğunlaşma arasında doğrudan bir ilişkinin olmadığını savunmaktadır. Elkan ise, coğrafi olarak merkezde yer alan ülkelerin entegrasyonunun dinamik ve statik etkilerden daha fazla yarar elde edeceğini ve merkez dışı ülkelerin zarar göreceğini savunarak, entegrasyonun yoğunlaşma etkisinin ortaya çıktığı sonucuna varmıştır (Halıcıoğlu, 1996:45).

Bazı ülkeler teknoloji ve sermaye birikimi açısından veya tarihsel sebeplerle daha iyi durumda olabilirler. Gelişmesini tamamlamamış ülkeler gelişmiş ülkelerle

gümrük birliği kurarlarsa ileri ülkelerin rekabet koşullarına dayanamayarak avantaj olarak gördükleri gümrük birliğinden zarar görebilirler. Az gelişmiş ülkelerdeki nitelikli iş gücü ve sermaye yüksek gelirden dolayı birliğe üye olan ücretlerin daha yüksek imkanların daha fazla olduğu bölgelere doğru hareket ederler. Göç eden bu faktörler, göç etikleri bölgeye olumlu etkiler yaparken az gelişmiş ülkelere yetişme maliyetlerini de ekleyerek zarar görmelerine neden olmaktadır (Hobikoğlu, 2007:69).

2.4.2.6. Teknolojik İlerleme Etkisi

Gümrük birliği teknolojik ilerlemeyi üç şekilde artırabilir. Birincisi, artan rekabetin yurtiçi firmaları daha etkin çalışma yöntemlerini bulmaya yönlendirmesi ve böylece yurtiçi firmaların ar-ge yatırımlarını artırarak teknolojik ilerlemeye neden olmasıdır. İkincisi, daha büyük bir pazarla karşı karşıya kalan yurtiçi firmaların üretim ölçeklerinin büyümesi ve ar-ge yatırımlarına daha fazla pay ayırmalarıdır. Sonuncusu ise gümrük birliğinden dolayı artış gösteren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla birlikte oluşan teknolojiler, üye ülkedeki teknoloji düzeyinden daha yüksek düzeyli olduğunda ortaya çıkar (Yıldırım ve Dura, 2007:148).

Sonuç olarak artan üretim hacmi ve rekabet ile beraber firmaların ar-ge harcamaları da artar. Ayrıca büyük işletmelerin kurulması daha çok nitelikli iş gücü ve dışardan teknoloji transferini de gerektirir. Böylece birliğe dâhil olan ülkelerin üretim teknolojileri ilerleme gösterir.

2.5. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Entegrasyon ile İlişkisi

Ekonomik entegrasyonun doğrudan yabancı yatırımları yönlendiren temel unsurlarını, üye ülkelerin uyguladıkları ortak dış ticaret politikası ve entegrasyon piyasasının sağladığı avantajlar olarak iki başlık altında incelemek mümkündür. Her iki unsurun doğrudan yabancı sermaye üzerinde yaratması muhtemel etki yatırımın motivasyonuna göre farklılık göstermektedir. Bu sebeple öncelikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, yatırımı güdüleyen faktörlere göre sınıflandırılması, değerlendirmelere analitik bir yapı kazandırabilmek açısından önem arz etmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, yatırım kararlarının motivasyonuna göre temel olarak dört ayrı grupta incelemek mümkündür (Dunning, 1994:36).

- Doğal Kaynaklara Dayalı Yatırımlar: Aranan nitelikte doğal kaynakların bulunması ve maliyet, yatırım kararını belirleyici unsurlardır. Bu yatırımlar daha çok ihracata yönelik yatırımlar olduğu için, dış piyasalardaki ekonomik durum, ulaştırma maliyeti ve ticari engeller yatırımcıların kararlarını etkileyen yan faktörler olarak sayılabilir.
- Piyasaya Yönelik Yatırımlar: Yatırım yapılacak piyasanın genişliği, büyüme hızı, kişi başına düşen milli gelir miktarı v.b. özellikleri yatırım kararını etkileyen önemli değişkenlerdir. Piyasaya ihracatla veya yerel üreticilere lisans vererek ulaşma ile doğrudan yapılan yatırımla piyasada yer almanın sağladığı kazanç ve kayıpların farkı yatırım kararının belirleyici faktörüdür.
- Üretimde Etkinlik Arayan Yatırımlar: Üretimde etkinlik arayışı bu tür yatırımları yönlendirmektedir. Yatırım yapılan piyasanın üretimde maliyeti azaltacak bir takım üstünlüklere sahip olması belirleyicidir. Buna göre ev sahibi ülkenin üretimdeki karşılaştırmalı üstünlükleri yatırım konusuna göre önem kazanmaktadır. Daha çok emek-yoğun üretim yapan ihracata yönelik yatırımlar bu kategoride yer almaktadır.
- Stratejik Varlığa Dayalı Yatırımlar: Bu tür yatırımlar daha çok yerli firmalarla ortaklık kurarak, bunların sahip olduğu stratejik varlıklarla yatırımcının tamamlayıcı nitelikteki avantajlarının bir araya gelmesinden elde edilecek avantajlardan istifade etmeyi amaçlayan yatırımlardır. Stratejik varlığa dayalı yatırımlar, makro-ekonomik koşullardan ziyade, mikro düzeyde çokuluslu şirket stratejileri çerçevesinde yönlendirilmektedirler.

Bölgesel ekonomik entegrasyon global ekonomik ortamı şekillendiren yaygın bir olgudur. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa Birliği'nin başarısıyla bölgesel entegrasyonlar diğer bölgelere de yayılan bir eğilim göstermişlerdir. Bu entegrasyonların temel amacı bir bölgenin belli alanlarda sınırları kaldırması ile tüm bölgenin kalkınmasının sağlanmasıdır. Bu amaçla AB (Avrupa Birliği)'nin yanı sıra CUSFTA (Kanada-A. B. D. Serbest Ticaret Anlaşması), NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması), MERCOSUR (Güney Amerika Ortak Pazarı), ASEAN

(Güneydoğu Asya Milletleri Birliği) gibi yatırım anlaşmaları ve bunların şekillendirdiği ticaret ortamı bölgesel ekonomilerin gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuştur (Seyidoğlu, 2007:96).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmekte etkili olan faktörler arasında NAFTA, MERCOSUR gibi ekonomik entegrasyonlara yapılan yatırımlar yoluyla ticaret engellerini aşmak da gösterilebilir. Bu argüman, ekonomik entegrasyon bölgelerine yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artışıyla açıklanmaktadır. Bölgesel ekonomik entegrasyonların oluşturulma sebeplerinden birisi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında artış sağlamaktır. Örneğin NAFTA görüşmelerinde ABD ile Meksika arasındaki ilişkinin ticaretten çok yatırımla ilgili olduğu ortaya konulmuştur (Uyar, 2000:121).

Ekonomik bütünleşmelerin DYY üzerine etkileri genel olarak gümrük birliği ve ortak pazar teorisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Konu hakkında çeşitli teorik yaklaşımlar bulunmaktadır. Heckscher-Ohlin teorisine dayanan yaklaşıma göre, iktisadi bütünleşmelerdeki dış engellerin artması, üçüncü ülkelere göre bütünleşmeye dâhil ülkelerde sermaye getirileri artacağından (Stolper-Samuelson Teoremi), bütünleşmeye üye ülkelerde ithalata rakip sanayinin gelirlerini arttıracaktır. Dolayısıyla bu durumda, DYY girişlerinde bir artış beklenmektedir. Uluslararası üretim teorisini temel alan yaklaşım, DYY girişlerinin, gümrük birliğinde uygulanan ortak dış tarifeye stratejik bir cevap olduğunu ifade etmektedir. Buna göre DYY girişleri, ihracatın yerine tarife uygulayan ülkede faaliyet göstermeyi tercih eden ÇUŞ'lerle şekillenmektedir. Bundan başka, ÇUŞ'ler, genişleyen bir piyasada faaliyete geçerek gümrük birliğinin dinamik etkilerinden yararlanmaktadır. Son olarak gümrük birliği ve iç piyasalar teorisinden faydalanan yaklaşımlar, ÇUŞ'lerin gümrük birliğine karşı verdikleri stratejik yanıtın "yatırım arttırıcı" ve "yatırım saptırıcı" etkilere neden olduğunu öne sürmektedir (Halıcıoğlu, 2001:3-4).

Ekonomik bütünleşmenin yarattığı statik ve dinamik etkiler yoluyla çokuluslu şirketlere yeni imkânlar sağlanmaktadır. AB'nin kuruluşundan bu yana bölge içi ve bölgeler arası DYY akımlarında önemli artışlar gözlemlenmiştir. Örneğin İrlanda AB'ye katıldığı 1973 yılından sonra gerçek bir DYY patlaması yaşamıştır. Diğer bir

başarı örneği İspanya ve Portekiz'in 1986'da AB'ye katılımı sonrasında görülmüştür. Katılımın ardından İspanya ve Portekiz önemli büyüklükte DYY çekmiştir (Başar ve Tosunoğlu, 2006:122).

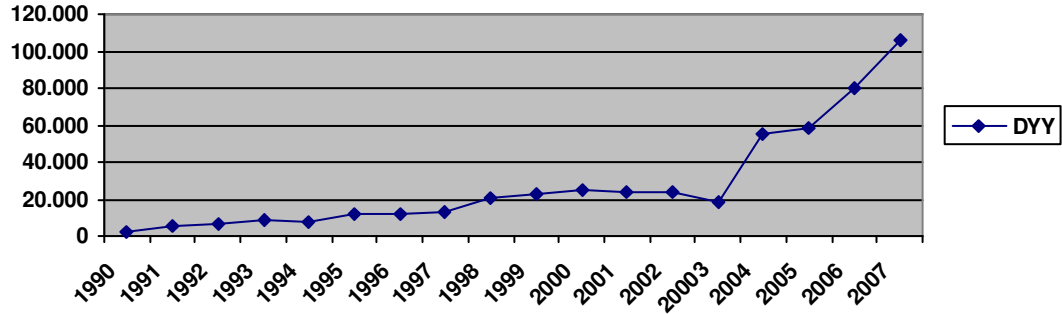
2.6. Seçilmiş Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlarda DYY'ın Gelişimi

Bu bölümde seçilmiş bölgesel ekonomik entegrasyonlara üye ülkelerin bu entegrasyonlara girmeden önce ve girdikten sonra doğrudan yabancı yatırımlarındaki gelişim süreci incelenecektir. Ancak ülkelere DYY girişinde entegrasyona üyelikle birlikte pazar büyüklüğü, fiziki altyapı, ekonomik istikrar gibi faktörlerde etkili olduğundan bölgelerdeki GSYİH, enerji tüketimi, enflasyon oranları gibi makro ekonomik değişkenlerin gelişiminde analiz edilecektir.

2.6.1. Seçilmiş AB Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Burada Avrupa Birliğine üye bazı ülkelerin, Birliğe üyelikle birlikte doğrudan yabancı yatırımlarında meydana gelen değişimler incelenecektir. Bu amaçla tam üyeliğinin olası etkisini ortaya koymak üzere Türkiye, Türkiye'nin doğrudan yatırım çekme konusunda rakipleri olarak gösterilen ve Birliğe tam üyelikle beraber doğrudan yabancı yatırım girişlerinde önemli değişimler meydana gelen gelişmekte olan ülkeler seçilmiştir. Bu ülkeler, 2004 yılında AB'ye tam üye olan Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya Cumhuriyeti, Litvanya Cumhuriyeti, Malta, Slovenya ve 2007 yılında tam üyeliği gerçekleşen Bulgaristan ve Romanya'dır. 2004 ve 2007 yılı itibarıyla Birliğe tam üyeliği gerçekleşen bu ülkeler, serbest pazar ekonomisine hızlı adapte olmaları ve Avrupa Birliğine üye olmaları sonucunda doğrudan yatırım girişlerinde önemli başarılar kaydetmişler. Dolayısıyla Avrupa Birliği ile doğrudan yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelerken bu ülkelerin 1990'larda ve 2000'lerde yaşadıkları süreçleri incelemek yerinde olacaktır.

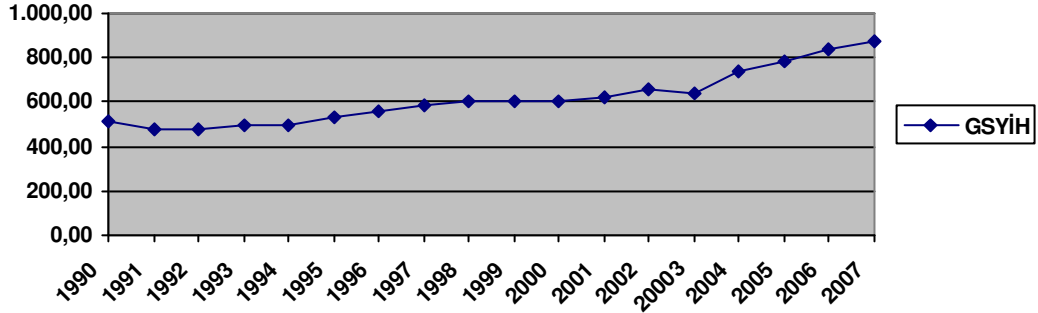
Şekil 2.5: AB Ülkelerine Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyon \$)

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.5’de seçilen ülkelerin DYY girişlerinin toplamı 1990 yılından itibaren gösterilmektedir. 1998 yılına kadar önemli miktarda doğrudan yabancı yatırım girişinde ciddi bir artışın gerçekleşmediği gözükmemektedir. 1997 Lüksemburg Zirvesi’nde aday ülkelerle, 1998 yılı itibariyle üyelik müzakerelerine başlanmasının kararlaştırılması ile doğrudan yabancı yatırım girişlerinde meydana gelen artışlar dikkat çekmektedir. 2000 yılına kadar devam eden artışlar, 2001 yılında dünya genelinde meydana gelen finansal krizle birlikte azalmış ve bu durum 2003 yılına kadar devam etmiştir. 2004 yılında aday ülkelerden Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovenya, Litvanya ve Letonya’nın Avrupa Birliği’ne tam üyeliği gerçekleşmiştir. Şekil 2.5’e baktığımızda 2004 yılında doğrudan yabancı yatırım girişlerinde önemli bir artış görülmektedir. 2005 ve 2006 yıllarında da artışlar devam etmiş, 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya’nın AB’ye tam üyeliğinin gerçekleşmesiyle ve 2004 yılı itibariye tam üyeliğe geçen ülkelerin Birliğe adaptasyonu ile birlikte doğrudan yabancı yatırım girişlerinde rekor artışlar gözlenmiştir. 2004 yılı ve devam eden yıllar itibariyle doğrudan yabancı yatırım girişlerinde meydana gelen bu artışın temel nedenleri Avrupa Birliği’ne tam üyelik ve bu üyelikle birlikte makro ekonomik yapılarında meydana gelen değişimlerdir.

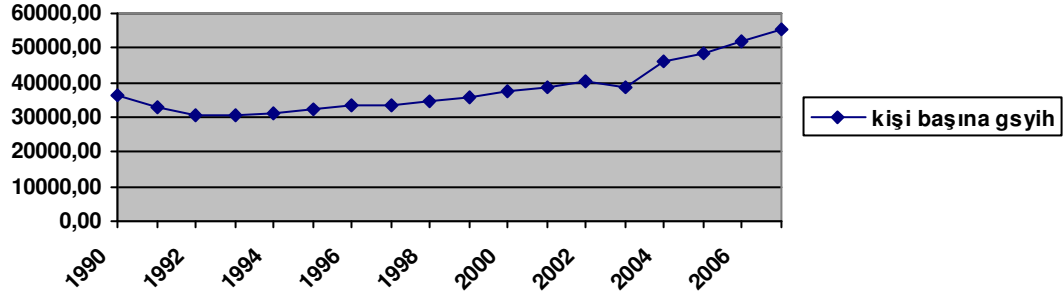
Şekil 2.6: Seçilmiş AB Ülkelerinde GSYİH (Milyar \$)

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Seçilmiş AB ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen artışın nedenlerini ortaya koyabilmek için bazı makro ekonomik göstergelere de bakmak gerekir. Şekil 2.6'da Bu göstergelerden biri olan ülkelerin GSYİH'ları toplamı 1990'dan itibaren gösterilmektedir. Seçilmiş ülkelerin doğrudan yabancı yatırım girişlerinde meydana gelen artışla, GSYİH'larında meydana gelen artışın paralellik gösterdiği gözükmemektedir. AB ile müzakerelerin başladığı 1998 yılında GSYİH oranlarında meydana gelen artış 2003 yılına kadar istikrarlı bir şekilde devam etmiş, 2003 yılında biraz azalmış, ancak seçilmiş ülkelerin genelinin AB'ye tam üyeliğinin gerçekleştiği 2004 yılı itibariyle GSYİH oranlarında önemli artışlar gerçekleşmiş ve 2007 yılında rekor seviyesine ulaşmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkeye girişini etkileyen ve yatırımcıların ev sahibi ülke için olumlu beklentilerini arttıran GSYİH'da meydana gelen yüksek artış, özellikle ülkelerin çoğunun AB'ne tam üyeliğinin gerçekleştiği 2004 yılından itibaren sağlanmış ve dolayısıyla 2004 yılı itibariyle doğrudan yabancı yatırım girişlerinde meydana gelen artışın nedenlerinden biri olmuştur.

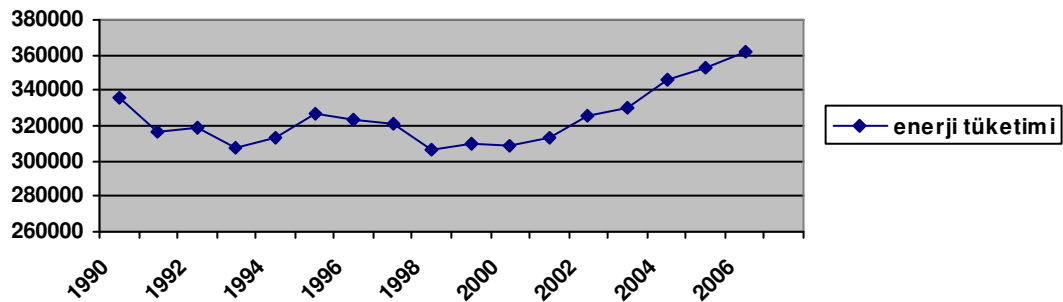
Şekil 2.7: Seçilmiş AB Ülkelerinde Kişi Başına Düşen GSYİH (ABD Doları)

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.7’de seçilmiş ülkelerin kişi başına GSYİH’ ların toplamı 1990 yılından itibaren gösterilmiştir. Ülkelerin pazar genişliğini gösteren kişi başına GSYİH toplamı da AB müzakerelerinin başladığı 1998 yılı öncesinde önemli bir artış yakalayamamıştır. Ülkelerin çoğunun AB’ne tam üyeliğinin gerçekleştiği 2004 yılı itibariyle kişi başına GSYİH oranlarında ciddi artışlar meydana gelmiştir ve dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişinde önemli bir paya sahip olan ev sahibi ülkelerin sahip olduğu pazar genişliğindeki artışla doğrudan yabancı yatırımlarda da ciddi artışlar gözlenmiştir.

Şekil 2.8: Seçilmiş AB Ülkelerinde Enerji Tüketimi (Kwh)

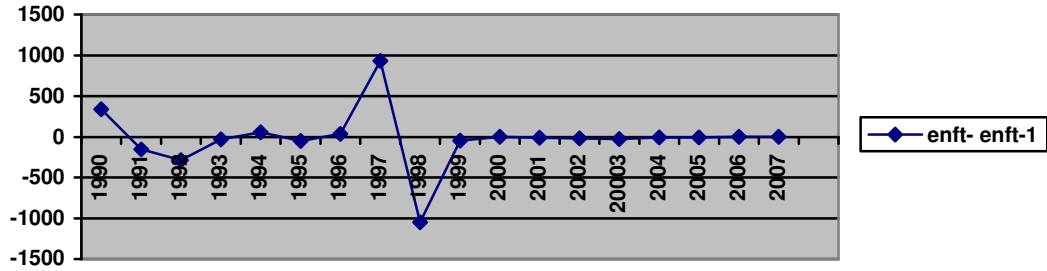

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.8’de ülkelerin fiziki alt yapılarını gösteren unsurlardan biri olan enerji tüketim toplamı 1990 yılından itibaren verilmektedir. Bu göstergede 2000’li yıllara kadar önemli bir artış gözlenememiştir. Ancak 2003 ve ülkelerin çoğunun AB’ye tam

üyeliğinin gerçekleştiği 2004 yılından sonra istikrarlı bir yükseliş gözlenebilmekte ve 2007 yılında maksimum seviyesine ulaşmaktadır. Böylece doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişinde etkili faktörlerden biri olarak kabul edilen fiziki alt yapıda meydana gelen iyileşmenin bu ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırım artışında da önemli bir role sahip olduğu söylenebilir.

Şekil 2.9: Seçilmiş AB Ülkelerinde Enflasyon Değişim Oranları

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

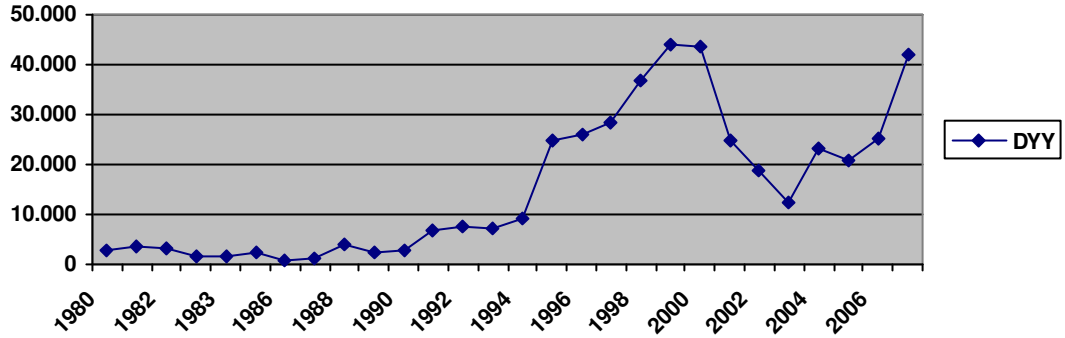
Bir ülkede ekonomik istikrarın önemli bir göstergesi olan enflasyon oranı bu yönüyle DYY'ı ülkeye çekme açısından da etkili bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Şekil 2.9'da seçilmiş ülkelerin enflasyon oranlarında meydana gelen değişme oranlarının toplamı 1990 yılından itibaren gösterilmektedir. Ekonomik istikrarsızlığın temel göstergesi olan enflasyon oranlarındaki değişmelere bakıldığında 1997 yılındaki yüksek istikrarsızlık, 1998 yılında oldukça gerilemiş. 1999'da tekrar yükselişe geçmiş daha sonraki yıllarda enflasyon değişme oranlarında istikrarlı bir süreç izlenmiştir. Özellikle seçilmiş ülkelerin çoğunun 1999'dan itibaren enflasyonla mücadelede elde ettikleri başarının 2004 yılında AB'ye tam üyelikle devam ettiği ve istikrarlı bir seyir izlediği görülmektedir.

2.6.2. MERCOSUR Bölgesinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Arjantin ile Brezilya arasında 1986 yılında imzalanan anlaşma ile ticaret engellerinin karşılıklı olarak kaldırılması öngörülmüştü. Anlaşmadan beş yıl sonra 1991 yılında, "Treaty of Asuncion" ile Paraguay ve Uruguay'ın da dâhil olduğu bir bütünleşme kurulmuş ve MERCOSUR ortaya çıkmıştır. MERCOSUR' a taraf olan

lkeler arasında serbest ticaret yolunda önemli adımlar atılmış ve 1 Ocak 1995 yılında gümrük birliği yürürlüğe girmiştir.

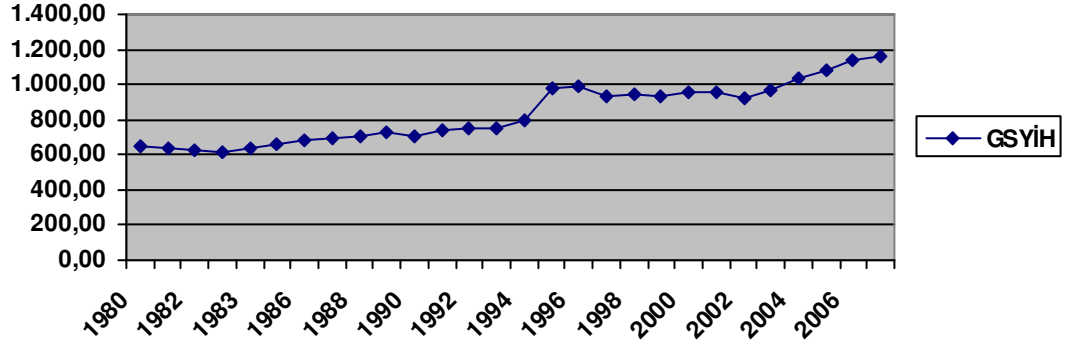
şekil 2.10: MERCOSUR lkelerine Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyon \$)

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

şekil 2.10’da MERCOSUR lkelerinin doğrudan yabancı yatırım girişlerinin toplamı 1980 yılından itibaren verilmiştir. 1991 yılında Birliğin kurulmasıyla doğrudan yabancı yatırım girişlerinde biraz artış meydana gelmiş ancak 1995 yılına kadar MERCOSUR ülkelerine önemli miktarda doğrudan yabancı yatırım girişi gerçekleşmemiştir. MERCOSUR lkelerinin 1995 yılında gümrük Birliğine girmeleriyle birlikte doğrudan yabancı yatırım girişlerinde önemli miktarda artış meydana gelmiş, ilerleyen yıllarda artış devam etmiş. Bu yükselişin nedenleri arasında MERCOSUR lkelerinin Gümrük Birliğine girişi ve gümrük Birliğine girişle birlikte makro ekonomik göstergelerde meydana gelen iyileşme gösterilmektedir. Ancak bölge ülkelerinin bazılarında meydana gelen finansal krizlerle birlikte 2001 yılından itibaren doğrudan yabancı yatırım girişleri azalmış ve 2004 yılından itibaren tekrar yükselişe geçmiştir. 2006 ve 2007 yıllarında bu yükseliş devam etmiştir.

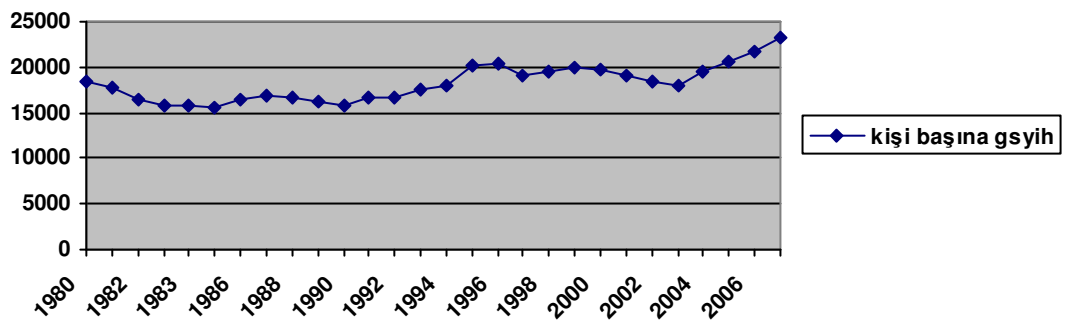
Şekil 2.11: MERCOSUR Ülkelerinde GSYİH Oranları (milyar \$)

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.11’de MERCOSUR ülkelerinin GSYİH toplamı 1980 yılı itibariyle verilmiştir. Ev sahibi ülkeler için doğrudan yabancı yatırım belirleyicileri arasında gösterilen GSYİH oranlarında 1995 yılı itibariyle önemli bir artış gerçekleşmiş ve devam eden yıllarda da istikrarlı bir yükseliş gözlenmiştir. Sonuç olarak 1995 yılında MERCOSUR ülkelerinin gümrük Birliğine geçişiyle birlikte GSYİH’da meydana gelen artışın, doğrudan yabancı yatırım girişlerindeki artışla bağlantılı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 2.12: MERCOSUR Ülkelerinde Kişi Başına Düşen GSYİH (ABD Doları)

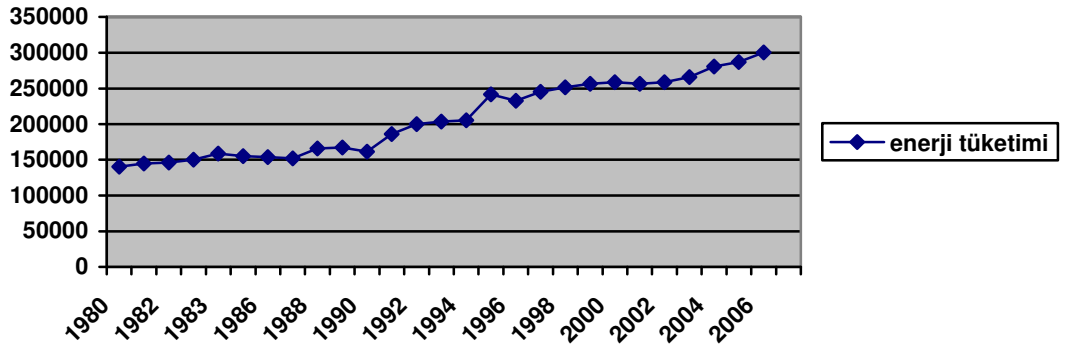

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.12’de MERCOSUR ülkelerinin kişi başına düşen GSYİH oranlarının toplamı 1980 yılı itibariyle verilmiştir. MERCOSUR’un ortaya çıktığı 1991 yılı itibariyle ülkelerin pazar genişliğini gösteren kişi başına GSYİH’ da artış gözlenmeye başlamış, 2002 yılındaki azalışla birlikte 2004 yılında tekrar yükselmeye

başlamış ve 2007 yılında en yüksek oranına ulaşmıştır. Doğrudan yabancı yatırım girişlerinde MERCOSUR'un ortaya çıkışıyla birlikte meydana gelen artışın ülkelerin pazar genişliğini gösteren kişi başına GSYİH' daki artışla paralel olduğu gözlenmektedir.

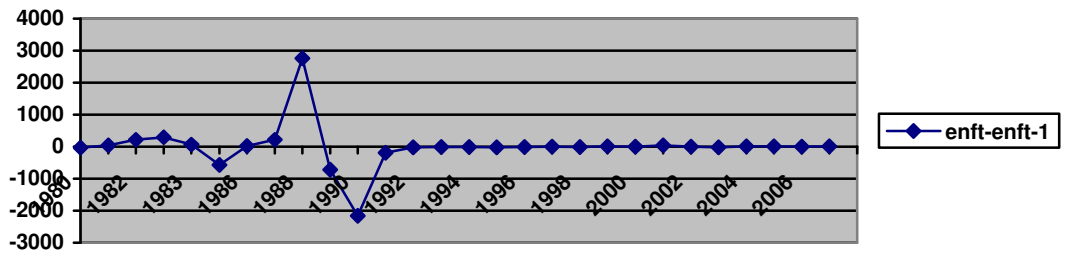
Şekil 2.13: MERCOSUR Ülkelerinde Enerji Tüketimi

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.13'de ülkelerin fiziki altyapılarının gelişimin göstergesi olan enerji tüketim oranlarının toplamı 1980 yılı itibariyle verilmiştir. MERCOSUR'un ortaya çıkışıyla birlikte enerji tüketiminde meydana gelen artış, ülkelerin gümrük Birliğine girişle beraber tekrar yükselmiş ve 90'lı yıllardan önce oldukça düşük olan enerji tüketimi gümrük Birliğine girişle birlikte yükselmiş dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişinde etkili olan ülkelerin fiziki alt yapılarında meydana gelen gelişme, 1995 yılından sonra doğrudan yabancı yatırımlardaki artışı tetiklemiştir.

Şekil 2.14: MERCOSUR Ülkelerinde Enflasyon Oranlarındaki Değişme

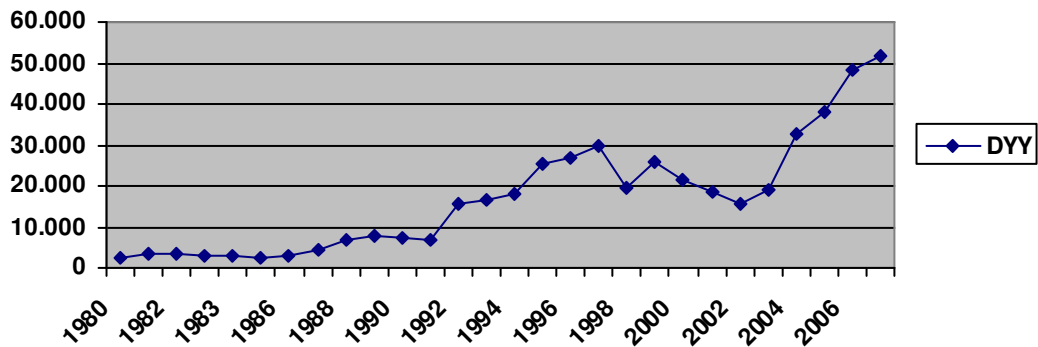
Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.14’de MERCOSUR ülkelerinin enflasyon değişim oranlarının toplamı 1980 yılı itibariyle verilmiştir. Ekonomik istikrarsızlığın göstergesi olan enflasyon oranlarındaki değişmelere bakıldığında MERCOSUR’un 1991 yılında ortaya çıkışından sonra istikrarlı bir seyir göstermiştir ve doğrudan yabancı yatırımların ülkelere girişinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.

2.6.3. ASEAN ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

1961 yılında Malezya, Filipinler, Tayland, Singapur ve Endonezya tarafından imzalanan Bangkok Bildirisi ile ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimi teşvik etmek ve bu alanlarda üye ülkeler arasında işbirliği tesis etmek amacıyla kurulan Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (Association Of South East Asian Nations-ASEAN)’ne çeşitli sebepler yüzünden altı yıl boyunca işlerlik kazandırılmamıştır. Bölge içi ticareti arttırmak için uygulamaya konulan Tercihli Tarife Anlaşması (Preferential Trade Agreement – PTA) 1977 yılında imzalanarak yürürlüğe konmuştur. PTA’na göre belirli bir takvime bağlı olarak ürün bazında uygulanan tarife indirimlerinin kapsamı, 1987 yılında genişletilmiştir. ASEAN’ın 1992 yılında, yabancı yatırım çekme amacıyla, oluşturduğu ASEAN Serbest Ticaret Alanı ve Ortak Etkin Tercihli Tarife Sistemi (CEPT) bölgedeki ilk ekonomik entegrasyon olma özelliği taşımaktadır (DEİK, 2008:2).

Şekil 2.15: ASEAN Ülkelerine Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyon \$)

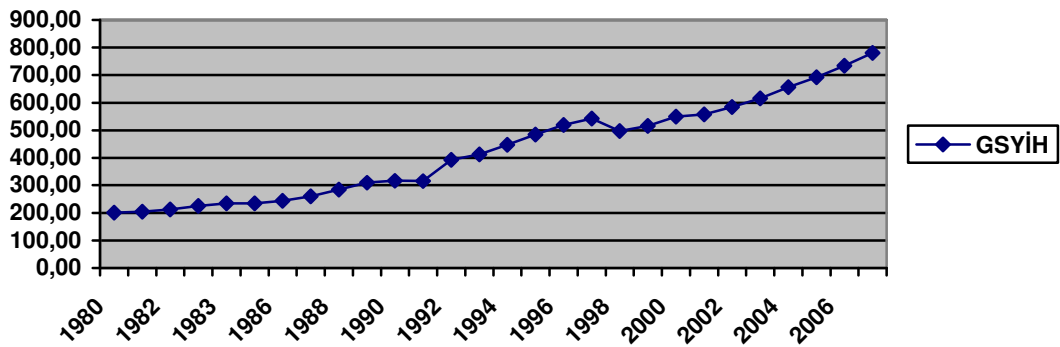

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.15’de ASEAN ülkelerinin doğrudan yabancı yatırım girişlerinin toplamı 1980 yılı itibariyle verilmiştir. Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin seyrine bakıldığında, 1992 yılında ASEAN serbest ticaret alanının oluşmasıyla birlikte doğrudan yabancı yatırım girişlerinde önemli bir artış meydana gelmiş 1997 yılına kadar devam etmiştir. 1998 yılında ortaya çıkan Asya kriziyle birlikte doğrudan yabancı yatırım girişlerinin azaldığı ancak 1999 yılında tekrar artmaya başladığı gözükmemektedir. İlerleyen yıllarda özellikle 2002 yılında dünya genelindeki finansal kriz nedeniyle doğrudan yabancı yatırım girişlerinde azalmalar gerçekleşmiş, 2004 yılı itibariyle doğrudan yabancı yatırım girişleri yükselmiş ve son yıllarda Hizmetler ve Yatırım alanlarında entegrasyon girişimlerinde bulunulmasıyla birlikte doğrudan yabancı yatırım girişlerinde ciddi artışlar gözlenmiştir 2007 yılında maksimum seviyeye ulaşmıştır (DEİK, 2008:3).

Doğrudan yabancı yatırım girişlerinde etkili olan entegrasyon hareketlerinin yanı sıra makro ekonomik göstergelerin yıllar itibariyle değişimlerine bakılarak doğrudan yabancı yatırım ve makro ekonomik göstergelerin aralarındaki ilişki aşağıdaki şekillerde gözlemlenmektedir.

Şekil 2.16: ASEAN Ülkelerinde GSYİH (Milyar \$)

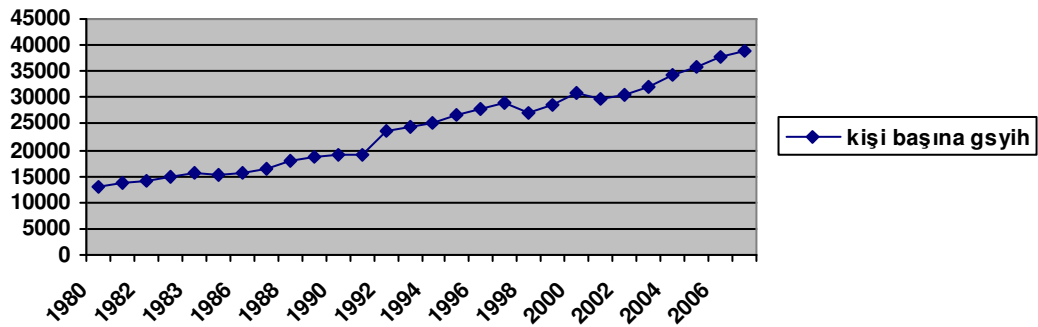

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.16’da ASEAN ülkelerinin 1980 yılından itibaren verilmiştir. 90’lı yıllara geçildiğinde 1998 yılına kadar istikrarlı bir artış gözlenmiştir. 1998 yılında Asya kriziyle birlikte azalış meydana gelmiş ancak etki kısa sürmüş 1999 yılından

itibaren tekrar artış meydana gelmiştir. Doğrudan yabancı yatırım girişlerinde 1992 yılında ASEAN serbest ticaret anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra ve özellikle son yıllarda gerçekleşen artışla, GSYİH’ da meydana gelen artış paralellik göstermektedir.

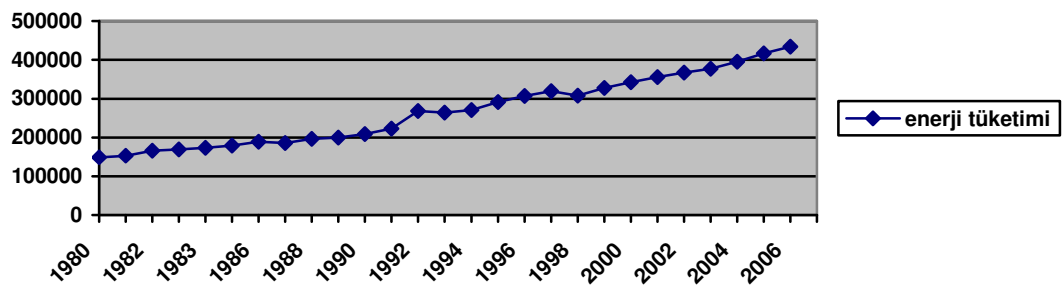
Şekil 2.17: ASEAN Ülkelerinde Kişi Başına Düşen GSYİH (ABD Doları)

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.17’de ASEAN ülkelerinin pazar genişliğini gösteren kişi başına GSYİH toplamı 1980 yılından itibaren verilmiştir. 1990 yılından sonra ASEAN Serbest Ticaret Alanı’nın oluşturulmasıyla birlikte kişi başına GSYİH yani ülkelerin pazar genişliği artmış, özellikle 2004 yılından sonra önemli artışlar gözlenmiştir. Böylece ülkelerin pazar genişliğini gösteren kişi başına GSYİH’ daki artışın doğrudan yabancı yatırım girişlerindeki artışla paralel olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

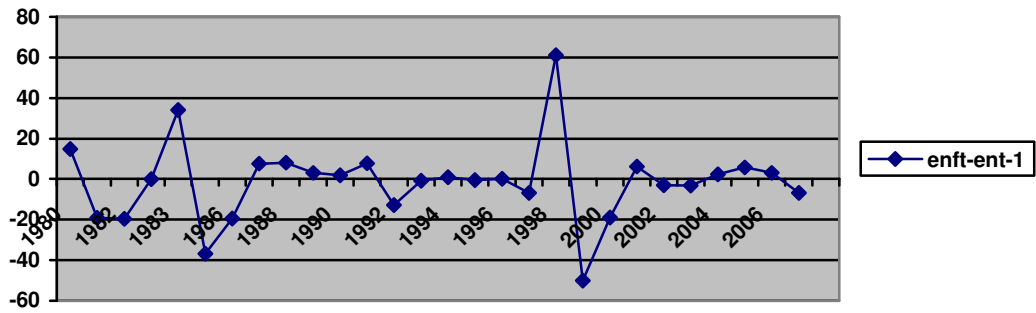
Şekil 2.18: ASEAN Ülkelerinde Enerji Tüketimi

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.18’de ASEAN ülkelerinin fiziki altyapılarının gelişiminin göstergesi olan enerji tüketimleri toplamı 1980 yılından itibaren verilmiştir. 1992 yılında sonra enerji tüketiminde önemli artışlar gözükmeye başlamış ve 2006 yılına kadar istikrarlı bir yükseliş göstermiş 2006 yılında da en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Böylece ülkelerin enerji tüketiminin 1992 yılından sonra ve özellikle son yıllardaki doğrudan yabancı yatırım girişlerindeki artışla paralellik gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

Şekil 2.19: ASEAN Ülkelerinde Enflasyon Oranlarındaki Değişme

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

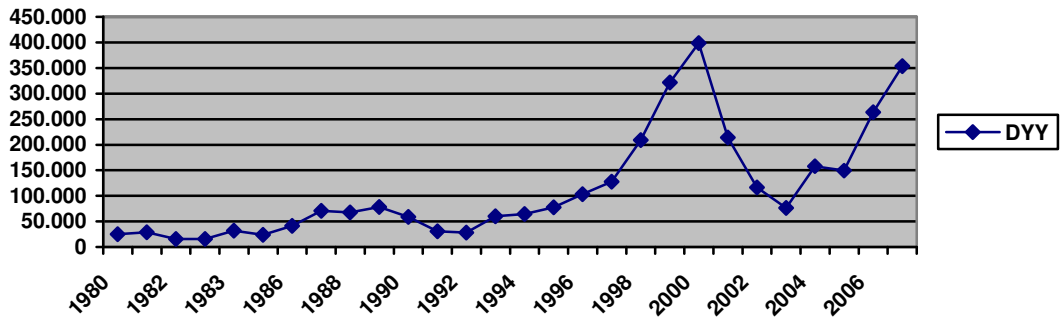
Şekil 2.19’da ekonomik istikrarsızlığın önemli göstergelerinden biri olan enflasyon oranlarındaki değişme oranları verilmiştir. ASEAN bölgesinde 1992 yılına kadar enflasyon oranlarındaki değişme dalgalı bir seyir izlemiştir. 1992 yılından, Asya krizinin baş gösterdiği 1998 yılına kadar istikrarlı bir seyir izlemiştir 1998 yılında istikrarsızlık yüksek oranlara çıkmış bir sonraki yılda ise tekrar düşüşe geçmiştir. 2002 yılından sonra ise büyük bir istikrarsızlık gözlenmemiştir. Doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişinde etkili olan ekonomik istikrarsızlık 2002 yılı itibariyle önemli bir değişme göstermediğinden ve yabancı yatırımcılar tarafından olumsuz bir beklentiye neden olmadığından dolayı özellikle 2004 yılı itibariyle doğrudan yabancı yatırım girişlerindeki artışta ekonomik istikrarın etkili olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

2.6.4. NAFTA’da Doğrudan Yabancılar Yatırım

Amerika kıtasında ortaya çıkan iktisadi bütünleşmelerden biri de, Kanada ile ABD arasında, 1989 yılında oluşturulan Kanada-ABD Serbest Ticaret Anlaşması (CUSFTA)’dır. CUSFTA ile ABD-Kanada arası ticarete uygulanan tarife

oranlarının karşılıklı olarak indirilmesi öngörülmüştür. Anlaşma ayrıca, doğrudan yatırımlarda ayrımcılığın karşılıklı olarak azaltılmasını ve doğrudan yatırım izinlerinin genişletilmesini kapsamaktaydı. Kanada ile ABD arasında kurulan ikili ticaret ilişkilerine, 1992 yılında Meksika'nın da dâhil olmasıyla Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ortaya çıkmıştır. NAFTA, 1 Ocak 1994 itibariyle yürürlüğe girmiştir.

Şekil 2.20: NAFTA Ülkelerine Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyon \$)

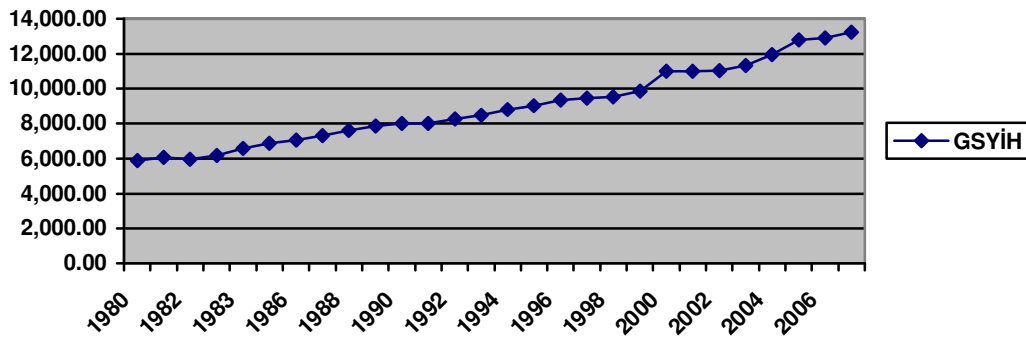

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.20’de NAFTA ülkelerinin doğrudan yabancı yatırım girişlerinin toplamı 1980 yılı itibariyle verilmiştir. Genel olarak doğrudan yabancı yatırım girişlerinin seyrine bakıldığında 2000-2004 arası yıllar hariç istikrarlı bir şekilde yer yıl artış görülmektedir. Yıllar itibariyle bakıldığında, Kanada – ABD Serbest Ticaret Anlaşmasının imzalandığı 1989’dan sonra doğrudan yabancı yatırım girişlerinde artış gözlenmektedir. 1991 yılında doğrudan yabancı yatırım girişlerinde tekrar düşüş yaşanmış, 1994 yılında NAFTA’nın yürürlüğe girmesiyle doğrudan yabancı yatırım girişlerinde 2000 yılına kadar dikkat çekici bir artış gözükmemiştir. 2000 yılından sonra fiziksel yatırımların yavaşlamaya başladığı ABD’de 11 Eylül sonrası hisse senetleri piyasasında düşme ve dalgalanmalar hızlanmıştır. Enron, Tyco ve World.Com gibi şirket skandalları ABD ekonomisinde belirsizliğin hakim olmasına ve büyümenin ivme kaybetmesine neden olmuştur. Bu durum firmaların istihdam ve yatırım arttırma yönünde bir eğilime girmelerini güçleştirmiştir (Çalışkan, 2003:3). Bu durumdan dolayı dünya genelinde ortaya çıkan finansal kriz nedeniyle doğrudan yabancı yatırım girişlerinde ciddi miktarlarda düşüş gözlenmiştir. Dünya genelinde

karlılık oranlarının yükseldiği 2005 yılında ise tekrar doğrudan yabancı yatırım girişleri yükselişe geçmiş, 2007 yılında yine dikkat çekici bir artış ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak ülkelerin gerçekleşen doğrudan yatırım girişlerinin nedenleri arasında NAFTA'ya üyeliğin büyük bir etki yarattığı gözlenememiştir. Doğrudan yabancı yatırım girişlerinde ortaya çıkan artışların diğer makro ekonomik göstergelerle ilişkisini ortaya koymak amacıyla diğer makro ekonomik göstergeler incelenecektir.

Şekil 2.21: NAFTA Ülkelerinde GSYİH (Milyar \$)

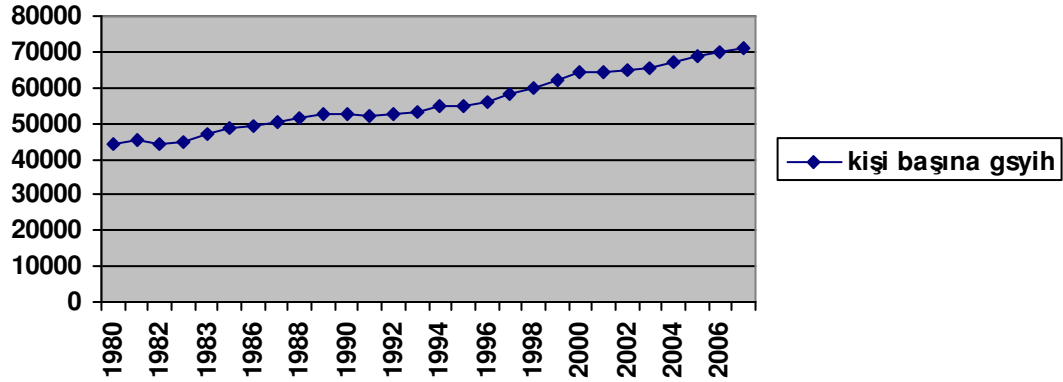
Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.21’de NAFTA ülkelerinin GSYİH oranlarının toplamı 1980 yılından itibaren verilmiştir. Genel olarak GSYİH seyrine bakılacak olursa 1980 yılı itibariyle istikrarlı bir şekilde GSYİH oranlarının yükseldiği gözlenmektedir. Yalnızca 2001 yılında finansal kriz büyümenin ivme kaybetmesine neden olmuştur ve firmaların yatırım arttırma yönünde bir eğilime girmelerini engellemiştir.

Bu durumun sonucunda 2000 yılında maksimum seviyede olan doğrudan yabancı yatırım girişleri 2001 yılında büyük bir azalmayla karşı karşıya kalmıştır. 2004 yılına kadar büyüme hızındaki yavaşlama doğrudan yabancı girişlerinde azalmayı beraberinde getirmiştir.

2005 yılından sonra dünya genelinde karlılık oranlarının artmasıyla birlikte GSYİH oranlarındaki artış dikkat çekici olmuş ve doğrudan yabancı yatırım girişlerinde de dikkat çekici artışlar meydana gelmiştir.

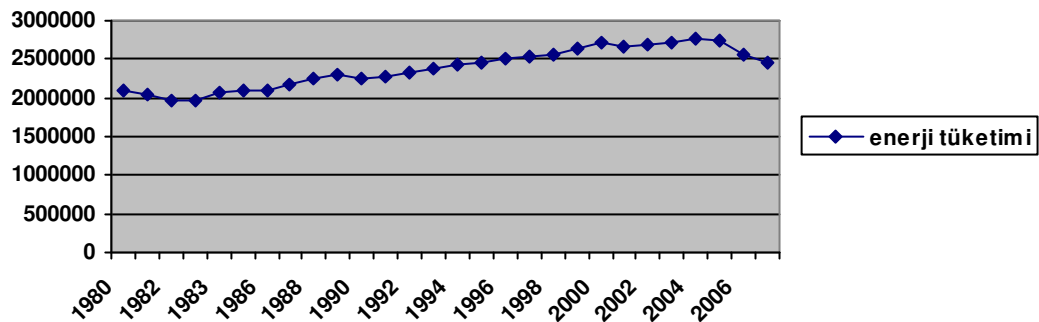
Şekil 2.22: NAFTA Ülkelerinde Kişi Başına Düşen GSYİH (ABD Doları)

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.22’de NAFTA ülkelerinin pazar genişliğini gösteren kişi başına GSYİH oranlarının toplamı 1980 yılı itibariyle verilmiştir. NAFTA ülkelerinde kişi başına GSYİH oranlarının istikrarlı bir şekilde yükseldiği gözükmemektedir. Doğrudan yabancı yatırımın ülkeye girişinde önemli bir etkiye sahip olan pazar genişliği NAFTA ülkelerinde istikrarlı bir şekilde artış göstermiş ve doğal olarak NAFTA ülkelerine her yıl düzenli olarak doğrudan yabancı yatırım girişleri gerçekleşmiştir.

Şekil 2.23: NAFTA Ülkelerinde Enerji Tüketimi

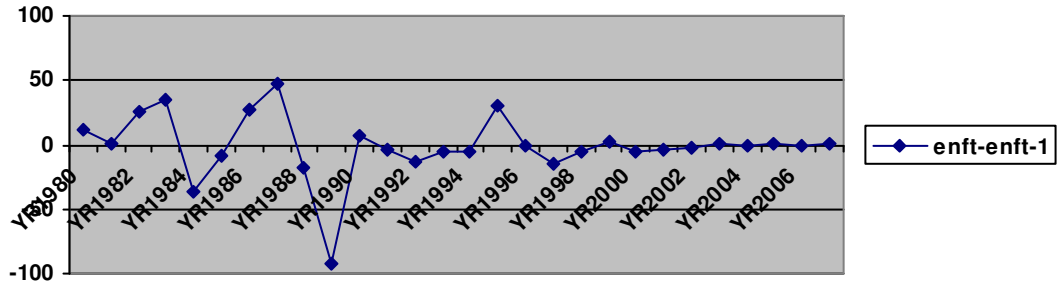

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.23’de ülkelerin fiziki alt yapılarının gelişiminin göstergesi olan enerji tüketim oranlarının toplamı 1980 yılı itibariyle verilmiştir. Genel olarak enerji tüketim oranları yüksek miktarlarda seyretmiş ve sürekli artış göstermiştir. Doğrudan yabancı yatırımın ülkeye girişinde önemli bir etkiye sahip olan fiziki alt yapının

sürekli gelişim göstermesi, NAFTA ülkelerindeki düzenli olarak gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım girişlerini açıklamaktadır.

Şekil 2.24: NAFTA Ülkelerinde Enflasyon Oranlarındaki Değişme

Kaynak: WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim tarihi: 20.11.2009).

Şekil 2.24’de ülkelerin ekonomik istikrarsızlığının göstergelerinden biri olan enflasyon oranlarındaki değişim oranlarının toplamı 1980 yılı itibariyle verilmiştir. 2000’li yıllar öncesinde özellikle Meksika’da enflasyon oranlarındaki istikrarsızlık nedeniyle, enflasyon oranlarında dalgalanmalar gözükmemektedir. Meksika 1994 yılında NAFTA’ya üyeliğiyle birlikte ilerleyen yıllarda özellikle 2000’li yıllarda enflasyon oranlarındaki değişimlerde istikrar sağlamış ve genel olarak NAFTA ülkelerinde ekonomik istikrarın sağlandığı gözlenmiştir.

3. EKONOMİK ENTEGRASYONUN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Bu bölümde seçilmiş ülkelerin bölgesel ekonomik entegrasyon anlaşmalarına üyelikleri sonucunda yabancı yatırımlarında meydana gelen değişiklikler ortaya konulacaktır. İlk olarak, iktisadi entegrasyona üyeliğin doğrudan yabancı yatırım girişleriyle ilişkisini ayrıntılı bir biçimde ortaya koyan literatür taraması verilecektir.

3.1. Literatür Taraması

İktisadi entegrasyonun incelendiği çalışmalarda öncelikli olarak ticaret anlaşmalarının doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Doğrudan yatırım olgusunu tanımlamaya yönelik bu çalışmalarda, doğrudan yatırım akımlarını etkileyen faktörler arasında, pazar büyüklüğü, iktisadi büyüme oranı, işgücü maliyeti, döviz kuru, vergi, dışa açıklık ve mali teşvikler sayılabilmektedir. Doğrudan yatırımları etkileyen iktisadi faktörlerin yanında, siyasi istikrar, yatırım ortamına ilişkin uluslararası anlaşmalar, bölgesel ticaret anlaşmaları ve özelleştirme politikalarının doğrudan yatırım akımları üzerinde önemli etkileri olduğu vurgulanmaktadır. Ticaret anlaşmalarının doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda genel olarak; resmi bölgesel entegrasyon anlaşmalarının bölgesel ticareti ve DYY'ı canlandırdığı vurgulanmıştır. Resmi anlaşmalar sonucu bölgesel hükümetlerin piyasa politikalarına uyacağı taahhüdü vermesiyle yatırımcıların güveni kazanılmış ve bölge içi ve dışından yatırımlar artmıştır. Aynı şekilde, ticaret engellerinin sınırlandırılması piyasaların derinliğini arttırıp bu piyasaları yabancı yatırımcılar için cazip hale getirmiştir.

Literatürde yapılan çalışmaları incelerken; öncelikle AB üyeliği sonucunda doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen değişiklikleri konu alan çalışmalara bakmak gerekir. Holland ve Pain (1998) çalışmasında, AB'ye aday ülkeler ile Hırvatistan da Avrupa Birliği sürecinde doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen gelişmelerin nedenlerini araştırmışlardır. 1992-1996 yıllarını kapsayan, Avrupa Birliği sürecindeki 10 ülke ile Hırvatistan'ın ele alındığı çalışmada panel veri

yöntemi kullanılmıştır. Adı geçen iktisatçılar özelleştirme, yatırım riski ve Avrupa bütünleşmesine yakınlık gibi faktörlerin doğrudan yatırım girişlerinin gelişimi üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlar ve Avrupa Birliği'ne taraf ülkelere coğrafi yakınlığı bulunan ve Avrupa birliği'ne taraf ülkelerle ortak coğrafi sınırlara sahip olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin diğer ülkelere göre daha fazla doğrudan yatırım çektiğini ifade etmişlerdir.

Martin ve Turrion (2003), tarafından yapılan çalışmada da, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde, Avrupa Birliği sürecinde doğrudan yatırımlarda gerçekleşen artış nedenleri araştırılmıştır. 1992-1999 yıllarını kapsayan ve 10 Merkez ve Doğu Avrupa ülkesinin ele alındığı çalışmada panel veri yöntemini kullanılmıştır. Sonuç olarak 1990'lı yıllar boyunca Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerine yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında hızlı bir artış olduğu belirtilmiştir. Bunun nedenleri olarak da işgücünün nispi olarak daha bol olması ve bunun sonucu olarak işgücü maliyetindeki avantajlar, Birliğin daha gelişmiş olan ülkelere coğrafi olarak yakınlıkları gibi faktörler sıralanmıştır.

Bevan, Estrin ve Grappe (2001), Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde, Avrupa Birliği bütünleşme sürecinin doğrudan yatırımlar üzerinde yarattığı etkinin nedenlerini araştırmışlardır. 1994-2000 yıllarını kapsayan ve Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin ele alındığı çalışmada panel veri yöntemi kullanılmıştır. Bu iktisatçılar doğrudan yatırım akımlarını incelerken, Martin ve Turrion'nun çalışmasında olduğu gibi düşük işgücü maliyetleri, doymamış büyük bir pazarın varlığı, Avrupa bütünleşmesine coğrafi yakınlık gibi faktörleri ele almışlar ve farklı olarak, Almanya ve Avusturya'nın bölgedeki ağırlığı ile coğrafi ve kültürel yakınlığın doğrudan yatırımları olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Adı geçen yazarlar Avrupa Birliği genişleme sürecinin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine gelen doğrudan yatırımları önemli oranda arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Sousa ve Lochard (2004), 13 AB üyesi ve 7 AB dışı olmak üzere toplam 20 OECD ülkesi için, 1982-2001 döneminde oluşturdukları modeli OLS yöntemi ile inceleyerek Avrupa bütünleşmesinin doğrudan yatırım hareketleri üzerine etkilerini analiz etmişlerdir. Onlar da Avrupa bütünleşmesi ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine

doğrudan yatırım girişlerinde artış yaşanmasını beklediklerini ifade etmişlerdir. Bu beklentinin ortaya çıkmasının sebebi ise, Sousa ve Lochard'ın ekonometrik analizlerine göre, Avrupa bütünleşmesine taraf olan ülkeye, bütünleşme ülkelerinden gelen doğrudan yatırımların % 34 oranında artış göstermesidir. Ayrıca, bütünleşme sonrasında Avrupa bütünleşmesi dışındaki ülkelere bütünleşmeye yeni katılan ülkelere doğrudan yatırım girişleri % 70 oranında artış göstermektedir. Sousa ve Lochard, diğer çalışmalardan farklı olarak Avrupa bütünleşmesinde parasal birliğin doğrudan yatırımlara etkisini de ele almış ve bütünleşme sürecinde parasal birliğe taraf olan üyeler arasındaki doğrudan yatırımların parasal birliğe taraf olmayan üyeler arasındaki doğrudan yatırımlara göre % 95 daha fazla artış gösterdiği sonucuna varmıştır.

NAFTA ve doğrudan yatırımlar üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında; Sanchez ve Karp (2000), NAFTA'ya üyeliğin Meksika'nın DYY'ları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. NAFTA'nın ilk altı yılını baz alan çalışmada, oluşturdukları modeli OLS yöntemi ile tahmin edip NAFTA için kullandıkları kukla değişkenin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuşlardır. NAFTA'ya üyelikle birlikte Meksika'ya yapılan doğrudan yatırım girişlerinde önemli artışlar gözlemlendiğini ve DYY'ların dış ticarete önemli bir rol üstlenmeye başladığını belirtmişlerdir. Bu durumun ortaya çıkışındaki sebep olarak Meksika'nın ABD ve Kanada'dan çektiği yatırımlar ayrıca bunun yanı sıra birlik dışından çektiği yatırımlar da gösterilmiştir. NAFTA'nın bir üye ülke üzerine etkilerinin incelendiği bu çalışmada, DYY'ların yanı sıra; dış ticaret, verimlilik, ücretler, istihdam ve çıktı düzeyi gibi faktörler üzerindeki etkisi de incelenmiştir. NAFTA'nın dış ticaret ve DYY'lar üzerinde önemli etkileri olmasına rağmen, ücretler ve çıktı düzeyinde önemli bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

MacDermott (2002), NAFTA içindeki yatırımlarla ilgilenmiştir. NAFTA ile DYY arasındaki ilişkiyi araştırmak için 1982-1997 yılları arasında OECD ülkelerinden NAFTA ülkelerine gelen DYY 'ı ele alan çalışmada panel veri yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada NAFTA ülkelerine DYY akımlarının arttığını destekleyecek, Sanchez ve Karp (2000)'ın çalışmalarıyla benzer bulgulara ulaşılmıştır.

Ayrıca, ülkelerdeki ekonominin büyüklüğünün DYY'ların artışıyla ilişkili olduğu ve yatırımların daha fazla komşu ülkelere yapıldığı ortaya koyulmuştur

Walldkirch (2003), Meksika'nın NAFTA'ya üyeliği sonucunda doğrudan yatırımlarında meydana gelen artışın nedenlerini araştırmıştır. 1980-1998 yıllarını kapsayan ve Meksika'nın ele alındığı çalışmada panel veri yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak Meksika'nın NAFTA'ya üyeliği ile birlikte DYY'larında artış meydana geldiğini belirtmiştir. Bu artışların meydana gelmesinin nedenini açıklarken; Meksika'nın bütünleşen alan içinden çektiği yatırımları vurgulamış, özellikle ABD ve Kanada'dan çektiği doğrudan yatırımlarda önemli bir artış görüldüğünü tespit etmiştir. Walldkirch, DYY'larda meydana gelen artışla ilgili olarak aynı zamanda ülkenin uyguladığı makro ekonomik politikalara, ABD pazarına yakınlığına ve ucuz işgücü deposu olmasına dikkat çekmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonun, coğrafi yakınlık olmadığı durumlarda başarısız sonuçlar doğurabileceğinin de altını çizmiştir. Sonuç olarak Meksika 'nın DYY'larında meydana gelen artışın ABD ve Kanada kaynaklı olduğunu vurgulamıştır.

Levy, Stein ve Daude (2004), Meksika'nın bütünleşmeye taraf olmasının doğrudan yatırımlar üzerinde yarattığı etkiyi araştırmışlardır. 1982-1998 yıllarını kapsayan ve OECD ve OECD harici ülkelerin ele alındığı çalışmada panel veri yöntemi kullanılmıştır. Yukarıdaki çalışmalarda olduğu gibi, bölgesel ticaret anlaşmalarına üyeliğin doğrudan yatırımlarda olumlu etkilere neden olduğunu söylemişlerdir. Ancak farklı olarak bu artışın gerçekleşmesinde bölgesel ticaret anlaşmalarına üyeliğin yanı sıra; ticaret/GSMH oranı yüksekliğinin (dışa açıklık), ülkelerin benzer sermaye/işgücü yapısına sahip olmasının, yatırım ortamının cazip olmasının ve pazar büyüklüğünün önemli olduğunu savunmuşlardır.

Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırımlar ve entegrasyon arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmalara bakıldığında ise; Halıcıoğlu (1997); 1987-1995 yıllarını kapsayan çalışmada, Türkiye-AB gümrük birliğinin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki muhtemel etkisini araştırmıştır. AB'ye tam üyelik başvurusunun etkisini ölçmeyi hedefleyen kukla değişken 'AB etkisi' katsayısının

işareti ve büyüklüğü bölgelere göre farklılık göstermiştir. Çalışmada, gümrük birliğinin İspanya gibi örneklerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırmasına rağmen, Türkiye örneğinde istikrarsızlık faktöründen dolayı mühim bir doğrudan yabancı sermaye yatırımı artışı beklenemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada, DYY yapma eğiliminin belirlenmesinde; ülkelerin ekonomik ve siyasal istikrarsızlık göstergesi olan enflasyon oranlarının ‘istikrarsızlık etkisi’ nin yanı sıra koruma katsayısı ‘koruma etkisi’ ile ÇUŞ’ların ürettikleri mallara olan talebin göstergesi olan GSYİH katsayısı da ‘iç talep düzeyi etkisi’ önemli rol oynamaktadır.

Başar ve Tosunoğlu (2006), Avrupa Birliğine üyeliğin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artıracığı hipotezini Avrupa Birliğine yeni üye olan ülkeler ve aday ülkeler üzerinde test etmişler ve Türkiye için Halıcıoğlu’yla benzer sonuçlara ulaşmışlardır. 1993-2003 yıllarını kapsayan çalışmada, panel veri metoduyla tahmin edilen üç model kullanılmış ve modellere Avrupa birliği üyeliği için kukla değişken eklenmiştir. Analizler sonucunda her üç modelde Avrupa Birliği üyeliği ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki pozitif anlamlı ilişki sadece Letonya için bulunmuştur. Slovakya, Slovenya ve Türkiye’nin katsayıları ise anlamlı ve negatif bulunmuştur. Adı geçen iktisatçılar bu sonuçlarla karşılaştırılmasındaki en önemli etkenin, ülkelerin sahip olduğu ekonomik yapı olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle Türkiye’nin AB’ye aday ülkeler arasında rakipleriyle karşılaştırıldığında daha iyi koşullara sahip olduğuna ancak DYY girişini ciddi bir şekilde engelleyen şu faktörlere dikkat çekmişlerdir. Enflasyon, yüksek oranlı dış borçlar ve dış açık. Çalışmanın sonucunda DYY çeken ve iten en önemli faktörün makro ekonomik istikrarsızlık olduğu belirtilmiştir.

Karaege (2006) ise, 1980 sonrası Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımın etkenlerini ve gelişmesini araştırmaktadır. Bu nedenle öncelikle Türkiye’deki yetersiz doğrudan yabancı sermayenin nedenleri üzerinde, ikinci olarak da bu faktörlerin AB üye ve adaylarında yabancı sermaye etkenleriyle karşılaştırılması üzerinde durmuştur. Karşılaştırmalı vaka araştırması bulgularına dayanarak yapılan analiz, Türkiye’de siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın, yasal mevzuatın, idari

prosedürlerin ve yolsuzluğun yabancı yatırımcılar için uygun bir yatırım ortamı yaratmaya yönelik önemli engeller olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, mali tablolarındaki şeffaflık sorunu ve uluslararası muhasebe yönetmeliğinin uygulanmamasının; şirketler bazında yabancı yatırımlar için önemli engel teşkil ettiğini belirtmiştir. 2005 yılı itibariyle Türkiye’de artan doğrudan yabancı sermayenin Avrupa Birliği ile geliştirilen ilişkilere ve iyi işleyen özelleştirme programına bağlı olduğunu ortaya koymuştur.

3.2. Model

DYY’ın belirleyicileri konusunda literatürde ampirik düzeyde yapılmış önemli çalışmalar vardır. Bu çalışmada mevcut literatür takip edilmiş, öncelikle ülkelerin ekonomik entegrasyon girişimleri sonucunda doğrudan yabancı yatırımlarında meydana gelen değişimler nedeniyle, ülkelerin üye olduğu bölgesel ekonomik entegrasyon anlaşmaları, DYY’ların belirleyicileri arasında gösterilmiştir. Bunun yanı sıra ülkelerin pazar genişliğini gösteren GSYİH, ihracat ve DYY’ın ülkeye girişinde önemli bir etkiye sahip olan ekonomik istikrarsızlık modelin oluşturulmasında kullanılan değişkenlerdir.

Modelde kullanılan değişkenler aşağıdaki kısaltmalarla gösterilmiştir:

DYYit= Doğrudan Yabancı Yatırım

İHRit=İhracat

GSYİHit=Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

Eİit=Ekonomik İstikrarsızlık

Dit=Gümrük Birliğini (ekonomik entegrasyonu) ifade eden kukla değişkendir. AB grubunda: Türkiye için 1996 öncesi 0, 1996 ve sonrası içinse 1’dir. Bulgaristan, Romanya için 2007 öncesi için 0, 2007 sonrası için 1’dir. Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya Cumhuriyeti, Litvanya Cumhuriyeti, Malta, Polonya, Slovenya için 2004 öncesi için 0,2004 ve sonrası içinse 1’dir. NAFTA grubunda: 1994 öncesi

0, 1994 ve sonrası 1'dir. ASEAN grubunda: 1992 öncesi 0, 1992 sonrası 1'dir. MERCOSUR grubunda: 1995 öncesi 0, 1995 ve sonrası 1'dir.

Doğrudan yabancı yatırım modelini tahmin etmek için kullanılan değişkenlerin zaman ve kesit boyutları şöyledir:

AB için: $t=15$ ve $i=11$

NAFTA için: $t=28$ $i=3$

ASEAN için: $t=28$ $i=5$

MERCOSUR için: $t=28$ $i=4$

$$DYY_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \dot{IHR}_{it} + \alpha_2 GSY\dot{I}H_{it} + \alpha_3 El_{it} + \alpha_4 D_{it} + u_{it} \quad t=1, \dots, T; \quad i=1, \dots, N$$

Modelin oluşturulabilmesi için, birçok çalışmadan yararlanılmıştır. Modelde doğrudan yabancı yatırımları açıklayıcı değişkenler arasında gösterilen GSYİH değişkeni için Schneider ve Frey (1985)'in çalışması, İHR değişkeni için Billington (1999)'nun çalışması, El değişkeni için Çeştepe ve Vergil (2004)'in çalışması, ENT değişkeni için Levy, Stein ve Daude (2004)'nin çalışması temel alınmıştır.

Değişkenlerin belirlenmesi için yararlanılan çalışmalarda değişkenlerin beklenen istatistikî değerleri aşağıda gösterilmektedir:

GSYİH: DYY'yi etkileyen faktörler denkleminde GSYİH'nin beklenen işareti pozitifdir. GSYİH ev sahibi ülkenin piyasa büyüklüğünü temsil etmektedir. Piyasası büyük olan ev sahibi ülkeye gelen DYY'nin satışları yüksek olacağından ve yabancı firmalar ölçek ekonomilerinden faydalanabileceğinden dolayı GSYİH ile DYY girişleri arasında pozitif bir ilişki beklenmektedir. Yüksek GSYİH değeri aynı zamanda ev sahibi ülkenin gelişmiş altyapısına da işaret edebileceğinden, pozitif ilişki tahmini kuvvetlenmektedir. Schneider ve Frey (1985), geliştirdikleri bir politiko-ekonomik modeli 54 gelişmekte olan ülke üzerinde test etmişler ve bu ülkelerde DYY'nin ekonomik ve politik faktörler tarafından eşanlı olarak belirlendiği

sonucuna varmışlardır ve bu çalışmada GSYİH, DYY'ı etkileyen önemli bir faktör olarak bulunmuştur.

Eİ: enflasyon oranındaki artış, ülkedeki makro ekonomik istikrarın bozulduğunu, hükümetlerin ödemeler dengesini kontrol etmede ve para arzını ayarlama yetersiz kaldıklarını veya isteksiz olduklarını göstermektedir. Çeştepe ve Vergil (2004), alıcı ülkede ekonomik ve politik istikrarın DYY üzerindeki etkisi ve bu etkinin gelişmişlik düzeylerine göre ülke grupları arasında farklılık gösterip göstermediğini test etmişlerdir. Genel olarak 1994-2001 döneminde, 10 gelişmiş ve 18 gelişmekte olan ülke için sabit etkiler panel veri tahminleri yapılmıştır. Çalışmada enflasyon değişme oranındaki artış ülkedeki ekonomik istikrarsızlığı arttığını gösterdiğinden, söz konusu değişkenin DYY üzerine negatif etkisi beklenmektedir ve yapılan tahminler sonucu ekonomik istikrar faktörünün gelişmiş ülkelerde önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

D: Ülkeler arasında gerçekleştirilen ekonomik entegrasyonu (bölgesel ticaret anlaşmalarını) ifade eden kukla değişkendir. Ülkenin güçlü ve etkin bir iktisadi bütünleşmeye taraf olması, ülke hakkında iyimser beklentileri güçlendirir. Beklentilerin olumlu yönde gelişmesi, ülkenin uluslararası ticaretten ve uluslararası yatırımlardan daha fazla pay almasını sağlar. Ayrıca, ülke içinde oluşan rekabet ortamı ve ölçek ekonomileri, kaynak kullanım verimliliğinde iyileşmeye yol açar ve ülkeyi yatırım ortamı açısından cazip bir konuma getirir. Bu sebeplerden dolayı kukla değişkenin DYY'lar üzerinde pozitif etki yaratması beklenmektedir. Levy, Stein ve Daude (2004), OECD ve OECD harici ülkelerin 1982-1998 yılları arasında bölgesel ticaret anlaşmalarının DYY'lar üzerindeki etkisini araştırmışlar ve ticaret/GSMH oranının yüksekliğine (dışa açıklığa), ülkelerin benzer sermaye/işgücü yapısına, yatırım ortamının cazip olmasına ve pazar büyüklüğüne bağlı olarak bölgesel ticaret anlaşmalarına üyelik sonucunda DYY'larda artış meydana geldiğini belirtmişlerdir.

İHR: Doğrudan yabancı yatırımları arttırmaya yönelik politikaların temel amacı ulusal ekonomiyi canlandırmaktır. Bu amacın gerçekleşme kanallarından biride ihracat kanalıdır. Çünkü büyümenin önemli bir ayağı ihracat ürünlerinin

çeşitlendirilmesi, dış piyasalarda rekaber edilebilirlik ve yeniliklerin kovalanmasıdır. Sonuç olarak büyük ölçüde yeni bir ürün veya yeni bir üretim tekniği şeklinde ülkeye giren yabancı sermayeye katkıda bulanağı ortadadır. Dolayısıyla ihracat ile doğrudan yabancı yatırım akışı arasında ilişki bulunacağı açıktır (Karagöz ve Karagöz, 2006: 119). Billington (1999) gelişmiş yedi ülkeye (Amerika, Japonya, Fransa, Almanya, Avustralya, Kanada, İngiltere) gelen DYY üzerinde etkili olan faktörleri incelediği çalışmada, ihracat'ın DYY üzerinde anlamlı pozitif etkisi yaratığı sonucuna ulaşmıştır.

3.3. Veriler

Ekonomik entegrasyonun doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini panel veri yöntemiyle tahmin edebilmek için seçilen uluslararası ekonomik birleşmeler: Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA), Güney Doğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN), Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR)'dır. Özellikle bu birleşmelerin seçilmesindeki neden ise doğrudan yabancı yatırımların yoğun olarak gerçekleştiği uluslararası ekonomik birleşmeler olmaları ve birleşmelere üye ülkelerle ilgili veri sıkıntısının olmamasıdır.

AB grubu için seçilen ülkeler: Seçilmiş ülkelerin başında birliğe tam üyeliğinin olası etkisini ortaya koymak üzere seçilen Türkiye, Türkiye'nin doğrudan yatırım çekme konusunda rakipleri olarak gösterilen ve birliğe tam üyelikle beraber doğrudan yabancı yatırım girişlerinde önemli değişimler meydana gelen gelişmekte olan ülkeler; Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya Cumhuriyeti, Litvanya Cumhuriyeti, Malta, Polonya, Romanya, Slovenya seçilmiştir ve 1993-2007 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Doğrudan yabancı yatırım verileri Worldbank (Dünya Bankası) World Development Indicators veri tabanından cari fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden elde edilmiştir. Gayri safi yurt içi hasıla ve ihracat verileri Worldbank veri tabanından sabit fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden elde edilmiştir. Ekonomik istikrarsızlığın etkisini bulabilmek için kullanılan enflasyon verisi yine Worldbank veri tabanından elde edilmiştir. Ancak Estonya'nın gayri safi yurt içi hasıla ve ihracat verileriyle, Litvanya ve Malta'nın ihracat verileri için cari fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden veriler kullanılmıştır.

Worldbank veri tabanından cari fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden elde edilen veriler, ABD GSYİH deflâtörü ile reel hale getirilmiştir.

NAFTA grubu için ülkeler: Amerika, Kanada, Meksika'dır ve 1980-2007 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Gayri safi yurt içi hasıla ve ihracat verileri Worldbank veri tabanından sabit fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden, doğrudan yabancı yatırım verisi cari fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden elde edilmiştir. Ekonomik istikrarsızlığın hesaplanması için kullanılan enflasyon verisi de Worldbank veri tabanından elde edilmiştir.

ASEAN grubu için ülkeler: Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland'dır ve 1980-2007 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Gayri safi yurt içi hasıla ve ihracat verileri Worldbank veri tabanından sabit fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden, doğrudan yabancı yatırım verisi cari fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden elde edilmiştir. Ancak Singapur ihracat verisi için cari fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden veriler kullanılmıştır. Ekonomik istikrarsızlığın hesaplanması için kullanılan enflasyon verisi de Worldbank veri tabanından elde edilmiştir. Worldbank veri tabanından cari fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden elde edilen veriler, ABD GSYİH deflatörü ile reel hale getirilmiştir.

MERCOSUR grubu için alınan ülkeler: Arjantin, Brezilya, Uruguay ve Paraguay'dır. Bu ülkelerin de yine 1980-2007 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Gayri safi yurt içi hasıla ve ihracat verileri Worldbank veri tabanından sabit fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden, doğrudan yabancı yatırım verisi cari fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden elde edilmiştir. Ekonomik istikrarsızlığın hesaplanması için kullanılan enflasyon verisi de Worldbank veri tabanından elde edilmiştir. Worldbank veri tabanından cari fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden elde edilen veriler, ABD GSYİH deflatörü ile reel hale getirilmiştir.

3.4. Yöntem

Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımların yoğun olarak gerçekleştiği uluslararası ekonomik birleşmelerden seçilmiş olan dört tane birleşmeye ilişkin

veriler ve panel veri tahmin yöntemleri kullanılarak ekonomik entegrasyonun doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

İstatistiksel analizlerde veriler zaman kriteri dikkate alınarak üç sınıfa ayrılabilir. Bunlar; zaman serisi verileri (time series data), yatay-kesit verileri (cross-section data) ve bu iki veri türünün birleşiminden meydana gelen karma verilerdir (mixed data). Eğer aynı kesit birimi (birey, aile veya işletme) zaman içinde izleniyorsa bu tür karma verilere panel veri (panel data) adı verilir (Gujarati, 2004:636).

Panel veri ile yapılan regresyonlarda kullanılan iki temel yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Bunlar: Sabit Etkiler Modeli (FEM) ve Tesadüfi Etkiler Modeli(REM)' dir. Bu modelleri incelemeden önce panel veri regresyon modelini genel olarak tanımaya çalışalım.

Bunun için aşağıdaki 'k' değişkenli genel modeli temel alalım.

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}x_{2it} + \beta_{3it}x_{3it} + ... + \beta_{kit}x_{kit} + u_{it} \quad (3.1)$$

Burada, $i=1,2,...,N$ kesit birimini ve $t=1,2,...,T$ de zaman dönemini göstermektedir. Ayrıca stokastik hata terimi ε 'nun ortalamasının sıfır ve sabit varyanslı olduğu varsayılmaktadır. Panel veri analizi, sabit, eğim katsayıları ve hata terimiyle ilgili bazı varsayımlara bağlı olarak beş farklı formda oluşturulabilir. Bu varsayımlar aşağıda verilmiştir (Gujarati, 2004: 640-648);

- Sabitin ve eğim katsayılarının, zaman ve kesit boyutunda sabit olduğu ve hata terimlerinin bu zaman ve kesit boyutlarındaki farklılıkları içerdiği varsayılabilir,
- Eğim katsayılarının kesitlere göre değişmezken, sabitin kesitlere göre değiştiği varsayılabilir,
- Zaman ve kesitlere göre, eğim katsayısının değişmezken, sabitin değiştiği varsayılabilir,

- Tüm katsayıların kesitlere göre değiştiği varsayılabilir,
- Zamana ve kesitlere göre sabitin ve eğim katsayılarının değiştiği varsayılabilir.

Yukarıdaki model (3.1) ele alındığında $\beta_{1it} = \beta_1; \beta_{2it} = \beta_2; \beta_{3it} = \beta_3$ olduğu varsayılırsa, yalnızca sabit parametre değişmekte ve sabit terim zamana göre değil ama kesit bazında farklılıklar göstermektedir. Yani literatürde sabit etkiler regresyon modeli olarak bilinen bu yaklaşım, eğim katsayılarının kesitlere göre değişmezken, sabitin kesitlere göre değiştiğini varsaymaktadır. Yukarıdaki model (3.1);

$$Y_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 x_{2it} + \beta_3 x_{3it} + \dots + \beta_k x_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (3.2)$$

haline dönüşür.

β_{1i} , ifadesindeki i harfi kesiti simgelemekte ve sabitin kesitlere göre değiştiğini göstermektedir. Sabit etkiler modelinde sabit, kesit veri boyutunda değişirken her bir kesitin katsayısı zaman boyutunda değişmemektedir. Bu yaklaşımda her bir kesit biriminin zaman içerisinde değişmeyen özellikleri kukla değişkenlerle temsil edilmektedir.

Bu model (3.2) β_{1it} ifadesi açılarak yeniden yazılırsa,

$$Y_{it} = \beta_{11} D_{1i} + \beta_{12} D_{2i} + \dots + \beta_{1N} D_{Ni} + \beta_2 x_{2it} + \dots + \beta_k x_{kit} + u_{it} \quad (3.3a)$$

$$= \sum_{j=1}^N \beta_{1j} D_{ji} + \sum_{k=2}^K \beta_k x_{kit} + u_{it} \quad (3.3b)$$

elde edilir. Burada N birey ve K-1 tane açıklayıcı değişken vardır. Ayrıca;

$$D_{1i} = \begin{cases} 1, i=1 \\ 0, \text{diğer durumlar} \end{cases}, \dots, D_{1N} = \begin{cases} 1, i=N \\ 0, \text{diğer durumlar} \end{cases}$$

Bu modelde, sabit katsayı yer almadığından N sayıda birim arasındaki farklılık N sayıda kukla değişken kullanılarak incelenmektedir.

$$Y_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 x_{2it} + \beta_3 x_{3it} + \dots + \beta_k x_{kit} + u_{it} \quad (3.4)$$

Yukarıdaki denklemde, bağımsız değişkenlerce gözlemlenemeyen birimlere ait farklı özellikler hata terimi içerisinde yer almaktadır. Panel veri analizi, birimlere ait farklı özellikleri her birim için farklı β_{1i} tanımlayarak hata teriminden arındırmaktadır. Sabit etkiler modeli her bir yatay kesit birimi için farklı bir sabit değer oluşturmaktadır. Sabit etkiler modelinde kabul edildiğinin aksine bireysel etkiler eğer modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerle ilgili değilse, birimlere özgü sabit terimlerin; birimlere göre rassal olarak dağıldığının varsayılması ve ona göre modelleme yapılması daha uygun olmaktadır. Böylece;

$$\beta_{1i} = \beta_1 + \varepsilon_i \quad i=1,2,\dots,N \quad (3.5)$$

Burada ε_i sıfır ortalama ve sabit varyansla tesadüfi hata terimidir. Tesadüfi etkiler modeli ise aşağıdaki gibidir;

$$Y_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 x_{2it} + \beta_3 x_{3it} + \dots + \beta_k x_{kit} + \varepsilon_{it} + u_{it} \quad (3.6a)$$

$$= \beta_{1i} + \beta_2 x_{2it} + \beta_3 x_{3it} + \dots + \beta_k x_{kit} + w_{it} \quad (3.6b)$$

Modelden de görüldüğü gibi, eşitlikteki hata terimi (w_{it}) bileşik hata terimidir ve bileşenleri de bireye özgü hata terimi ve panel hata terimidir. Tesadüfi etki modeli'nin temel varsayımları ise şunlardır:

- Hem bireye özgü hem de panel hata terimi normal dağılıma sahiptir yani;

$$\varepsilon_{it} \approx N(0, \sigma_\varepsilon^2) \text{ ve } u_{it} \approx N(0, \sigma_u^2)$$

- Bireysel hata terimleri ne kendi aralarında ne de panel hata terimi ile ilişkilidir.

$$\text{Yani, } E(\varepsilon_{it} u_{it}) = 0 \quad E(\varepsilon_i \varepsilon_j) = 0 \quad i \neq j$$

$$E(u_{it} u_{is}) = E(u_{it} u_{jt}) = E(u_{it} u_{js}) = 0 \quad i \neq j; t \neq s$$

Sabit etkiler modeli ile tesadüfi etkiler arasındaki temel farklılığı (3.2) ve (3.6) no lu eşitlikleri karşılaştırarak görebiliriz. Sabit etkiler modelinde, her kesit birim kendi ayrı sabit terimine sahipken; tesadüfi etkiler modelinde sabit terim, tüm kesit birimleri için ortalama sabit terimi vermekte, hata terimi ise her kesit birimine ait sabit terimin bu ortalama sabit terimden rassal sapmasını temsil etmektedir. Tesadüfi etkiler modelini tahmin etmekte kullanılan etkin tahmin yöntemi Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GLS) yöntemidir. Eğer panel veride yer alan kesit birimi sayısı fazla ve zaman dönemi (T) (N)'den kısa ise, tesadüfi etkiler modeli, sabit etkiler modeline göre daha etkin tahminler sağlar. Öte yandan, (T) sayısı büyük ve (N) de az ise, iki tahmin sonuçları arasında çok az farklılık beklenmekte ve tesadüfi etkiler modeli daha tercih edilmektedir. Bununla birlikte, (T) sayısı az ve (N) fazla ise, iki tahmin sonucu arasında belirgin farklılık beklenmektedir. Bu durumda kesit birimlerinin büyük örnekten rassal olarak çekildiğine inanılıyorsa tesadüfi etkiler modeli, değilse sabit etkiler modeli daha uygun model olarak değerlendirilmektedir.

3.5. Durağanlık Kavramı

Zaman serilerinin durağan ya da durağan olmadıklarının bilinmesi önemlidir. Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan olması gerekmektedir. Genel olarak bir serinin durağan kabul edilebilmesi için ortalama ve varyansının sabit, kovaryansının ise hesaplandığı zamana değil iki zamansal nokta arasındaki periyoda ya da gecikmeye bağlı olması gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle, gözlem sayısı arttıkça serinin ortalaması belli bir değere yaklaşıyorsa ve ortalamalardan sapmalar da sabit büyüklükte ise bu seriye durağan denir. Durağan olan bir serinin sahip olması gereken özellikler aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

Sabit aritmetik ortalama: $E(Y_t) = \mu$

Sabit Varyans: $\text{var}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$

Ortak Varyans: $\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)]$

Burada γ_k , k gecikme ile ortak varyans (ya da ardışık ortak varyans), Y_t ile Y_{t+k} arasındaki, yani aralarında k dönem fark olan iki Y arasındaki varyanstır. Eğer $k=0$ ise, γ_0 bulunur ki bu da Y'nin varyansıdır. $k=1$ ise γ_1 , Y'nin ardışık iki değeri arasındaki ortak varyanstır. Y'nin sıfır noktasını Y_t 'den Y_{t+m} 'ye kaydırдыığımızı düşünelim. Eğer Y_t durağansa Y_{t+m} 'nin ortalaması, varyansı Y_t 'ninkilerle aynı olmalıdır. Özetle, eğer bir zaman serisi durağansa, ortalaması, varyansı ve ortak varyansı bunları ne zaman ölçersek ölçelim aynı kalır (Gujarati, 2004:797). Durağanlığın sınanmasında, grafiksel analiz testi, korelogram testi ve birim kök testi yaklaşımlarından biri kullanılabilir. Panel veri içinde durum zaman serileri ile aynıdır. Bu çalışmada, durağanlığın test edilmesi için, literatürde en çok tercih edilen ve geçerli yaklaşım olan birim kök testi kullanılacaktır.

3.5.1. Panel Birim Kök Testleri

Panel birim kök testi öneren çalışmalar arasında Levin ve Lin (LL) (1992), Im, Perasan ve Shin (IPS) (1995, 1997), Maddala ve Wu (MW) (1999) ve Hadri (1999) yer almaktadır.

Panel birim kök testi tek bir seri üzerine uygulanan birim kök testine benzemekle birlikte tamamen aynı değildir. Panel birim kök testi, seriler veya kesitler arasında otoregresif bir süreç olup olmadığı testine dayanır. Panel birim kök testini açıklamak için aşağıdaki AR(1) sürecini ele alalım:

$$y_{it} = \rho_i y_{it-1} + X_{it} \delta + \varepsilon_{it}$$

$i=1, 2, \dots, N$ t dönemindeki seri veya kesit,

X_{it} = sabit etkiyi ya da trendi içeren dışsal değişken,

ρ_i = otoregresif katsayı,

ε_{it} = hata terimi.

Test için ρ_i ile ilgili iki varsayım yapılır. Birincisi sabit parametrelerin tüm kesitler için ortak olduğu varsayımdır, ikincisi ρ_i 'nin kesitlerde değiştiğini varsaymaktadır.

LL, IPS ve MW testleri boş hipotez olarak birim kökün varlığını ileri sürerken , ρ_i 'nin tüm kesitlerde aynı olduğunu kabul eden Hadri'nin testinde boş hipotez seriler durağandır şeklindedir.

LL testinde

$$\Delta y_{it} = \rho^* y_{i,t-1} + \sum_{L=1}^{\rho_i} \theta_{iL} + z'_{it} \gamma + u_{it}$$

regresyonu tahmin edilmektedir. Bu denklemde z_{it} sabit, sabit etkiler ve basit trend gibi modelin deterministik bileşenlerini göstermektedir. Bu yöntemde dinamik otoregresif değişkenin katsayısının tüm panel üyeleri için homojen olduğu ($\rho_i = \rho$) varsayımı yapılmaktadır. Boş hipotez ve alternatif hipotez aşağıdaki gibidir;

$$H_0 : \rho^* = (\rho - 1) = 0 \text{ ve } H_1 : \rho^* < 0 \text{ (Tüm ayrı seriler durağandır)}$$

Levin ve Lin (1992)'in yönteminde her bir kesit veri için değişen varyans problemi düzeltilerek ayrı ayrı ADF testi yapıldıktan sonra bir araya getirilmiş t istatistiği hesaplanmaktadır.

IPS ise ρ_i 'nin paneldeki her bir seri için farklı biçimde değişebildiğini, ρ_i 'nin paneldeki her bir seri için heterojen olduğunu, varsaymıştır. Ayrıca her bir seri farklı gecikme uzunluklarına sahip olabilmektedir. Bu nedenle bu test LL testinin daha genel bir halidir ve Im Perasan ve Shin testlerinin LL testine göre daha yüksek güce sahip olduğunu göstermişlerdir (Maddala ve Wu, 1999). IPS yönteminde kullanılan model;

$$\Delta y_{it} = \rho^* y_{i,t-1} + \sum_{L=1}^{\rho_i} \theta_{iL} + z'_{it} \gamma + u_{it}$$

biçiminde ve boş hipotez ve alternatif sırasıyla;

$$H_0 : \rho_i^* = (\rho_i - 1) = 0 \text{ ve } H_1 : \rho_i^* < 0 \text{ (en az bir kesit serisi için.)}$$

biçimindedir. IPS testinin alternatif hipotezinde paneldeki en az bir serinin durağan olduğu iddia edilmektedir. Bu yöntemde her bir kesit için hesaplanan ayrı ADF birim kök istatistiklerinin ortalaması alınmaktadır.

$$\bar{t} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_{\rho}$$

Im, Perasan ve Shin (1995, 1997) test istatistiklerinin normal dağıldığını göstermişlerdir.

Maddal ve Wu (1999) her bir i kesiti için birim kök tahmininden elde edilen boş hipotezin reddedildiği anlamlılık düzeylerinin birleştirilmesine dayanan Fisher ADF ve Fisher PP testlerini önermişlerdir. Bu testte $P = -2 \sum_{i=1}^N \ln p_i$ istatistiği $2N$ serbestlik derecesi ile χ^2 dağılımına sahiptir. Testteki p_i ise her bir kesit için bireysel birim kök testinden elde edilen p değeridir. Maddala ve Wu (1999) Fisher tipi testin IPS ve LL testlerine göre daha başarılı olduğunu göstermişlerdir.

3.5.2. Panel Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Çalışmada IPS testi ile Maddala ve Wu'nun önerdiği Fisher ADF ve Fisher PP testleri kullanılarak panel birim kök testleri yapılmıştır. Tablo 4.1, 4.2, 4.3 ve 4.4' deki IPS ve Fisher ADF testlerindeki gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir.

Tablo 3.1: AB için Panel Birim Kök Testi Sonuçları

IPS	Seviye		Birinci Fark	
Değişkenler	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
Ekonomik İstikrarsızlık	-5. 52(0. 00)*	-4. 18(0. 00)*		
İhracat	6. 23(1. 00)	0. 05(0. 52)	-8. 05(0. 00)*	-6. 11(0. 00)*
Doğrudan Yabancı Yatırım	0. 62(0. 73)	-1. 52(0. 06)**	-10. 94(0. 00)*	
GSYİH	9. 52(1. 00)	0. 07(0. 53)	-2. 32(0. 01)**	-5. 80(0. 00)*
Fisher ADF				
Değişkenler				
Ekonomik İstikrarsızlık	70. 59(0. 00)*	55. 10(0. 00)*		
İhracat	3. 31(1. 00)	21. 47(0. 49)	95. 68(0. 00)*	72. 38(0. 00)*
Doğrudan Yabancı Yatırım	18. 73(0. 66)	30. 99(0. 09)**	127. 96(0. 00)*	
GSYİH	0. 79(1. 00)	29. 87(0. 12)	41. 42(0. 00)*	
Fisher PP				
Değişkenler				
Ekonomik İstikrarsızlık	70. 43(0. 00)*	54. 81(0. 00)*		
İhracat	4. 64(1. 00)	20. 76(0. 53)	96. 49(0. 00)*	114. 51(0. 00)*
Doğrudan Yabancı Yatırım	22. 04(0. 45)	34. 07(0. 04)**		
GSYİH	0. 76(1. 00)	10. 17(0. 98)	39. 22(0. 00)*	43. 48(0. 00)*

Notlar: IPS testi için parantez içindeki rakamlar ortalama t istatistiklerine ilişkin p değerleridir. Fisher ADF ve Fisher PP testleri için parantez içindeki rakamlar ADF-Fisher ve PP-Fisher χ^2 istatistiklerine ilişkin p değerleridir. * istatistiğin %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. ** istatistiğin en az %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

“Doğrudan yabancı yatırım için IPS, Fisher ADF ve Fisher PP testlerinde sabit+trend %5 anlamlılık seviyesinde, ekonomik istikrarsızlık içinse sabit, sabit+trend %1 anlamlılık seviyesinde, tüm seriler için paneldeki her bir seride birim kök vardır” şeklindeki boş hipotez reddedilmektedir. İhracat ve GSYİH için, IPS, Fisher ADF ve Fisher PP testlerinde, boş hipotez reddedilmemektedir. Fakat serilerin birinci farkı alındığında tüm seriler için boş hipotez reddedilmektedir. Doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik istikrarsızlık için Fisher ADF ve Fisher PP testlerindeki sonuçlara dayanarak serilerin seviye itibariyle durağan oldukları, ihracat ve GSYİH içinse serilerin seviye itibari ile durağan olmadıkları, fark itibari ile durağan oldukları sonucuna varılabilir.

Tablo 3.2: NAFTA için Panel Birim Kök Testi

IPS	Seviye		Birinci Fark	
Değişkenler	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
Ekonomik İstikrarsızlık	-6. 11(0. 00)*	-5. 11(0. 00)*		
İhracat	1. 85(0. 96)	0. 08(0. 53)	3. 12(0. 00)*	-2. 02(0. 02)**
Doğrudan Yabancı Yatırım	-1. 24(0. 10)	-2. 60(0. 00)*		
GSYİH	3. 08(0. 99)	-1. 7(0. 04)**	-5. 37(0. 00)0*	-4. 64(0. 00)*
Fisher ADF				
Değişkenler				
Ekonomik İstikrarsızlık	42. 41(0. 00)*	32. 45(0. 00)*		
İhracat	1. 24(0. 97)	4. 82(0. 56)	20. 07(0. 00)*	13. 02(0. 04)**
Doğrudan Yabancı Yatırım	9. 90(0. 12)	17. 83(0. 00)*		
GSYİH	0. 32(0. 99)	12. 24(0. 05)**	36. 25(0. 00)*	28. 94(0. 00)*
Fisher PP				
Değişkenler				
Ekonomik İstikrarsızlık	42. 42(0. 00)*	32. 74(0. 00)*		
İhracat	0. 98(0. 98)	2. 16(0. 90)	19. 97(0. 00)*	12. 84(0. 04)**
Doğrudan Yabancı Yatırım	18. 40(0. 00)*	17. 89(0. 00)*		
GSYİH	0. 28(0. 99)	3. 60(0. 72)	36. 62(0. 00)*	28. 60(0. 00)*

Notlar: IPS testi için parantez içindeki rakamlar ortalama t istatistiklerine ilişkin p değerleridir. Fisher ADF ve Fisher PP testleri için parantez içindeki rakamlar ADF-Fisher ve PP-Fisher χ^2 istatistiklerine ilişkin p değerleridir. * İstatistiğin %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. ** İstatistiğin en az %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

“Doğrudan yabancı yatırım için IPS, Fisher ADF testlerinde sabit + trend %1 anlamlılık seviyesinde, GSYİH için sabit+trend %5 anlamlılık seviyesinde, ekonomik istikrarsızlık içinse sabit, sabit+trend %1 anlamlılık seviyesinde tüm seriler için paneldeki her bir seride birim kök vardır” şeklindeki boş hipotez reddedilmektedir. İhracat için, IPS, Fisher ADF ve Fisher PP testlerinde, boş hipotez reddedilmemektedir. Fakat serilerin birinci farkı alındığında tüm seriler için boş hipotez reddedilmektedir. Doğrudan yabancı yatırım, GSYİH ve ekonomik istikrarsızlık için Fisher ADF ve Fisher PP testlerindeki sonuçlara dayanarak serilerin seviye itibari ile durağan oldukları, ihracat içinse serilerin seviye itibari ile durağan olmadıkları, fark itibari ile durağan oldukları sonucuna varılabilir.

Tablo 3.3: ASEAN için Panel Birim Kök Testi

IPS	Seviye		Birinci Fark	
Değişkenler	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
Ekonomik İstikrarsızlık	-4. 62(0. 00)*	-5. 20(0. 00)*		
İhracat	2. 45(0. 99)	0. 16(0. 56)	-8. 13(0. 00)*	-7. 18(0. 00)*
Doğrudan Yabancı Yatırım	-11. 81(0. 00)*	-15. 74(0. 00)*		
GSYİH	3. 60(0. 99)	2. 10(0. 98)	-4. 83(0. 00)*	-5. 28(0. 00)*
Fisher ADF				
Değişkenler				
Ekonomik İstikrarsızlık	42. 99(0. 00)*	42. 91(0. 00)*		
İhracat	2. 40(0. 99)	12. 54(0. 25)	72. 23(0. 00)*	58. 42(0. 00)*
Doğrudan Yabancı Yatırım	37. 28(0. 00)*	287. 20(0. 00)*		
GSYİH	2. 52(0. 99)	2. 03(0. 99)	41. 07(0. 00)*	42. 49(0. 00)*
Fisher PP				
Değişkenler				
Ekonomik İstikrarsızlık	55. 18(0. 00)*	44. 10(0. 00)*		
İhracat	2. 15(0. 99)	10. 27(0. 41)	73. 58(0. 00)*	61. 25(0. 00)*
Doğrudan Yabancı Yatırım	41. 27(0. 00)*	285. 84(0. 00)*		
GSYİH	2. 53(0. 99)	1. 86(0. 99)	41. 19(0. 00)*	28. 64(0. 00)*

Notlar: IPS testi için parantez içindeki rakamlar ortalama t istatistiklerine ilişkin p değerleridir. Fisher ADF ve Fisher PP testleri için parantez içindeki rakamlar ADF-Fisher ve PP-Fisher χ^2 istatistiklerine ilişkin p değerleridir. * İstatistiğin %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. ** İstatistiğin en az %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

“Doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik istikrarsızlık için, IPS, Fisher ADF ve Fisher PP testlerinde sabit, sabit + trend %1 anlamlılık seviyesinde, tüm seriler için paneldeki her bir seride birim kök vardır” şeklindeki boş hipotez reddedilmektedir. İhracat ve GSYİH için, IPS, Fisher ADF ve Fisher PP testlerinde, boş hipotez reddedilmemektedir. Fakat serilerin birinci farkı alındığında tüm seriler için boş hipotez reddedilmektedir. Doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik istikrarsızlık için Fisher ADF ve Fisher PP testlerindeki sonuçlara dayanarak serilerin seviye itibari ile durağan oldukları, ihracat ve GSYİH içinse serilerin seviye itibari ile durağan olmadıkları, fark itibari ile durağan oldukları sonucuna varılabilir.

Tablo 3.4: MERCOSUR için Panel Birim Kök Testi

IPS	Seviye		Birinci Fark	
Değişkenler	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
Ekonomik İstikrarsızlık	-6. 40(0. 00)*	-5. 24(0. 00)*		
İhracat	2. 90(0. 99)	-0. 71(0. 23)	-6. 68(0. 00)*	-5. 56(0. 00)*
Doğrudan Yabancı Yatırım	-3. 02(0. 00)*	-3. 04(0. 00)*		
GSYİH	3. 83(0. 99)	-3. 27(0. 00)*	-4. 61(0. 00)*	-3. 47(0. 00)*
Fisher ADF				
Değişkenler				
Ekonomik İstikrarsızlık	50. 28(0. 00)*	37. 56(0. 00)*		
İhracat	1. 27(0. 99)	8. 99(0. 34)	53. 87(0. 00)*	41. 73(0. 00)*
Doğrudan Yabancı Yatırım	28. 09(0. 00)*	23. 77(0. 00)*		
GSYİH	0. 31(1. 00)	24. 02(0. 00)*	34. 86(0. 00)*	24. 77(0. 00)*
Fisher PP				
Değişkenler				
Ekonomik İstikrarsızlık	50. 30(0. 00)*	37. 59(0. 00)*		
İhracat	1. 20(0. 99)	7. 39(0. 49)	69. 58(0. 00)*	53. 29(0. 00)*
Doğrudan Yabancı Yatırım	28. 41(0. 00)*	33. 33(0. 00)*		
GSYİH	0. 40(0. 99)	5. 80(0. 66)	35. 11(0. 00)*	24. 78(0. 00)*

Notlar: IPS testi için parantez içindeki rakamlar ortalama t istatistiklerine ilişkin p değerleridir. Fisher ADF ve Fisher PP testleri için parantez içindeki rakamlar ADF-Fisher ve PP-Fisher χ^2 istatistiklerine ilişkin p değerleridir. * İstatistiğin %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

“Doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik istikrarsızlık için, IPS, Fisher ADF testlerinde sabit, sabit+trend %1 anlamlılık seviyesinde, GSYİH içinse sabit+trend %1 anlamlılık seviyesinde tüm seriler için paneldeki her bir seride birim kök vardır” şeklindeki boş hipotez reddedilmektedir. İhracat için, IPS, Fisher ADF ve Fisher PP testlerinde, boş hipotez reddedilmemektedir. Fakat serilerin birinci farkı alındığında tüm seriler için boş hipotez reddedilmektedir. Doğrudan yabancı yatırım, GSYİH ve ekonomik istikrarsızlık için Fisher ADF ve Fisher PP testlerindeki sonuçlara dayanarak serilerin seviye itibari ile durağan oldukları, ihracat içinse serilerin seviye itibari ile durağan olmadıkları, fark itibari ile durağan oldukları sonucuna varılabilir.

3.6. Tahmin Sonuçları

Ekonomik entegrasyonun, doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada kurulan model;

$DYY_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \dot{I}HR_{it} + \alpha_2 GSY\dot{I}H_{it} + \alpha_3 E\dot{I}_{it} + \alpha_4 D_{it} + u_{it}$ AB, ASEAN ve MERCOSUR grupları için sabit etkiler panel veri analizine göre, NAFTA içinse ortak sabitli panel veri analizine göre tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3.5’de gösterilmektedir.

Tablo 3.5: Regresyon Analizi Sonuçları

	AB	ASEAN	MERCOSUR	NAFTA
$\dot{I}HR$	-0. 64(-0. 39)	-3. 34(-0. 80)	4. 13(1. 15)	1. 68(0. 57)
$GSY\dot{I}H$	3. 33(1. 31)	8. 12(1. 32)	1. 48(13. 90)*	0. 89(6. 89)*
$E\dot{I}$	-0. 02(-2. 96)*	-0. 001(-7. 15)*	-0. 02(1. 31)	-0. 04(0. 48)
ENT	1. 30(3. 87)*	0. 99(1. 68)**	2. 17(3. 53)*	0. 27(0. 58)
İSTATİSTİKLER				
R^2	0. 34	0. 13	0. 57	0. 16
CS	49. 76(0. 00)	8. 48(0. 07)	3. 63(0. 30)	0. 86(0. 65)
HS	0. 00(1. 00)	0. 00(1. 00)		
NT	154	135	108	81
LM	0. 44	3. 48	0. 07	0. 00

Notlar: t istatistikleri White’ın değişen varyans düzeltilmiş t istatistikleridir. *(**) işaretleri katsayının %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. AB, ASEAN, MERCOSUR için sabit etkiler modeli, NAFTA içinse ortak sabitli model kullanılmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre; Bağımlı değişkendeki değişmelerin bağımsız değişken veya değişkenler tarafından açıklanma oranını belirten katsayı olan belirlilik katsayısı (R^2) AB için %34, ASEAN için %13, MERCOSUR için %57, NAFTA için % 16 olarak bulunmuştur. Buna göre $\dot{I}HR$, $GSY\dot{I}H$, $E\dot{I}$, ENT bağımsız değişkenlerdeki değişmeler DYY bağımlı değişkenindeki değişmelerin AB için %34’nü, ASEAN için %13’nü, MERCOSUR için %57’ni, NAFTA içinse %16’nı açıklayabilmektedir. CS testlerine göre tahminlerde kullanılan sabit etkiler yönteminin gereksiz olduğu yönündeki boş hipotez AB ve ASEAN için reddedilmekte, MERCOSUR ve NAFTA için kabul edilmektedir. Model seçiminde sabit etki mi yoksa tesadüfi etki modelinin mi uygun olduğuna karar verilmesi için “Hausman

spesifikasyon testi” kullanılmakta ve bu testte boş hipotez bireysel etkilerin modeldeki diğer regresörlerle ilişkisiz olduğunu (tesadüfi etkinin varlığını) belirtmektedir. Burada HS testleri sonucunda boş hipotezi reddedilmekte ve sabit etki modeli tesadüfi etki modeline tercih edilmektedir. Otokolerasyon tespiti için LM testi yapılmıştır. LM istatistiği; $LM = [NT^2 / (T - 1)] (\hat{v}'\hat{v}_{-1} / \hat{v}'\hat{v})^2$ formülü ile elde edilmiştir. LM test istatistiği sıfır hipotezi altında asimtotik olarak χ_1^2 dağılımına sahiptir (Baltagi, 2001:94). Modelde LM istatistikleri için χ_1^2 0.05 anlamlılık düzeyinde serbestlik derecesi 1 ile karşılaştırıldığında otokolerasyon sorunun olmadığı görülmektedir.

AB ve ASEAN için DYY ile İHR arasındaki ilişkiyi veren katsayı beklenenin aksine negatif yönlü çıkmıştır ve istatistiki olarak anlamsızdır. MERCOSUR ve NAFTA içinse beklendiği gibi pozitif yönlü çıkmıştır ancak istatistiki olarak anlamsızdır.

GSYİH ile DYY arasındaki ilişkiyi veren katsayı ise AB ve ASEAN için beklenildiği gibi pozitif yönlü ancak istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. MERCOSUR ve NAFTA için beklenildiği gibi pozitif yönlü ve %5 düzeyinde anlamlı çıkmıştır.

Ekonomik istikrarsızlık ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkiyi veren katsayısı ise AB ve ASEAN için beklendiği gibi negatif yönlü ve %5 düzeyinde anlamlı çıkmıştır ancak MERCOSUR ve NAFTA için tersi durum söz konusudur.

Ekonomik entegrasyon ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi veren katsayısının işareti ve anlamlılığı bu çalışma için özellikle önemlidir. Bu katsayı bütün gruplar için beklenildiği gibi pozitif yönlü çıkmıştır. AB ve MERCOSUR için %5 düzeyinde anlamlı, ASEAN içinse %10 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. NAFTA içinse istatistiki olarak anlamsız ancak pozitif bulunmuştur. Bu sonuç seçilmiş ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlarının ekonomik entegrasyona üyelikle birlikte arttığını göstermektedir.

Ancak tahmin sonuçlarında da görüldüğü üzere ekonomik entegrasyonun ülkelerin doğrudan yabancı yatırım girişlerine etkisini gösteren katsayısı her bölgesel birleşme için farklı sonuçlar vermektedir. AB için bu katsayı: 1.30 olarak bulunmuştur. Diğer

değişkenler sabitken, ENT' dan dolayı DYY'yi %1.30 arttırmaktadır. ASEAN için: 0.59'dur. ENT' dan dolayı DYY'yi %0.59 arttırmaktadır MERCOSUR için: 2.17'dir. ENT' dan dolayı DYY'yi %2.17 arttırmaktadır. NAFTA içinse 0.37'dir. ENT' dan dolayı DYY'yi %0.37 arttırmaktadır. Ekonomik entegrasyona üyelikle birlikte doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen bu artışların farklılık göstermesindeki neden, ev sahibi ülkeye doğrudan yabancı yatırım girişine neden olan diğer faktörlerde entegrasyona üyelikle birlikte meydana gelen gelişmelerdir.

Ev sahibi ülkeye doğrudan yabancı yatırım girişinde etkili olan bu faktörleri konu alan çalışmalardan biri olan, Root ve Ahmed tarafından yapılan çalışmada gelişmekte olan ülkelerin imalat sektöründe DYY akışını etkileyen altı değişkenin önemli etkileri olduğu gözlenmiştir. Yapılan çalışmada üzerinde durulan bu faktörler: ev sahibi ülkede kişi başına düşen yüksek GSYİH, ev sahibi ülkede yüksek büyüme oranı, alıcı ülkenin gümrük birlikleri, serbest ticaret alanları ve benzeri ekonomik entegrasyon projelerine büyük ölçüde katılımı, ülkedeki altyapı hizmetleri, alıcı ülkedeki kentleşme oranı ve son olarak yabancı yatırımcıların güvenini kazanmak için gerekli olan ülkedeki siyasi istikrar gösterilmiştir (Appleyard ve Field, 2008:233).

Bu faktörler göz önüne alınarak çalışmanın ikinci bölümünde, seçilen ülke grupları için GSYİH, ülkelerin pazar genişliğini gösteren kişi başına düşen GSYİH, fiziki alt yapının göstergesi olan enerji tüketimi ve ekonomik istikrarsızlığın göstergesi olan enflasyon değişim oranlarının ekonomik entegrasyona üyeliğin öncesi ve sonrası gelişimlerini gösteren grafikler oluşturulmuş ve doğrudan yabancı yatırımların girişleriyle ilişkisi incelenmiştir. Bu grafikler göz önünde bulundurularak aşağıda ekonomik entegrasyona üyeliğin, seçilen bölgesel ekonomik entegrasyon birleşmeleri için farklı etki yaratmasının nedeni şu şekilde açıklanabilir.

Çalışmanın ikinci bölümünde yer alan, AB grubu için doğrudan yabancı yatırım giriş grafiğine bakıldığında AB'ye tam üyeliğin gerçekleştiği 2004 ve 2007 yıllarında önemli yükselişlerin gerçekleştiği gözükmemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin GSYİH oranlarını gösteren grafiğe bakıldığında, 2004 yılından sonra önemli yükselişler meydana gelmiştir. Buna paralel olarak kişi başına düşen GSYİH oranlarında da 2004 yılından sonra gelişim gözlenebilmiştir. Yine ülkelerin fiziki altyapı göstergesi olan enerji tüketim oranlarında da

2004 yılı sonrasında artışlar gözlenebilmiştir. Yatırımcıların ev sahibi ülkeyle ilgili beklentilerini etkileyen faktörlerden enflasyon değişim oranlarına bakarak, ancak 2000’li yıllarda istikrarın sağlanabildiği söylenebilir. Tüm bu gelişmeler göz önüne alındığında gelişmekte olan ülkelerin 2004 yılından sonra doğrudan yabancı yatırım girişlerinde meydana gelen artışın nedeni olarak; entegrasyona üyelikle birlikte doğrudan yatırım girişlerinde etkili olan diğer makro ekonomik göstergelerde meydana gelen gelişmelerde gösterilebilir. MERCOSUR grubu için doğrudan yabancı yatırım giriş grafiğine bakıldığında, 1991 yılında birliğin kurulmasıyla beraber doğrudan yabancı yatırım girişlerinde artışlar görülmeye başlamış ve 1995 yılında gümrük birliğine geçişle birlikte önemli bir yükseliş gerçekleştiği gözlenmiştir. AB grubunda olduğu gibi entegrasyona üyelikle birlikte gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırım girişlerinde meydana gelen gelişmelerle, diğer makro ekonomik göstergelerde meydana gelen gelişmeler paralellik göstermiştir. ASEAN grubu için doğrudan yabancı yatırım girişine bakıldığında ASEAN serbest ticaret anlaşmasının imzalandığı 1992 yılından sonra artış meydana gelmiş ancak doğrudan yabancı yatırım girişindeki dikkat çekici artışlar 2004 yılından sonra gerçekleşmiş ve 2007 yılında maksimum seviyesine ulaşmıştır. Bunun nedeni olarak serbest ticaret anlaşmasının imzalandığı 1992’den birkaç yıl sonra Asya krizi nedeniyle ülkelerin doğrudan yabancı yatırım girişlerinde etkili olan GSYİH, kişi başına düşen GSYİH, enerji tüketimi gibi faktörlerle ilgili önemli gelişmelerin ancak 2004 yılından sonra gözlenebilmesidir. NAFTA grubu için doğrudan yatırım giriş grafiğine bakıldığında genel olarak doğrudan yatırım girişlerinde istikrarlı bir artış gözlenmiştir. NAFTA’ya üye gelişmiş ülkelere yapılan yüksek miktartlı doğrudan yabancı yatırım girişlerinin nedenleri arasında, NAFTA’ya üyeliğin büyük etki yarattığı söylenememektedir. Çünkü NAFTA’nın 1994’te yürürlüğe girişiyle birlikte bu istikrarlı artış devam etmiş ancak 2000 yılına kadar dikkat çekici bir artış gözlenmemiştir. Gelişmiş ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımların, diğer ekonomik göstergelerle ilişkisine bakıldığında ise özellikle GSYİH’nın etkili olduğu dikkat çekmektedir. NAFTA ülkelerinin GSYİH oranlarını gösteren grafikte bakıldığında 1980 yılı itibariyle istikrarlı bir şekilde GSYİH’nın artış gösterdiği görülmektedir. Ancak 2001 yılında finansal kriz NAFTA ülkelerinde büyümenin ivme kaybetmesine neden olmuştur ve yabancı firmaların yatırım arttırma yönünde bir eğilime girmelerini engellemiştir. 2004 yılına kadar büyüme hızındaki yavaşlama

doğrudan yabancı girişlerinde azalmayı beraberinde getirmiştir. 2005 yılında büyümenin ivme kazanmaya başlamasıyla birlikte doğrudan yatırım girişlerinde önemli artışlar meydana gelmiştir. İkinci bölümde ülkelerin kişi başına GSYİH'sının, enerji tüketiminin ve enflasyon değişme oranlarının gösterildiği şekillere bakıldığında, 1980 yılından itibaren gelişmiş ülkelerin pazar genişliğini gösteren kişi başına GSYİH oranlarında ki istikrarlı artış, yüksek enerji tüketimi ve ekonomik istikrarın göstergesi olan enflasyon değişme oranlarındaki istikrarın, doğrudan yabancı yatırım girişlerinin 1980 yılından itibaren genel olarak yüksek oranlarda gerçekleşmesini ve istikrarlı bir şekilde artış göstermesini sağladığı gözükmektedir.

Yapılan analizler gösteriyor ki; gelişmekte olan ülkelerin ekonomik entegrasyona üyeliğiyle, ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal durumunda meydana gelen iyileşmelerle birlikte doğrudan yatırım girişlerinde artış görülmeye başlanmaktadır. Gelişmiş ülkelerin ise sahip oldukları makro ekonomik yapı nedeniyle entegrasyona üyelik öncesinde de oldukça yüksek miktarlarda doğrudan yabancı yatırım çektikleri gözükmektedir. Bu da gösteriyor ki gelişmekte olan ülkelerin bölgesel entegrasyon anlaşmalarına üyeliği gelişmiş ülkelere oranla doğrudan yabancı yatırım girişlerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerin DYY girişleri entegrasyon üyeliği öncesi ve sonrası dönem için karşılaştırıldığında gelişmiş ülkelere oranla büyük farklılıklar göstermektedir. Gelişmiş ülkelerin entegrasyon öncesi zaten yüksek olan DYY girişlerinde çok önemli artış gözlenmemektedir, ancak gelişmekte olan ülkelerin entegrasyon öncesinde çok düşük rakamlarla gerçekleşen DYY girişleri entegrasyon sonrasında önemli yükselişler göstermeye başlamaktadır. Bu durumu seçilen bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleri için değerlendirdiğimizde, AB grubu için; doğrudan yabancı yatırım girişleri 1990 yılından seçilen gelişmekte olan ülkelerin çoğunun AB'ye tam üyeliğinin gerçekleştiği 2004 yılına kadar ortalama 15 milyar\$ 'ken üyelik sonrasında 50 milyar \$ ulaşmıştır. MERCOSUR grubu için; doğrudan yatırım girişleri 1980 yılından gelişmekte olan ülkelerin gümrük birliğine üyeliğinin gerçekleştiği 1995 yılına kadar ortalama 4 milyar \$ iken, 1995 yılında 25 milyar \$'a yükselmiştir. ASEAN grubu için; doğrudan yabancı yatırım girişleri 1980 yılından ASEAN serbest ticaret anlaşmasının imzalandığı 1992 yılına kadar ortalama 7 milyar \$'ken 1992 yılında 15 milyar \$'a yükselmiştir. NAFTA grubu için; doğrudan

yabancı yatırımlar 1980 yılından NAFTA'nın yürürlüğe girdiği 1994 yılına kadar ortalama 45 milyar \$ iken, 1994 yılında 60 milyar \$'a yükselmiştir.

Sonuç olarak seçilmiş bölgesel ekonomik entegrasyon anlaşmalarına üye ülkeler açısından değerlendirildiğinde, gelişmekte olan ülke gruplarını içeren AB, MERCOSUR ve ASEAN için entegrasyona üyelik, diğer faktörlerde meydana gelen gelişmelerle birlikte, doğrudan yabancı yatırım girişlerini üyelik öncesine göre önemli miktarda arttırmaktadır. NAFTA ülkelerinde ise zaten bunların sahip oldukları ekonomik, sosyal ve siyasi yapı nedeniyle entegrasyon öncesinde de doğrudan yabancı yatırım girişleri oldukça yüksek miktarlarda gerçekleşmiş, entegrasyon sonrasında da bu artış devam etmiş, ancak gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi büyük bir sıçrama yaşanmamıştır. Böylece AB, MERCOSUR ve ASEAN'da ekonomik entegrasyonun doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi NAFTA'ya göre daha yüksek olmuştur.

SONUÇ

Günümüz dünyasında, hızlı bir değişim süreci yaşanmaktadır. Bu değişimin temel belirleyicileri serbest ticaret bölgelerinin oluşumu ile mal ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesidir. Bu eğilimlerin yanı sıra sermaye ihracatçısı gelişmiş ülkeler ve çokuluslu şirketler riski azaltmak ve durumlarını korumak istemektedirler. Risklerin en aza indirilmesi hedefi yatırımcıları doğrudan sermaye yatırımlarına yöneltmekte ve yatırım alanları hakkında daha dikkatli karar vermeye zorlamaktadır. Bununla birlikte, bu şirketler hangi ülkeye yatırım yapacaklarına karar verirken pek çok kriteri göz önüne alırlar. Yatırımcılar ülkeleri politik ve ekonomik istikrar, vergiler, teşvikler, yatırım alanları, lojistik maliyetler, personel maliyetleri, eğitilmiş emek varlığı, ulaşım altyapısının durumu ve maliyeti, telekomünikasyon, enerji ve pazar büyüklüğü şeklinde sıralanabilecek pek çok açıdan karşılaştırırlar. Dolayısıyla, DYY piyasasında rekabet gücüne sahip olmak için ülkeler politik ve ekonomik politikalarını yeniden şekillendirmeye ve bölgesel olarak ekonomik entegrasyonlar oluşturmaya başlamışlardır. Ekonomik entegrasyonların üye ülkeler üzerindeki etkileri statik etkiler ve dinamik etkiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Dinamik etkilerden özellikle ölçek ekonomileri, rekabet yanlısı etki ve yabancı yatırımları çekme etkisi önemli etkilerdir.

Ekonomik entegrasyonun doğrudan yabancı yatırım üzerinde yarattığı etkiyi inceleyen çalışmaların sayısı özellikle son dönemlerde artış göstermiştir. Teorik çalışmalar, genel olarak ülkelerin ekonomik entegrasyona üyelikleri ile birlikte DYY girişlerinde olumlu gelişmeler olduğunu belirtmektedir. Yapılan uygulamalı çalışmalarda bölgesel entegrasyona üyeliğin yanı sıra ev sahibi ülkelerin sahip olduğu pazar büyüklüğü, iktisadi büyüme oranı, işgücü maliyeti, döviz kuru, vergi, dışa açıklık, mali teşvikler, siyasi istikrar, sosyal yapı v.b. unsurlarında DYY'lerin ülkeye girişini etkilediği ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada ülkelerin seçilen bölgesel ekonomik entegrasyonlara üyeliklerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi, ülkelerin üye olduğu bölgesel ekonomik entegrasyon anlaşmaları için oluşturulan kukla değişken, bunun yanı sıra ülkelerin pazar genişliğini gösteren GSYİH, ihracat ekonomik istikrarsızlık

değişkenleri kullanılarak birim kök testleriyle tahmin edilmiştir. Model, AB için 1993-2007 dönemi, ASEAN ve MERCOSUR için 1980-2007 dönemi sabit panel veri analizi, NAFTA için ise 1980-2007 dönemi ortak sabitli panel veri analizine göre tahmin edilmiştir.

Tahmin sonuçlarına göre bölgesel entegrasyonlarda doğrudan yabancı yatırımları etkileyen etkenlerin başında gelen GSYİH ile DYY arasındaki ilişki NAFTA ve MERCOSUR'a üye ülkelerde teoride öngörüldüğü gibi pozitif ve % 5 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. AB ve ASEAN ülkeleri içinse teoride öngörüldüğü gibi pozitif ancak istatistiki olarak anlamsız ilişki bulunmuştur. GSYİH ev sahibi ülkenin piyasa büyüklüğünü ifade ettiği için, piyasası büyük olan ev sahibi ülkeye gelen DYY'nin satışları yüksek olacağından ve yabancı firmalar ölçek ekonomilerinden faydalanabileceğinden dolayı ilişki pozitif yönlüdür. Ayrıca yüksek GSYİH değeri aynı zamanda ev sahibi ülkenin gelişmiş altyapısına da işaret edebileceğinden, pozitif ilişki tahmini kuvvetlenmektedir.

Bölgesel entegrasyon anlaşmalarına üye ülkelerde doğrudan yabancı yatırımları etkileyen diğer bir önemli etken de ekonomik istikrarsızlık faktörüdür. Yapılan tahmin sonuçlarında entegrasyon anlaşmalarına üye ülkelerde DYY ile ekonomik istikrarsızlık (enflasyon oranındaki artış) arasındaki ilişki AB ve ASEAN ülkeleri için teoride öngörüldüğü gibi negatif ve %5 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. MERCOSUR ve NAFTA ülkeleri içinse teoride öngörüldüğü gibi negatif ancak istatistiki olarak anlamlı ilişki bulunamamıştır. Enflasyon oranındaki artış, ülkedeki makro ekonomik istikrarın bozulduğunu, hükümetlerin ödemeler dengesini kontrol etmede ve para arzını ayarlama yetersiz kaldıklarını veya isteksiz olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu durumun DYY'ların ülkeye girişini olumsuz etkilemesi kaçınılmazdır.

Modeldeki son değişken olan bölgesel entegrasyon anlaşmalarına üyeliğin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini ortaya koyan, ekonomik entegrasyon değişkeni ile DYY arasındaki ilişkinin tahmini bütün gruplar için beklenildiği gibi pozitif yönlü çıkmıştır. Katsayı AB ve MERCOSUR için %5 düzeyinde anlamlı, ASEAN içinse %10 düzeyinde anlamlı çıkarken, NAFTA için istatistiki olarak

anlamli iliŖki bulunamamıŖtır. Ülkenin güçlü ve etkin bir iktisadi bütünleŖmeye taraf olması, ülke hakkında iyimser beklentileri güçlendirir. Beklentilerin olumlu yönde geliŖmesi, ülkenin uluslararası ticaretten ve uluslararası yatırımlardan daha fazla pay almasını sağlar. Ayrıca, ülke içinde oluŖan rekabet ortamı ve ölçek ekonomileri, kaynak kullanım verimliliğinde iyileŖmeye yol açacağından ve ülkeyi yatırım ortamı açısından cazip bir konuma getireceğinden dolayı pozitif iliŖki tahmini kuvvetlenmektedir.

Ekonometrik modelin tahmin sonuçlarına göre, ekonomik entegrasyonun doğrudan yabancı yatırım girişlerine etkisi her bölgesel birleŖme için farklı sonuçlar vermektedir. AB, ASEAN ve MERCOSUR için DYY ile ekonomik entegrasyon arasındaki iliŖkiyi veren katsayı NAFTA'ya göre daha yüksek bulunmuŖtur. Yani AB, ASEAN ve MERCOSUR ülkelerinde entegrasyona üyelikle birlikte doğrudan yabancı yatırımlarında meydana gelen artış NAFTA ülkelerine göre daha yüksektir. Ekonomik entegrasyona üyelikle birlikte doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen bu artışın farklılık göstermesindeki neden, ev sahibi ülkeye doğrudan yabancı yatırım girişine neden olan GSYİH, enerji tüketimi ve enflasyon oranı gibi diğerk faktörlerde entegrasyona üyelikle birlikte meydana gelen gelişmelerdir. GeliŖmekte olan ülke gruplarını içeren AB ve MERCOSUR ülkelerinin doğrudan yabancı yatırım girişlerinde ekonomik entegrasyona üyelik öncesine göre oldukça yüksek artışlar gözlenmiş, ASEAN ülkelerinde ise MERCOSUR ve AB kadar büyük artışlar gözlenmese de NAFTA'ya üye gelişmiş ülkelerin doğrudan yatırım girişleriyle karşılaştırıldığında artışlar daha yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. Çünkü gelişmekte olan ülke gruplarını içeren AB, MERCOSUR ve ASEAN ülkelerinin GSYİH, kişi başına GSYİH, ekonomik istikrar ve enerji tüketimlerinin ülkelerin entegrasyona üyeliğiyile birlikte gelişme gösterdiği gözlenmektedir. Dolayısıyla ev sahibi ülkelere doğrudan yabancı yatırım girişinde etkili faktörler arasında yer alan ülkelerin büyüme oranı, pazar genişliğini gösteren kişi başına GSYİH, ekonomik istikrar ve fiziki alt yapının göstergesi olan enerji tüketim oranlarında meydana gelen artışlar doğrudan yabancı yatırımlarda dikkat çekici artışlar meydana gelmesine neden olmuŖtur. NAFTA ülkeleri için GSYİH, kişi başına GSYİH, ekonomik istikrar ve enerji tüketiminde de ülkelerin entegrasyona üyeliğinin öncesini ve sonrasını kapsayan tüm dönemlerde genel olarak istikrarlı bir artış gözlenmektedir. Bu nedenle

NAFTA üyesi gelişmiş ülkelere entegrasyona üyelik öncesinde de yüksek miktartlı doğrudan yabancı yatırım girişleri gerçekleşmiştir. Entegrasyona üyelik sonrasında ise zaten yüksek oranlarda gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım girişlerinde artış devam etmiş ancak entegrasyona bağılı olarak dikkat çekici bir yükseliş gözlenmemiştir. Ancak NAFTA ülkelerinde özellikle büyümenin ivme kaybettiğı 2001 yılında doğrudan yabancı yatırım girişlerinde meydana gelen dikkat çekici azalış, doğrudan yabancı yatırım ile büyüme arasındaki ilişkinin, entegrasyona üyeliğe göre çok daha kuvvetli olduğı sonucunu ortaya koymaktadır.

Türkiye açısından bir değerlendirme yapılacak olursa; bu çalışmada Türkiye, AB'ye muhtemel tam üyeliğinin DYY girişlerinde yaratacağı olası etkinin ölçülebilmesi için, 2004 yılında AB'ye dâhil olan gelişmekte olan ülkelerle birlikte değerlendirilmiştir. Türkiye, finansal ve reel sektörlerindeki tutarlı büyüme ile elde ettiğı dinamik özel kesim, büyüyen sermaye piyasası ve son dönemlerde OECD ülkeleri arasında en yüksek büyüme oranına sahip ülke olarak DYY'ı çekme konusunda tercih edilebilir bir ülke haline gelmiştir. Fakat bu konuda dünyada yetkili bazı kuruluşlar tarafından son dönemlerde hazırlanan raporlara göre Türkiye'ye potansiyelinin altında DYY girişlerinin sebepleri önemli ölçüde yapısal olmakla birlikte, Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde yapılan reformlarla ve üyeliğın kesinleşmesiyle DYY girişlerinde bir canlanmanın olması beklenmektedir. Nitekim bu çalışmada ampirik analizde de bu görüşü destekler nitelikte bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak ülkelere DYY girişleri, bölgesel ekonomik entegrasyonlara (AB, NAFTA, ASEAN ve MERCOSUR) üyelikten olumlu etkilenirken, bu etkileşim ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin dahil olduğı AB, MERCOSUR, ASEAN gibi bölgesel ekonomik entegrasyonlara üyeliğın, nispeten gelişmiş ülkelerin dahil olduğı NAFTA'ya göre, DYY ile daha güçlü ilişkiye sahip olduğı görölmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Mustafa Gürhan (2003); “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, *Vergi Dünyası*, Cilt: 22, Sayı: 265, s.63-69.
- Açıkalın, Süleyman (2007); “*Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımları Seçilmiş Makroekonomik Göstergelerle İlişkisinin Zaman Serisi Analizi*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Akdiş, Muhammed (1988); *Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler*, YASED Yayınları No:33, Ankara.
- Akkoyunlu, Arzu S. (1998); “Geleneksel Gümrük Birliği Teorisi”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:16, Sayı:1-2, s.171-190.
- Altomonte, Carlo (2000); “Economic Determinants and Institutional Frameworks: FDI in Economies in Transition” , *Transnational Corporations*, Cilt:9 No:2, s. 75-106.
- Appleyard D.R., A.d. Field ve S.L. Cobb (2008), *International Economics*, Sixth Edition, McGraw-Hill/Irwin.
- Ardıç, Oğuzhan ve Pınar Yılmaz (2002); *Para – Banka Uluslararası İktisat Türkiye Ekonomisi*, Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara.
- Arıman, Abdurrahman (2001); “Türkiye’de Daha Fazla Yabancı Sermaye Çekebilmek İçin İzlenmesi Gerekli Politikalar, Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye”, *Ankara: TCMB Yayınları*, s. 127–143.
- Asiedu, Elizabeth (2002); "On The Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries Is Africa Different? ", *World Development*, Vol:30, No:1, s.107-119.
- Altınışik, Aliyekber (2006); “*Uluslararası Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Vergi Özendirmelemleri Önlemleri Karşısındaki Durumu ve Vergisel Teşviklerin Başarısında Çin*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydıntan, Belgin (2003); “Dışa Açılma Yolunda Stratejik Ortaklıklar ve Türk Şirketleri Açısından Önemi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.5, Sayı:2, s.135-152.
- Aynagöz, Özge (2003); “Gümrük Birliği Teorisinin Gelişimi”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:14, Sayı:44-46, s.24-39.

- Bakkalcı, Ahmet(2002), “Avrupa Birliği ile Türkiye Arasında Gerçekleştirilen Gümrük Birliğinin Kaynak Dağılımı Üzerine Etkileri”, *D.E.Ü. İ.İ.B.F.Dergisi*, Cilt:17 Sayı:2, s.39-53.
- Balaam, David N. ve Michael Veseth (2001); *Introduction to International Political Economy*, Prentice Hall, Second Edition, New Jersey.
- Balkanlı, A.Osman (2002); “Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı:1, s.13-26.
- Baltagi, B.H. (2001); *Econometric Analysis of Panel Data*, Second edition, John Willey and Sons, New York.
- Başar, Mehmet ve Şebnem Tosunoğlu (2006); “EU Integration Process: Will Turkey Overcome the FDI Obstacles?”, *Managing Global Transitions*, Cilt:4, No:2, s. 115–128.
- Batmaz, Nihat ve Halil Tunca (2005); *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye*, Beta Basım, 1. Baskı, İstanbul.
- Bayraktutan, Yusuf (2003); “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 175-186.
- Benk, Serkan (2005); “Vergisel Teşvikler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Cilt:28, Sayı:206, s.183-191.
- Bevan Alan, Saul Estrin ve Heather Grabbe (2001); *The impact of EU accession prospects on FDI inflows to central and eastern Europe*, Policy Paper 06/01, ESRC “One Europe or Several?” Programme Sussex European Institute, University of Sussex.
- Billington, Nicholaa (1999); “The Location of Foreign Direct Investment: An Empirical Analysis”, *Applied Economics*, No:31, s.65-76.
- Bozkurt, Veysel (2000); “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, <http://www.isgucdergi.org/?p=makale&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000> (Erişim tarihi: 20.08. 2009).
- Bulgarian National Bank (2007); Foreign Direct Investment Flows in Bulgaria (Annual Data),<http://www.bnb.bg/bnb/home.nsf/fsWebIndex?OpenFrameset>, (Erişim tarihi: 28.11.2009).
- Chacholiades, M. (1994); *International Economics*, McGraw-Hill, International Editions, New York.
- Chakrabarti, Avik (2001); “The Determinants of Foreign Direct Investment: Sensitivity Analyses of Cross-Country Regressions”, *Kyklos*, Vol: 54, No:1, s.89-114.

- Cömert, Faruk (1998); “Yabancı Sermayenin Dünyü, Bugünü ve Geleceği”, *Hazine Dergisi*, Sayı:12, s.1-25.
- Culahovic,Besim (2000); “FDI,Fiscal Incentives and Role of Development Policy”, *OECD Conference, Foreign Direct Investment in South East Europe:Implementing BestPolicyPractices*,Vienna,8-9, November, 2000, <http://www.oecd.org/dataoecd/36/51/2758294.pdf>, (Erişim Tarihi 27. 04. 2009).
- Çak Murat ve Demet Çak (2007); *Gümrük Birliğinin Getirdikleri Götürdükleri*, İTO Yayınları, Yayın no: 2007-68, İstanbul.
- Çalışkan, Özgür (2003); *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Bir Değerlendirme*, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/dyy.doc>, (Erişim tarihi: 02.12.2009).
- Çankaya, Mehmet (2004); “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler ve Bu Faktörlerin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, *Vergi Dünyası*, Cilt: 23, Sayı: 270, s.95-98.
- Çapraz, İlkay ve İpek Demircioğlu (2003); *Türkiye’den Yurtdışına Doğrudan Sermaye Yatırımları ve Türk Yatırımcıları*, İTO Yayınları, Yayın No: 2003-14, İstanbul.
- Çeştepe, Hamza ve Hasan Vergil (2004); “Yabancı Doğrudan Yatırımlar ve istikrar: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Panel Veri Analizi,” *İktisat İşletme ve Finans*, Cilt:19, Sayı: 216, s.76-85.
- Çetintaş, Hakan (2001); “Global Bir Ekonomide Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Rekabet”, *DTM Dergisi*, Sayı: 22, Ankara: Dış Ticaret Müsteşarlığı, s.1-23.
- Çınar, Sema (2004); “Gümrük Birliği Teorisi”, *Atatürk Ün. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:18, sayı:1-2, s.65-83.
- Çınar, Sema Ay (2005); *Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye’nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Yapısal Değişmeler*, (Doktora Tezi), İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- DEİK (2008); *Asya’da Bölgesel Ticaret Anlaşmaları ve ASEAN*, http://www.deik.org.tr/Pages/TR/DEIK_Makaleler_Detay.aspx?hDetId=9&IKID=10, (Erişim Tarihi:20. 11. 2009).
- Dikmen, Ahmet A. ve Onur Karahanoğulları (2002); “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Tasarısı Hakkında Değerlendirme” , *Mülkiye Dergisi*, Cilt:26, Sayı 234, s. 99-118.
- Dinler, Zeynel (2003); *Mikro İktisat*, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını, Bursa.
- Dinler, Zeynel (2005); *Bölgesel İktisat*, Ekin Yayınları, 7.Baskı, Bursa.

- Dobosiewicz, Zbigniew (1992); *Foreign Invensment in Eastern Europe*, Routledge, London.
- DPT (2000); *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayınları No: 2514, Ankara.
- DPT (2003); *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi, Yabancı Sermaye*, DPT Yayınları, Ankara.
- Dunning, J.H.(1993); *Multinational Enterprises and Global Economy*, New York: Addison-Wesley, London.
- Dunning, Jonhn (1994); *Reevaluating The Benefits of Foreign Direct investment*, Discussion papers in international investment and business studies, Vol: 7, No: 188, University of Reading, Dept. of Economics.
- Dura Atik ve Ertuğrul Yıldırım (2007); “Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28, s.142-177.
- Duran, Mustafa (2002); *Türkiyede Yatırımlara Sağlanan Teşvikler ve Etkinliği*, T.C Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve İnceleme Dizisi, No.32, Ankara.
- Efe, Birol (2002); *Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımının Analiz: İzmir Örneği*, İTO Yayınları, Yayın No:120, İzmir.
- Ekdi, Barış (2003); “Gümrük Birliği Çerçevesinde Damping ve Yıkıcı Fiyat Uygulamaları”, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Rekabet Kurumu, Ankara.
- El-Agraa, Ali M.(1999); *Regional Integration Experience, Theory And Measurement*, Second Edition, Macmillan Pres, London.
- Erdikler, Şaban (2005); “ 2004 Yılında Yabancı Sermeyenin Durumu ve Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Yapılması Gerekenler”, *Mercek Dergisi*, Cilt:10, Sayı :37,s.73-76.
- Eroğlu, Zübeyde (2006);“*Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon; ECO Örneği*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Erol, Ahmet (2000); “Yabancı Sermaye I”, *Mükellefin Dergisi*, Sayı:93, s.72-83.
- Ertürk, Emin (2002); *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*, Ezgi Kitabevi, 3.baskı, Bursa.
- G. Eurostat (2007); *European Union Foreign Direct Investment Yearbook 2007*, Luxembourg. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>. (Erişim Tarihi: 24.03.2009).

- Görgün, Tuğrul (2004); “*Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları*”, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Gövdere, Bekir (2003); “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicilerinin Günümüzdeki Geçerliliği”, *DTM Dergisi*, Cilt:8, Sayı:28, s.26-42.
- Göver, Tuğrul Z. (2005); *Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi*, T.C Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve İnceleme Dizisi, No:40, Ankara.
- Gujarati, D.N.(2004); *Basic Econometrics*, Mc-Graw Hill,4th Ed, New York.
- Güngör, Bayram (2002); “Gelişmekte Olan Ülkelerde Yabancı Direkt Sermaye Politikaları ”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt:17, Sayı:200, s.73-84.
- Hadri, K. (1999); *Testing the Null Hypothesis of Stationary against the Alternative of a Unit Root in Panel Data with Serially Correlated Errors*, Manuscript, Department of Economics and Accounting, University of Liverpool, Liverpool.
- Halıcıoğlu, Ferda (2001); “An Econometric Analysis of Foreign Direct Investment Flows into Turkey from the Major Global Regions: 1975-1999” *International Conference in Economics V. Conference Proceedings in CD-ROM format. Economic Research Centre*, Middle East Technical University, Ankara, Turkey. <http://ideas.repec.org/p/wpa/wuwpit/0503004.html> View citations (Erişim tarihi: 11.11.2009).
- Halıcıoğlu, Ferda; (1997), “Türkiye-AB Gümrük Birliği’nin Direkt Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkileri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3, No:2, s.15-22.
- Halıcıoğlu, Ferda;. (1996), “*Ekonomik Entegrasyonların Etkileri ve Ölçme Yöntemleri: Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Alternatifleri İçin Uygulamalar*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Haller, Hans H. ve Yannis M Loannides (2001); "Propaedeutics of Strategic Theories of Economic Integration", *Economic Letters*, Vol:70, No:2, s.215-221.
- Harmancı, Mehmet (2004); *Çokuluslu Sirketler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü, Ankara.
- Hirst, Paul ve Grahame Thompson (2003); *Küreselleşme Sorgulanıyor*, (Çev.: Çağla Erdem ve Elif Yücel), Dost Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.
- Hobikoğlu, Elif Haykır (2007); “Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, s.65-82.

- HOLDEN, Michael (2003); "Stages of Economic Integration: From Autarky to Economic Union", <http://dsp-psd.pwgsc.gc.ca/Collection-R/LoPBdP/EB-e/prb0249-e.pdf>, (Erişim tarihi:17.09.2006).
- Holland, Dawn ve Nigel Pain (1998); "The Diffusion of Innovations In Central and Eastern Europe: A Study of the Determinants and Impact of Foreign Direct Investment", *Niesr Discussion Papers*, Paper No. 137, www.niesr.ac.uk/pubs/dps/dp137.pdf, (Erişim tarihi: 02.12.2009).
- Hongmo, Sung ve Harvey E. Lapan (2000); "Strategic Foreign Direct Investment and Exchange-Rate Uncertainty", *International Economic Review*, Vol: 41, No:2, s.411-422.
- Im, K.S., Pesaran, M.H., Shin, Y.,(1997); "Testing for unit roots in heterogeneous panels", *Journal of Econometrics*, Vol:115, s.53-74.
- İSO (2002); *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye: Durum Tespiti ve Stratejik Plan*, İSO Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- Javorcik, Beata Smarzynska (2004); "The Composition of Foreign Direct Investment and Protection of Intellectual Property Rights: Evidence From Transition Economies", *European Economic Review*, Vol:48, No:1, s.39 – 62.
- Jovanovic, N. Miroslav (1990); *International Economic Integration*, Routledge, London.
- Karaege, Murat; (2006), "Development and Determinants of Foreign Direct Investment in Turkey: A Comparative Analysis with The EU Countries", MA Thesis in European Studies at Sabancı University.
- Karagöz Murat ve Kadir Karagöz (2006), "Türk Ekonomisinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Bir Zaman Serisi Analizi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, No:1, s.117-126.
- Karluk, Rıdvan (2001); "Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyümeğe Katkısı", *Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye*, TCMB Yayınları, (Der. Ali Tarhan), Ankara, s.97-115.
- Karluk, Rıdvan (2002); *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*, Turhan Yayıncılık, 5.Baskı, Ankara.
- Karluk, Rıdvan (2007); *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Birlik Matbaası,9. Baskı, Ankara.
- Karluk, Rıdvan (2007); *Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, Beta Basım, 11.Baskı, İstanbul.
- Karluk, S. Rıdvan (2009); *Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika*, Beta Basım Yayım, 9.baskı, İstanbul.

- Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk (2007); *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitapevi, 20.Baskı, İstanbul.
- Kılıç, Ramazan (2005); *Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği*, Siyasal Kitabevi, 2.Baskı, Ankara.
- Kırankabeş, Cem M.(2006); “Doğrudan Yabancı Yatırım Kavramı, Teorileri, Türleri ve Ülke Ekonomilerine Etkileri”, *Dünya Ekonomisinden Seçme Konular*, (Der. F.Öztürk-F.Çelebioğlu), Seçkin Yayıncılık, Ankara, s.267-305.
- Kimino, Satomi, David S. Saal ve Nigel Driffield (2007); “Macro Determinants of FDI Inflows to Japan: An Analysis of Source Country Characteristics”, *The World Economy*, Blackwell Publishing, Vol:30, No:3, s.446-469.
- Kotler, Philip, Somkid Jatusrpitak ve Suvit Maesincee (2000); *Ulusların Pazarlanması: Ulusal Refahı Oluşturmada Statejik Bir Yaklaşım*, (Çev. Ahmet Buğdaycı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sosyal Felsefe Dizisi:55, İstanbul.
- Kreinin, Mordechai ve Michael Plummer (2002); *Economic Integration and Development*, MPG Books Ltd. Cornwall, Great Britain.
- Krugman Paul R. Ve Maurice Obsfeld (2000); *International Economics: Theory and Policy*, Addison–Wesley Publishing Company, 5th Ed, Newyork.
- Kula, Ferit (2003); “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, s.141-154.
- Kutal Gülten ve Ali Rıza Büyükuslu (1996), *Çokuluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetimi*, Der Yayınları, İstanbul.
- Küçükahmetoğlu, Osman (2000); “Türkiye – AB Gümrük Birliği’nin İktisadi Etkileri”, *İktisat Dergisi*, Sayı: 408, s.34 – 47.
- Küçükahmetoğlu, Osman (2007); “Reel Entegrasyon Teorisi”, *Ekonomik Entegrasyon, Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, (Edt. Osman Küçükahmetoğlu, Şevket Tüylüoğlu ve Hamza Çeştepe), EkinYayın, 2.Baskı, Bursa, s. 43-69.
- Levin, A. and Lin, C.F. (1992); *Unit Root Test in Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties*, Discussion Paper 92-94, University of California at San Diego.
- Lloyd, Peter J. (1998); "Globalization and Competition Policies", *Weltwirtschaftliches Archive*, Vol: 134, No: 2, s.161-182.
- MacDermott, Raymond (2002); *NAFTA and Foreign Direct Investment*, Mimeo, Western Illinois University.

- Maddala, G.S. ve Wu, S. (1999); "A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol:61, No:1,s.631-652.
- Martín, C. ve Turrión, J. (2003); *Eastern Enlargement of the European Union and Foreign Direct Investment Adjustments*, European Economy Group, Working Paper núm. 24. Universidad Complutense de Madrid.
- Mercül, A.Kadir (2003), "Ekonomik ve Parasal Birlik Sürecindeki Gelişmeler ve Türkiye" Tüm Yönleriyle Türkiye-AB İlişkileri, (Der. Mustafa Aykaç ve Zeki Parlak), Elif Kitabevi, İstanbul.
- Oksay, Kazım (1998); *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırım Kılavuzu*, Doğan Matbaa, İstanbul.
- Özalp, İlhan (1998); *Çokuluslu İşletmeler: Uluslararası Yaklaşım*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No:849, Eskişehir.
- Özkale, N. Lerzan ve Fatma Nur Karaman (2006); "Gümrük Birliğinin Statik Etkileri", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Cilt:1 Sayı:1, s.117-138.
- Öztürk, Lütfü (2004); "Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı:7, s.110-128.
- Robertson, David (1972); *Uluslararası Ticaret Politikası*, AK Yayınları, İstanbul.
- Saatçioğlu, Cem (2004); "Doğrudan Dış Yatırımlar ve Türkiye", <http://www.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/61%20MAL%DD%20%C7%D6Z%DCM /18-61%20CEM%20SAAT%C7%DDO%D0LU.doc>, (Erişim tarihi: 19.09.2009).
- Sabır, Hasan (2002); "Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: MERCOSUR Örneği", *Dış Ticaret Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 25, s.95-109.
- Salvatore, Dominick (1995); *International Economics*, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 5th ed., New Jersey.
- Sanchez, M. ve Karp, N. (2000); *NAFTA’s Economic Effects on Mexico*, Economic Reseach Mexico City, NBER 12th Annual Interamerican Seminar on Economics in Buenos Aires, December 2-4.
- Schiff, Maurice ve Alan Winters (2003); *Regional Integration and Development*, The World Bank, Washington, DC.
- Schneider, F. ve B. Frey (1985); "Economic and Political Determinants of Direct Invenstment", *World Development*, Vol:13,No.2, s.161-175.

- Seyidoğlu, Halil (2003); *Uluslararası Finans*, Güzem Can Yayınları, 4.Baskı, İstanbul.
- Seyidoğlu, Halil (2007); *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, 15.Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Skousen, Mark (2003); *Modern İktisat İnşası: Büyük Düşünürlerin Hayatları ve Fikirleri*, (Çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem ve Metin Toprak), Liberte Yayınları, 1.Baskı, Ankara.
- Smith, Adam (2004); *Ulusların Zenginliği*, (Çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı), Alan Yayıncılık, Bilim Dizisi, İstanbul.
- Sousa, Jose de ve Julie Lochard (2004); Foreign Direct Investment and Integration: Lessons for CEECs, Paper Presented at the Conference on Institutions and Policies for the New Europe, Koper, Slovenia: Republic of Slovenia Institute of Macroeconomic Analysis and Development, January 17, 2004, www.sigov.si/umar/conference/2004/papers/DeSousa_Lochard.pdf (Erişim tarihi: 21.11.2009).
- Sülün, Dilara (2005); *Uluslararası İşletmeler*, İzmir Ticaret Odası, [http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/B942DEAC-917E-4200-81F5-2D065174DF75 / 4345/CokulusluSirketler.pdf](http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/B942DEAC-917E-4200-81F5-2D065174DF75/4345/CokulusluSirketler.pdf) , (Erişim Tarihi; 19.07.2009).
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2005); *Yabancı Sermaye Raporu*, Yabancı Sermaye Müdürlüğü, Ankara.
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2007); *Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni*, Yabancı Sermaye Müdürlüğü, Ankara.
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2008); *Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni*, Yabancı Sermaye Müdürlüğü, Ankara.
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2009); *Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni (Mart 2009)*, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Tahsin, Emine (2007); “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması”; (Doktora Tezi), İ.Ü.S.B.E İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- The European Commission (2004); *The Eurostat Yearbook 2004*, Publication Office No: KS-CD- 04-001-EN-N: Brussels.
- Ulff, Jorgen, Moller Nielsen, Erik Stroj Madsen ve Kurt Padersen (1995); *International Economics: The Wealth of Open Nations*, McGraw-Hill Book Company, London.
- Uludağ, İlhan ve Erişah Arıcan (2003); *Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)*, Der Yayınları, No:354, İstanbul.

- UNCTAD (1997); *World Investment Report 1997: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development*, United Nations, New York and Geneva.
- UNCTAD (1999); *World Investment Report; Foreign Direct Investment and the Challenge of Development*, United Nations, New York.
- UNCTAD (2006); *World Investment Report: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development*, United Nations, New York and Geneva.
- UNCTAD (2007); *World Investment Report: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development*, United Nations, New York and Geneva.
- UNIDO (2005); *Industrial Development Report 2005: Capacity Building for Catching Up; Historical, Empirical and Policy Dimensions*, UNIDO Publication No: 454 <http://www.unido.org>. (Erişim Tarihi: 24.03.2009).
- Uyar, Süleyman (2000); “Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği”, *Dış Ticaret Dergisi*, Cilt:5 Sayı:19, s.103-130.
- Venables, J. Anthony (2001); “ International Trade; Regional Economic Integration”, <http://www.econ.ox.ac.uk/members/tony.venables/regenc2.pdf>, (Erişim tarihi: 14.09.2009).
- Waldkirch, Andreas (2003); “The New Regionalism and Foreign Direct Investment: The Case of Mexico”, *Journal of International Trade & Economic Development*, Vol:12, No: 2, s.151-184.
- WDI (2009); Worldbank Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (Erişim Tarihi: 20.11.2009).
- Wonnacott, P. and Wonnacott, R. J. (1981), "Is Unilateral Tariff Reduction Preferable to A Customs Union? The Curious Case of The Missing Foreign Tariffs", *American Economic Review*, Vol:71, No:4, s.704-710.
- World Bank (2002); *Foreign Direct Investment Survey*, The Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA), Washington.
- YASED (2009); *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme Raporu*, <http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Documents/UDYRaporu-may 09-2009-I.ceyre.pdf>, (Erişim tarihi: 14.09.2009).
- Yaşgöl, Serhat (2002); “Küreselleşme, Çokuluslu şirketler ve şirket Birleşmeleri”, *Küreselleşme İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar*, Om Yayın Evi, 1. Baskı, İstanbul.

- Levy, Yeyati Eduardo, Ernesto Stein ve Christian Daude (2004); *The FTAA and The Location of FDI*, Central Bank of Chile Working Papers No:281, Banco Central de Chile Documentos de Trabajo.
- Yıldırım, Ertuğrul (2005); “Gümrük Birliği ve Rekabet: Türkiye Uygulaması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak Karaelmas Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Yıldırım, Kemal ve Doğan Karaman (2001); *Makro Ekonomi*, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Yayın no: 145, 2.Baskı, Eskişehir.
- Yıldırım, Sinan (2004); “Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Olgusuna Genel Bir Bakış”, <http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Pages/UDY-2004.aspx>, (Erişim tarihi: 21.09.2009)
- Yılğör, Ayşe Gül (2002); “Şirket Birleşme, Ele Geçirme ve Devralma İşlemlerinin Makro Ekonomik Etkileri”, *Öneri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 18, s.119-126.
- Yılmaz, Kamil (2007); *Doğrudan Yabancı Yatırım Stratejisine Doğru*, YASED Yayınları, Yayın No: YASED-T/2006-12/54, Ankara.
- Yılmaz, Şiir E. (1992); *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*, Gazi Üniversitesi Yayın No: 178, Ankara.
- Yiğit, Mehmet (2003); *Ekonomik Entegrasyon*, Beta Yayınları, Ankara.
- Zengin, Ahmet (2003); “Türkiye Ekonomisi Açısından Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Bir Değerlendirme”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Şubat, Cilt:18, Sayı:203, s. 52-68.